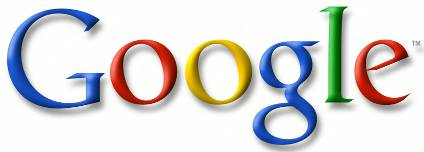
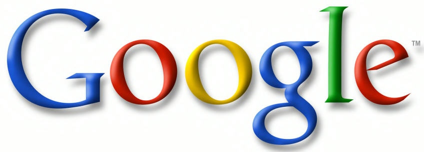

Google

PHILIPPI COMINAEI EQVITIS, DE REBVS GESTIS LVDOVICI VNdecimi, Galliarum regis, & CAROLI, Burgundiæ Ducis, Commentarij.

EX GALLICO FACTI LATINI, à Ioanne Sleidano.

ADIECTA EST BREVIS QVÆDAM ILlustratio rerum, & Galliæ descriptio.

ARGENTORATI Excudebat Iosias Rihelius.

ILLVSTRIS-
SIMIS PRINCIPIBVS,
IOANNI FRIDERICO, SAXO-
NIAE DVCI, ELECTORI, ET
Philippo Lantgrauio Hessiæ. Ioannes Sleidanus S. D.

DE LAVDIBVS HISTORIAE *multi copiose dixerunt & eleganter, illustrissimi Principes, ac ut nulli dixissent: omnium tamen sensibus & oculis expositum est, quantam illa rebus humanis utilitatem adferat. Itaq; in re satis per se commendata & aperta, non utar pluribus uerbis, deq; his commentarijs & eorum authore speciatim loquar. Is fuit nobili genere natus, & ubi per annos aliquot cum Carolo Burgundiæ Duce fuisset: accessit ad Ludouicum undecimum, Galliæ Regem, qui illius opera summis in negocijs utebatur. Historiæ prima laus est, & unica propè, si uerè conscripta sit. Hanc ille in magno scriptorum numero, iure sibi potest arrogare. Quam uero sit in scribendo rationem secutus, clarè testatur eius præfatio. Cum Carolus octauus, Ludouici Regis filius, Galliæ præesset: in lucem hæc exijt, quo tempore, si quid*

alienum à uero dixisset: facilè poterat à multis, qui spectatores fuerant eorum, de quibus agit, insimulari mendacij. Quin uera sit igitur eius narratio, dubitari non debet. Loquitur autem de rebus maximis, & quod in præfatione scribit, se nouisse plerosq; omneis Europæ Reges, atq; consilia cum ipsis communicasse: quotusquisq; est omnium historicorum, qui hoc sibi uendicare possit? Nihil hîc est uanum, nihil uulgare, nihil ex auditione aliqua leui perceptum: sed spectator & actor ipse fuit, & adeo quidem diligenter omnia notauit, ut uideatur nihil aliud spectasse, quàm ut posteris prodesset. Atq; ex eo facilè intelligi potest, quanta fuerit in ipso naturæ fœlicitas, & ingenij bonitas, & rerum experientia, qui cùm nullam eruditionis partem attigisset, tàm aptè & concinnè, tamq; sententiose scripsit. Vtriusq; autem uitam, mores ac ingenium eleganter depingit, ita ut Ludouicus Rex, uideatur esse callidi, nec omnium innocentißimi: Carolus autem industrij & laboriosi, & acris & aperti Principis exemplar. Quod in utroq; reprehendendum, aut etiam predicandum fuit, nihil in eo dißimulat: longe diuersus à plerisq;, nostræ præsertim ætatis hominibus, qui dum in similibus argumentis uersantur: nimia uel laudatione uel uituperatione modum omnem excedunt, sic ut Panegyricum aut Verrinam aliquam actionem uideantur uelle conscribere: quo nihil esse potest magis indecorum. Est enim intolerabilis in

omni historia falsitas & mendacium. Qui sunt Regibus familiares, pulcherrimas habent scribendi occasiones, uerum ex ijs pleriq; non adficiuntur ea cura, & rebus alijs, unde maius emolumentum sperant, intenti sunt. Quò fit, ut hoc munus ferè sibi sumant homines priuati, & à principum negocijs alienißimi, quemadmodum & superiori ætate, & nostra memoria uidemus, in eo genere occupatos fuisse monachos, ita quidem, ut à multis iam temporibus, nulla propè sit conscripta historia, cui fides haberi poßit. Omnes enim, uel deprauatis iudicijs eorum, qui scripserunt, uel incertitudine narrationis, factæ sunt mendosiores. Antiquitùs proprium hoc erat munus maximorum uirorum, qui uel ipsi præfuerant rebus, uel cum ijs, qui gesserunt, familiariter & domesticè uixerant. Tales fuerunt olim, Thucidides, Cæsar, Polybius, Salustius, Tacitus, & alij quidam. Oportet sanè historicum, non minus quàm oratorem, esse uirum bonum, qui falsi nihil admisceat, in quo nullum impotentis affectus appareat uestigium, qui cupiat lectorem fieri prudentiorem, ex cognitione rerum, quas tractat, & meliorem. Qui hoc præstare nõ potest, is ad eam prouinciam se fateatur esse minus idoneum. Pertinet enim ad bonos mores, ac Reipublicæ interest, ne quid omnino, nisi quod sit compertum & exploratum, in lucem exeat. Est igitur summæ res difficultatis, hodie, conscribere ueram & puram narrationem. Nam qui id omnium optimè

efficere possunt, Regum & Principum familiares, ij uel planè cessant, uel gratiæ & fauori plus quã æquum est, tribuunt. Reliqui omnes, quin multa parum fideliter & integrè recitent, dubitari non debet. Nimium profectò longè recessimus à ueterum fide ac diligentia. Et sicut illorum industriam in plerisque rebus omnibus assequi uel æquare non possumus: ita quoq; in hac eruditionis parte cum ipsis collati, multis paßibus à tergo relinquimur. Si quis autem est omnium, uel nostræ uel etiam paulò superioris ætatis, qui prudentia & ueritate proximè ad illos accedat: is meo quidem iudicio est hic author, quoniam grauißimas deliberationes, habitas in ipsis regum penetralibus, antequam in actum uenirent, ponit ob oculos, & diligenter explicat. quod uix pauci fecerunt, & pauciores multò præstare possunt, & ut poßint, uix tamen audent, ne quid offendant. Quod cum ita sit: & quia simulachrum quoddam in his libris continetur, atq; pictura horum temporum in quibus uersamur: idcirco putaui me facturum esse rem, nec ingratam, nec inutilem Germaniæ, si scriptorem optimum, qui per Galliam & probitatis & fidei amplißimum à morte testimonium habet, latinitate donarem. Nullum enim extare puto scriptum, eius quidem generis, magis aptũ nostris temporibus, & quod formandæ prudentiæ ciuili, ac ipsis, qui principum negocijs et Respub. præsunt, plus conferre poßit. Idem opinor omneis esse iudicaturos, qui diligenter

genter totum euoluerint. Si post illum, alij similem diligentiam præstitissent, eaq; fide et religione seriem historiæ deduxissent ad hoc usq; tempus: an dubitet aliquis, nostra cū ueteribus posse conferri? Excitauit Deus his nostris temporibus maximas rerū mutationes, inter quas primum obtinet locum, causa religionis, quæ ab humili & contempta origine, paucis annis, contra omnium hominum expectationem, ità creuit, ut sine admiratione summa nemo poßit ea de re cogitare. Et quemadmodum maxima nostræ ætatis uituperatione futurū sit, si non hæc omnia transmittantur ad posteritatem: ita quoq; præclaram & insignem consecuturi sumus laudem, si rem omnem ab ipso statim primordio, diligenter et bona fide literarum monumentis inseremus. Quod ut fiat, in uobis, illustrißimi Principes, positum est in primis, qui in ista causa nullum aut laborem aut periculum hactenus defugistis, & palàm sæpenumero estis contestati, malle uos omnia uobis eripi: quàm huius actionis patrocinium atq; tutelam deponere. Ad uos igitur proprie pertinet, prouidere, ac operam dare, ut quid priuatim & publicè uobiscum, et cum uestri ordinis hominibus, à multis nunc annis actum sit, omnes intelligant, & iudicium inenarrabile potentiamq; Dei reuerenter agnoscant. Oportet enim eum, qui uerè & integrè tractare hæc omnia uelit, ex uestris bibliothecis instructum prodire, & à uobis socijsq; uestris materiam scribendi desumere. Sunt non pauci

magna

magna uirtute & eruditione uiri, qui hoc à nobis præstari, magnopere cupiunt, & ut rem in primis utilem, ac posteritati quoq; necessariam, ualde requirunt. In his etiam est Iacobus Sturmius, patricius Argentinensis, qui & uobis, ob excellentem ac sæpe cognitam uirtutem, est pergratus, & toti Germaniæ, propter singularem ipsius, ac perpetuam fidem studiumq; erga Rempublicam debet esse longe charißimus. Quoniam uero ipsi, pro uestra prudentia, huius rei dignitatem satis intelligitis: multi in bonam spem uenerunt, nō defuturos esse uos publicis utilitatibus. Atq; ut magis appareat, quàm sit res illustris, uere & prudenter scripta historia: uolui hos Commentarios, Gallice perscriptos ab authore, latino sermone nostris hominibus exhibere, & sub splendore uestri nominis emittere: qui quoniam insignem obtinetis locum, inter alios Germaniæ Principes, ac plurimis pro uestro munere estis occupati negotijs: non pauca, meo quidem iudicio, reperietis in hoc libro, uestris actionibus & institutis accommodata. Deum precor, ut ad nominis sui gloriam, & ad patriæ salutem, consilia uestra gubernet. Argentinæ, Calendis Ianuarij. 1545.

AVTHORIS, AD ARchiepiscopum urbis Viennæ, in Gallijs, præfatio.

SAEPENVMERO A ME petijsti, ut ea, quæ mihi comperta essent de rebus gestis Ludouici undecimi, Principis nostri, uir clarißime, tibi conscriberem. Feci, quod mandasti, & quàm uerißime omnia, quæ mihi quidem in mentem uenerunt, notaui. Quæ fuerit eius uita, iuuenilibus annis, præter ea, quæ mihi aliquando recitauit ipse, nihil habeo: Sed posteaquam cœpi cum eo domestice uiuere: ex meis collegis, nemo crebrius & familiarius apud eum uersatus est. Nam aut ex intimis cubicularijs eram, aut alioquin occupabar in maximis illius grauißimisq; negocijs. Habebat suas uirtutes, habebat quoq; uitia, sicut omnes alij principes, quos ego quidem nouerim. sunt enim homines, ac in solum Deum cadit omnis perfectio: Veruntamen, quando, quod prauum est atq; uitiosum, fugiunt, & uirtuti sese tradunt: magnam sane merentur laudem, eò quòd indulgentius & mollius educantur, & natura ferè propendent ad uehementiores affectus, quos nemo coherceat, & postquam excreuerint, illorum & auribus & ingenio moribusq; pleriq; seruiunt. Quantum

ad me pertinet, uere omnia perscribam, nec enim mentiri libet. Atq; ita fortasse fiet, ut aliqua loca incidant, quæ parum ad ipsius laudem spectare uidebuntur. Sed spero futurum, ut qui lecturi sunt, cogitent secum atq; perpendant eas, de quibus antea diximus, rationes, ac ueniam mihi dent, ubi rem ipsam spectasse, & ueritati omnia, nihil autem affectui priuato me tribuisse animaduertent. Hoc tamen ausim de illo confirmare, nullum me nouisse principem, in quo minus esset uitiorũ, si quis generatim omnia complectatur & inspiciat. Vidi enim plerosq; reges ac principes, non Galliæ tantum, sed & Britanniæ, & Flandriæ, & Germaniæ, & Angliæ, & Hispaniæ, & Lusitaniæ & Italiæ, nec solum uidi, uerumetiam res maximas egi, & consilia cum ipsis communicaui, sic, ut ex meis æqualibus & coæuis, nemo per Gallias ampliorem habuerit eorum noticiam. Alios autem non uidi quidem ipse: uerum, quo essent ingenio præditi, ex legatis, quos mittebant, & literis, non obscure cognoui. Sed dum illius uirtutes prædico: nolim aliorum principum honori & gloriæ per me quicquam esse detractum: & quicquid à me notari potuit, simpliciter & bona fide tibi mitto. Nam arbitror ideo te requirere hanc meam operam, ut quicquid Gallice scripsi, tu inter alia referas in opus latinum, quod constituisti aliquando perficere. Quod cum exibit: & Ludouici regis maxima uirtus, & ingenij tui præstantia fiet illustrior. Quicquid à me peccatum,

aut minus

quid minus bene perscriptum, aut etiam prætermissum erit: facile suppleuerit & Bocagius, & quidam alij, qui plenius omnia sunt & ornatius multò dicturi. Si quis autem ad intimam illius & familiarissimam consuetudinem, ac meritorũ magnitudinem respiciat: nemo est omnium, qui maiorem, quàm Bocagius & ego, cognitionem habeat. Et quum ipsius morte magnum mihi sit inflictum uulnus: non debet cuiquã uideri mirum, si quantis ab eo, dum uiueret, affectus fuerim beneficijs, memoria optime complectar. Vsitatum est enim, ut ab interitu summorum principum, magnæ fiant rerum conuersiones: dum alij crescunt & locupletantur, alij uerò detrimentum accipiunt, & in uarias acerbitates incidunt. Honores enim & opes, & quicquid est eius generis, ab alieno pendent arbitratu. Atq; ut certò perscribam de tempore, quo familiariter cum eo uixi: opus est, ut eius quoq; temporis memoriam, quo nondũ in ipsius familia eram, prius percurram & repetam. Ordine deinde totam narrationem, ad extremum usq; uitæ illius diem, persequar.

Philippi

PHILIPPI COMINAEI COMMENTARIORUM LIBER PRIMUS.

VVM IN EA ESsem ætate, quæ laborem equestrem ferre poterat: dedi me in familiam Caroli, cui pater erat Philippus Burgundiæ Dux. ad quem, cum esset Insulis, oppido Flandriæ, paucis pòst diebus uenerunt Ludouici undecimi, Galliarum regis, legati, Cancellarius Moruillerius, & Archiepiscopus Narbonensis: qui conuocato concilio, palàm suæ legationis causam ad hunc modum exponebant. Carolum, quo tempore fuit in Hollandia, cepisse nauigium quoddam Gallicum, armatum, & in eo Rubemprium, uirum nobilem, ac in carcerem coniecisse illum, oblata criminatione, quasi eò sui capiendi causa uenisset. Hoc autem eò esse grauius & indignius, quòd eius rei fama passim, maximè uerò Brugis, oppido Flandriæ celeberrimo, esset disseminata iussu Caroli, per Oliuarium quendam Marchianum, uirum equestris ordinis. Regem igi-

(Margin: Aō 1464.)

gem igi-

gem igitur, quoniam hoc ipso magnam sibi factam esse putet iniuriam: postulare, Oliuarium ad se mitti Lutetiam, exempli statuendi causa. Philippus ad ea respondit, Oliuarium ducere originem è superiori Burgundia, & esse unum è suis præfectis domesticis, nec ulla ratione subiectum esse regis imperio: se tamen diligenter inquisiturum, & si quod deprehendat eius factũ, quo regis honor uiolatus esse uideri poßit, seuere & grauiter animaduersurum. Rubemprium uero, non leuibus de causis fuisse captum, præcipuè uero, quòd apud Hagam Hollandiæ uicum, ubi tum Carolus filius erat, hæsisset instructus & armatus. Se quidem nullo unquam tempore suspicionibus indulsisse: quòd si filius in suspicionem propendeat, in eo ipsum repræsentare naturam & ingenium matris, quæ fuerit admodum suspiciosa mulier: ueruntamen idem se fuisse facturum in eo rerum statu, quod filius fecit. habiturũ se nihilominus quæstionem, & si quo tempore constet de illius innocentia, fore, ut liber factus, ad regem, sicuti petijssent, remittatur. Cancellarius deinde multum acerbè inuectus in Franciscum, Britanniæ minoris Ducem, affirmabat, Carolum inijsse fœdus cum illo, quo tempore Turoni apud Regem fuisset, eamq; rem atrociter admodum & odiose exaggerabat. Carolus, qui indignißimè ferret iniuriam hanc fieri socio & amico: uoluit non semel ad ea respondere. Sed Cancellarius dicentem interpellans, non inquit, huc ueni, ut tecum agerem, est

mihi solum res cum tuo parente. Tum ille patrem obtestatur, ut sibi dicendi potestatem faceret. Ad hæc ille: equidem pro te sum locutus, ait, ita ut patrem decet, sed tamen si cupis omnino respondere, præcogites hodie, quid tibi dicendum sit, & quæ putabis ad rem pertinere, cras in medium adferas. Superiori sermoni Cancellarius hoc etiam addebat, non uidere se, quamobrem fœdus illud inierit Carolus, nisi quòd Rex annuam pensionem, & Normanniæ præfecturam ipsi ademisset. Postridie coacto iterum concilio, Carolus, genu ad terram inflexo, & subiecto puluino, conuersus ad parentem, initio demonstrat, iustis de causis captum fuisse Rubemprium; deinde, non diffitetur, habere se quidem fœdus cum Britanno; sed id non spectare ad detrimentum aliquod regis, imò futurum ei utile, temporibus necessarijs. Pensionis autem annuæ, quam sibi Rex ademisset, se nihil unquam accepisse, præter Trientem, ad nouem circiter francorum millia, non se petijsse illam à Rege, neo etiam Normanniæ ambijsse præfecturam: facile carere se posse omnium aliorum munificentia, quamdiu patrem habeat amicum & beneuolum. Erat hauddubie dicturus multò asperius, nisi patrē, ad quem sermonem instituerat, fuisset reueritus, qui prudenter admodum & demissè tandem petebat, ne Rex, uel de se, uel de filio suo temere aliquid sinistri crederet. Posteaquam deinde uinum fuit allatum: quod apud Principes fieri solet, legati parant abitionem, in eoq; temporis

poris puncto, Carolus, qui aliquantò remotior erat à parente, conuersus ad Archiepiscopum Narbonensem: commendabis, inquit, me Regi, meisq; uerbis dices, quemadmodum per Cancellarium suum pro dignitate me tractarit. sed antequã exierit annus, pœnitebit eum huius facti. Ille in Galliam reuersus, exponit mandata. Rex eo sermone multũ offensus, grauè suscepit odium. Ad hanc offensionem illud etiam accessit, quòd rex non ita pridem receperat Ambianum, Abbeuillam, Sanctoquintinum, & alia quædam oppida Picardiæ, ad Somiam flumen, quæ Carolus septimus Galliæ rex, pater Ludouici, dederat Philippo Duci, quo tempore cum eo transegit apud Atrebates, & dederat tum ipsi, tum ipsius liberis masculis, ea conditione, ut cuiuis Galliæ regi liberum esset ea redimere quadringentis aureorum millibus. Cùm autem Philippus esset ætate grauis: procurabant eius negocia nobiles è familia Croiorum, qui per Hannoniam & Flandriam magnas retinent possessiones. In eos culpam transferebat Carolus, quod pater, accepta pecunia, reddidisset eas urbes, & quoniam in finibus positæ sunt, impatientissimè ferebat. Paulo post abitionem legatorum, uenit Insulas Ioannes Borboniæ Dux, ut Philippum auunculum, officij & honoris gratia, sicuti præ se ferebat, inuiseret. Inter omnes enim Principum tribus ualde amabat Burgundicam, & erat è sorore nepos Philippi, quæ cum esset uidua: commorabatur unà cum liberis apud fratrem. Sed ue-

ra, cur aduenisset, hæc erat causa, ut eum incitaret, quò in sua ditione conscriberet exercitum, affirmans futurum, ut reliqui Galliæ Principes idem facerent, eo uidelicet consilio, ut Regem, qui multa insolenter ageret & iniquè, cogant saniorem Reipublicæ formam instituere, & quia bellum hoc uidebatur suscipi pro Republica totius Galliæ, uocatũ deinde cognomento fuit, Bonum publicum. Philippus non difficulter quidem assensit, uerum non detegebatur ei tota res, neq; fore putabat, ut ad arma ueniretur. Collectæ sunt igitur copiæ, & Sanctopauli Comes, Cameracum, ubi tum Philippus erat unà cum filio, accessit, cumq; uenisset etiam eò Burgundiæ Mareschallus Nouocastrensis, Carolus indicto concilio, pronunciat, familiam illam Croiorũ, sibi, suoq; patri summè aduersariam & inimicam esse. Et quanquam ex ijs quidam habebat uxorem Sanctopauli Comitis filiam, proscripti tamen fuerunt omnes ab eo, & facultatibus exuti, & è uestigio, nulla interiecta mora, salutem sibi fuga petere cogebantur. Aegre quidem ista tulit Philippus, è cuius etiam cubicularijs quidam, eò quòd esset eius familiæ, cum salutandi Principis non haberet spacium, subitò & tacitè profugit, sed grauior ætas in causa fuit, ut patientius omnia ferret. Carolus deinde placato patre, copias, quibus Comitem Sanctopauli præfecerat, educit, nempè circiter trecentos equites cataphractos, & quatuor sagittariorum milia, & inter hos, complures Artesiæ & Hannoniæ &

niæ & Flandriæ uiros nobiles, deinde Rauesteinus frater Ducis Cliuensis, habebat non pauciores copias, & inter alios belli Duces, erant duo quidam, summæ apud Carolum authoritatis, Haubordinus & Contæus, quorum ille uersatus erat in ijs bellis, quæ Angli confœderati Burgundionibus, gesserunt in Gallijs, quo tempore Henricus quintus rerum apud Gallos potiebatur, alter eiusdem erat cum Haubordino ætatis. Totus exercitus erat circiter mille quadringentorum equitum cataphractorũ, sed quoniam insolentes erant belli, diuturnitate ocij, ut qui post Atrebatensem illam pacificationem, per totos triginta, nisi fallor, annos, nullum gesserant externum bellum, male erant instructi, & parum exercitati pleriq; omnes. Sagittarij surgebant ad nouem milia, & habito delectu, quanta fuit anteà difficultas in conducendo, tanta tunc extitit in dimittendo, seruatis tantũ lectißimis quibusq;. Ceterum, ob diuturnitatem pacis, & Principis Philippi bonitatem, florentißimæ erant omnes illæ prouinciæ, cumulatæ omnis generis opibus, ita quidem, ut cuiuis populo præferri possent, ea re ferociores facti, nullius Principis potentia labefactari se posse putabant, sed qui fuerunt antea plurimis annis omnium gentium fortunatißimi, nunc ita sunt adflicti, ut ærumnosiorem hodie populum nõ noui, & est credibile, jam ipsos dare pœnas earum, quæ rebus prosperis elati admiserunt. Nam & cultu corporis, & uestitu, & quotidiano uictu, & balneis & epu

lis, & omnino rebus omnibus modum excedebant, obliti pudoris & honestatis. Instructo exercitu, progreditur Carolus, erant autem equites omnes, præter eos, qui adducendis tormentis, quorum maximam uim habebat, alijsq; operibus destinati erant. Profectus igitur Nouiodunum, castellum Nelam ijs locis obsidet, ac licet militum præsidijs firmatum esset, paucis tamen diebus deditione capit. Obequitabat non procul à Carolo Ioachimus Galliæ Marescallus, à Perona digressus, uerum quòd exiguas habebat cohortes, non poterat impedire illum, quò minus ad Lutetiam propius accederet, quam tamen ipse prior ingressus est. Toto itinere, quà transibat Carolus, iubet à ui & maleficio abstineri, neq; passus est ullum detrimentum alicui inferri, ciuitates etiam illæ, quæ sunt ad Somiam flumen, & aliæ quæcunq; modicis cohortibus nos recipiebant, & accepta pecunia, suppeditabant, quæ usui esse poterant, & uidebantur belli euentum expectare. Ventum est tandem Sanctodionysium, quod oppidum duobus miliaribus abest à Lutetia, quò & reliqui Galliæ Principes confœderati, sese uenturos esse promiserant. Pro Duce Britanniæ aderat Procancellarius, qui chartas aliquot habebat puras, sui Principis sigillo consignatas, cuiusmodi solent aliquando dari discedentibus Legatis, in ijsq; pro ratione temporis & negociorum, subinde scribebat quicquid uisum esset. Valebat quidē ingenio, sed certè propter excitatā non semel aduersus eum indignationem &

nem &

nem & fremitum in castris, opus etiam ipsi erat magna dexteritate & industria. Carolus Lutetiam usq; progressus, leuioribus prælijs lacessebat oppidanos, qui præter Ioachimum, & eas, quibus ille præerat, cohortes, nullũ habebant præsidium. Itaq; tanta fuit ibi consternatio multitudinis, ut subinde clamarent, hostem iam superasse mœnia. Haubordinus, eò quòd habitasset aliquando, & ingenium loci non ignoraret, suadebat oppugnandam esse, & quanquam equitatus idem sentiebat, ut qui contemnerent hostem, excursionibus factis in ipsas usq; portas: Carolus tamen Sanctodionysium reuersus, postridie conuocato concilio, deliberat, an esset obuiam iturus Biturigum Duci, fratri Regis, et Britanno, quos Procancellarius in propinquo esse dicebat cum exercitu, conatus fidem eius rei facere, demonstratis literis, quas ipsemet finxerat in ijs, quas diximus, chartis, cum nihil tamen haberet certi. A multa deliberatione placuit, traijciendum esse flumen Sequanam, tametsi complures dicerent, quoniam socij & confœderati ad diem non uenissent, posse Carolum honestè redire domum, qui traiecto Somia & Matrona fluuijs, officio satisfecerit, nec opus habeat longius progredi. Quod ipsum eò uehementius aliqui contendebant, quò maius uidebant esse periculum, ideò quòd à tergo nulla haberent loca munita, in quæ, temporibus coacti, sese reciperent. Et quanquam magnus erat fremitus omnium aduersus Comitem Sanctopauli, & Bri-

tanniæ

tanniæ Procancellarium, qui progreßionẽ suadebant, Carolus tamen, transmisso flumine, castra ponit ad pontem Sanctoclaudianum, qui uicus infra Luteciam est ad duo miliaria. Postridie, quàm eò uenit, certior fit literis fœminæ cuiusdam nobilis, Regem ex Borbonia magnis itineribus ipsum petere. Cum enim excitatos in se Rex uideret Galliæ Principes, cogitabat huic rei præuertere, & prior ipsos adoriri, sed in primis Borbonium, quòd & hunc sibi crederet infestiorem, & ditionem eius putaret magis oportunam esse iniurijs. Impetu igitur in eum facto, multa iam ademerat, occupaturus etiam reliqua, nisi uicini Burgundiones, atq; etiam Aquitani aliquot Proceres subsidio uenissent. Cum igitur ibi non posset, quod cupiebat perficere, tempore exclusus, eò quod Carolus immineret Lutetiæ, & ueritus, ne reciperetur, præsertim aduentante fratre cum Britanno, maximè uero, quòd præ se ferrent, bellũ esse necessario pro Repub. susceptum, & quia in Luteciam illis receptis, uidebat reliquas urbes, facili momento, ut idem facerent, posse impelli, his de causis magna celeritate eò proficisci constituit, & prohibere, ne duo illi exercitus coniungerentur, nihil autem minus decreuerat, quàm prælio concertare, sicut ipse mihi non semel retulit, delapsus in mentionem eius belli. Carolus igitur cognito Regis aduentu, statuit obuiam ei properare, & tunc demum recitatis literis, quas acceperat, tacito nomine authoris, demonstrat se uelle tentare fortunã,

& ad

& ad uirtutem cohortatus militem, cum aliquantulum esset progressus, castra posuit ad Longumeum, qui uicus abest à Lutetia quatuor miliaribus, uia Aureliana. Primum agmen ducebat Sanctopauli Comes, qui propè Monthericum duobus miliaribus longius à Carolo consedit, multis huc illuc emissis exploratoribus, qui de Rege aliquid cognoscerent, & quam uiam esset ingressus, nunciarent. Cum deinde prælio delectus esset idoneus locus apud Longumeum, ita cõuenit, ut si Rex eò accederet, Sanctopauli Comes, reductis copijs, cum Carolo sese coniungeret. Cenomanorum autem Comes, cum octingentis cataphractis ibat in exercitum Britannicum aduentantem, in quo multi erant egregij & honesti uiri, quos Ludouicus, tametsi bonam operam nauassent ipsius parenti, simul atq; principatũ obtinuit, dimiserat. Cenomanus autem uiribus inferior, non ausus ad hostem propius accedere, sed interuallo aliquo præcedens, Regem petebat: Britannus uero & Bituerix cupiebãt sese coniungere Carolo, qui cum esset Longumei, cognouit ex captiuo, Regem, adiuncto sibi Cenomano, & collectis undiq; copijs, habere ad duo milia cataphractorum. Re deliberata cum Cenomano & Normanniæ Præfecto & Amirallio, Rex omnino constituit, euitato prælio, Lutetiam sese conferre, tametsi diuersum aliqui suaderent. Quia suspectum habebat Normanniæ Præfectum, familiariter eum rogat, num fidem Principibus dedisset, ad quod ubi ille iocose re-

Anno 1464

spondit,

spondit, ac facetè suo more, placatus Rex primã aciem ei attribuit, & uiæ duces adiungit, eò quòd ab hoste uellet deflectere. Tum Præfectus ille, ut erat liberali ingenio, cuidam è suis familiaribus, hodie inquit, ita propè sistam utrunq; exercitum & arcte, ut eum, qui uelit dirimere prælium, oporteat insigniter esse rei militaris peritum, atq; hunc eius sermonẽ Rex aliquando mihi recitauit. Progressus igitur ille cum suis copiis, uenit Montbericũ, eam rem Sanctopauli Comes, qui ibi consedit, ut suprà diximus, Carolo celeriter renunciat, orans, ut quandoquidem sibi non sit integrum retrocedere, subito mittat auxilia, ne si discedat, fugientis uideatur præbere speciem, quod toti exercitui futurum sit ualde periculosum. Carolus igitur mittit alias cohortes, eisq; Anthonium, è familia Burgundica, nothum, præficit, cumq; secum aliquamdiu deliberasset, progreditur & ipse, ac in castra uenit. Iam aliquot hostium signa uenerant, positis castris secundum fossam quandam spaciosam, quæ inter utrosq; erat media. Procancellarius autem Britanniæ & alius cum eo uir nobilis, metu periculi, eò quod Principes, de quorum aduentu maximam spem iniecerant, non adessent, profugiunt, & ad ea loca, ubi credebant se posse reperire Britannos, contendunt. Habita uero deliberatione, placuit Carolo, ut pedites pugnarent omnes: commutato deinde consilio, cataphracti omnes conscendunt equos, uerum tamen ex nobilitate complures, eius mandato, relictis

Anno 1465.

equis,

equis, coniungunt se sagittarijs peditibus, quod & honorificum erat, & reliquis addebat animum, eumq; morem acceperant Burgundiones ab Anglis, quando fœdere ipsis coniuncti, bellum gesserunt in Gallijs, per totos triginta duos annos, nullis interpositis inducijs. Principio, cum se nobis ostenderet hostis, è uicina sylua, erant circiter quadringenti cataphracti, quod si tum fuissemus eos adorti, multorum iudicio facilè profligassemus. Nam qui subsequebantur, non poterant, nisi cum modicis cohortibus, progredi, tametsi paulatim augescebant. Ibi tum Contæus ad Carolum, Si uelis, inquit, uictoria potiri, opus est ut acceleres, quod si maturius fecisses, iam uideres debellatum hostem, quicquid intercedit temporis, hoc omne uictoriam moratur: Fuerunt initio pauci, cum nobis primum apparerent, & ne nunc quidem satis multi sunt, ut resistant, & uides ut augeantur. Hic ceptum est agi tumultuosius, nullo seruato ordine, & perturbatis consilijs, dum suam quisq; sententiam dicit, iamq; ad exitũ Montherici committebatur utrinq; leuius prælium à sagittarijs, & quanquam nos sine ordine pugnabamus, multitudine tamen eramus & numero superiores. In concilio decretum fuit, quoniam longius erat interuallum, ut non continua progressione, sed dato ad respirandum spacio, pedetentim iremus in hostem, excitato autem clamore, & concursatione illa facta, ut diximus, Carolus immemor eius, quod anteà constituisset, subito,

Anno 1465

subito, celeriterq́; progreditur; hostes erant ad castellum Montherici, à fronte muniti ampla quadam fossa & sepe syluestri, totus ager consitus erat frugibus & fabis, alijsq; leguminibus, Carolum antecedebant sagittarij, absq; ordine ferè. Meo quidem iudicio, cum est dimicandū, nullum genus militum præstat sagittarijs, uerum ita, si sint aliquot millia simul, & uel equos habeant tales, quorum iacturam leuiter ferant, uel prorsus non habeant: ex ipsis autem, ij qui prælijs nunquā interfuerunt, potiores sunt exercitatis, & ita quoq; sentiunt Angli, qui in eo genere quosuis antecellunt. Constitutum fuerat, ut dixi, dum iretur in hostem, bis quiescendum esse, quò pedites ad pugnam essent recentiores, eò quòd præter uiæ spacium, segetes etiam impedirent iter, sed Carolus continenter accelerabat. Hostes obiectam sepem, duobus diuersis locis, quà poterant, transeunt, cumq́; tam essent uicini facti, ut hastas aptarent ad cōcursum, noster equitatus, perruptis & disiectis sagittarijs nostris, prouolat, sic ut spacium illis non darent telum ullum eijciendi, cum tamen in ijs omne robur & spes tota consisteret. Nam ex mille ducentis equitibus, uix quadringenti erant, sic ut oportet, armati, & ex his ipsis arbitror non fuisse quinquaginta tractandis hastis idoneos, è famulis autem, ob diutinum ocium, nemo quisquam armatus erat, Duces enim Burgundiæ, ne multitudini grauiora onera iniungerent, nullos alebant equites extra belli tempus. Ad hunc

modum,

modum, florem ipsum exercitus, & spem maximam, sagittarios, perturbant & disijciunt ipsi, & quanquam in eo summum erat periculum, Carolus tamen, qui ad dextram erat, prope castellum, nemine ijs locis magnopere resistente, uincit. Eram tunc unà cum eo, & quòd periculi magnitudinem per ætatem non intelligebam, animo fui maximè securo & ocioso. Ad sinistrum latus erant Rauestenus & Iacobus, Sanctopauli comitis frater, & alij complures, qui cum essent numero inferiores, in fugam conijciuntur, & ex ipsis pleriq; omnes in propinquam syluam excurrunt, alij, qui ad impedimenta & carros in fuga substiterant, sese recolligunt, Sanctopauli quoq; Comes in syluam sese recepit. Carolus ex diuersa parte, cum paruo comitatu insequitur fugientem hostem, ultra Monthericum, & cum nemo quisquam resisteret, suam esse putat uictoriam: ibi nobilis quidam uir Lutzenburgicus, ætate grauis, Anthonius Britannus, equo celeriter aduectus, nunciat ei, hostes denuò collectos redintegrare pugnam si longius progrediatur insequendo, periculum ipsi imminere, nihil autem commotus eo sermone, pergit, mox idē nunciatur à Contæo, & ita quidem acriter, ut tandem ab incepto desisteret, quod si paulò fuisset prouectus longius, incidisset in eorum manus, ut quidam alij, qui proximè ipsum antecedebant. Reuersus itaq; per Montheriscum, reperit cohortem peditum fugientium, quos insecutus, cum centū circiter equis, ictus est à quodam

Anno 1465

pedite: qui & solus in fuga restitit, et interemptus fuit, reliquis ferè omnibus elapsis per uicinos hortos. Cum propius ad castellum præteruheheremur, ecce conspicimus ibi sagittarios stipatores Regis, ad portam, immotos, mirum hoc uidebatur Carolo, nullum enim superesse putabat hostem, qui resisteret. Deflectens igitur ad planiciem, inuaditur à cataphractis aliquot, numero sedecim, & quoniam è suis pleriq; erant dispersi, in summo uersabatur discrimine, adeò quidem, ut in gutture accepto uulnere, circundatus & comprehensus, urgeretur ab hoste, ut sese dederet, neq; sineret interfici, ut qui agnosceretur, Ipse contrà moratur & sustinet impetum, quantum potest, donec medici cuiusdam Parisiensis filius, Ioannes Cadetus, uasti corporis homo, per mediam turbam inuectus ingenti equo, disijcit turbam, et ipsum eripit. Hostes deinde ad oram eius fossæ, ubi constiterant ante prælium, sese recipiunt, eò quòd cohortes aliquot nostras in propinquo conspicerent. Carolus ex uulnere totus sanguinolentus, rectà contendit ad suos, eramus autem in uniuersum circiter septuaginta, sumpto deinde recenti equo, rursus euolat, ut suos recolligeret, quo quidem tempore, si uel centum modo equites aduersum nos exijssent, fugæ nos mandassemus. Nostri enim milites uix tandem paulatim aduentabant cum modicis cohortibus, partim saucij partim ex itinere & labore defatigati, nam & segetes grandiores inpediebant euntes, & tanta erat

uis

ijs pulueris, ut prospectus non pateret, & quocunque respiceres, coopertum erat solum militibus & equis interemptis. Intereà prodit Sanctopauli Comes, è propinqua sylua, cum quadraginta circiter cataphractis, & ad nos contendit, inter eundū plures undiq; ad eum ex fuga confluunt. Nos, quibus uidebatur esse periculosa mora, missis ad eum nūcijs, hortamur ut properet, ille uero nihil eo commotus, placide progreditur, & hastas iubet à suis tolli, quæ passim iacebant humi, deinde se nobis adiungit, & iam eramus circiter octingenti cataphracti, pedites uero perpauci, quæ res in causa fuit, quo minus integram obtineret uictoriā Carolus. Ex hostium numero profugit Cenomanus & alij multi, cum octingentis cataphractis: erant qui dicerent eum communicasse consilia cum nostris Principibus, sed opinor iniuriam ei factam esse, breuiter, ingens fuit utrinque fuga, sed hoc est in primis memorabile, quod Principes ambo non excesserunt è campo. Cum igitur ad hunc modum starent hinc illinc instructæ acies, diremptæ solum fossa & sepe syluestri, tormentis utrinq; cadunt aliqui, pugnam nemo amplius affectabat, & eramus numero superiores, ueruntamē Regis præsentia magnum suis attulit momentū, quando militem, & præsertim equites, ad uirtutem cohortabatur, nam alioqui crediderim omnes fuisse præcipites in fugam abituros. Ex nostris aliqui cupiebant redintegrari præ

Anno 1465

lium, in primis uero Haubordinus, eò quòd diceret se uidere cohortem aliquam hostium fugientem, quòd si centum modo sagittarios habuissemus instructos, qui tela coniecissent trans illam sepem, exercitus noster omnis fuisset progressus. Interea dum sic deliberamus, & administratio belli consistit, Rex, interuentu noctis, Corbelium, quod est supra Lutetiam septem milliaribus oppidum, ad Sequanam, sese confert, cum nos crederemus eum in castris pernoctare. Forte eò loci, ubi Rex fuerat, excitatus ignis, longè lateq; uagabatur per carros, & sepem illam, de qua diximus, ibi Sancto pauli Comes & Haubordinus iubent carros omnes adduci in eam partem, ubi tum eramus, & totum exercitum eis circumcludi. Dum hæc geruntur, ex hostibus complures, qui nostros fugientes insecuti fuerant, redeunt, arbitrantes uictoria se potitos esse, coacti transire per nostras munitiones, pleriq; omnes occumbunt, paucis admodum elapsis. Ex aduersarijs cecidit statim inter alios, commisso prælio, Normanniæ Præfectus, à nostris desiderati sunt plurimi pedites, ab illis autem equites, utrinq; cæsa sunt ad duo millia. Magnum quiddam est, meo quidem iudicio, restaurare copias à conflictu, & per horas aliquot, in acie utrinq; consistere propius, & merito Principes complectantur eos, à quibus in tali rerum statu non fuerũt deserti, uerum, ut fieri solet, nõ admodum erant memores officij: Quidam, eò quòd profugerant, loco fuerunt & dignitate

submoti,

submoti, alij cõtrà, qui multò longiùs abierant in fuga, honoribus aucti fuerunt & beneficijs, ex nostris quidam authoritate omni excidit, iussus è conspectu Principis abire, mensem unũ post, illustriori loco fuit, quàm antea. Cum totus exercitus esset receptus intra munitiones, ut suprà demonstrauimus, reficiebat se quisq; utcunq; poterat. Ex nostris quàmplurimi erant saucij, pleriq; etiam animis demissi, quoniam uerebantur, ne Parisienses cum equitibus cataphractis egressi, quibus praeerat in urbe, is, cuius antea meminimus, Ioachimus, nos adorirentur, cumq; metum auxit, quòd crederent Regem in propinquo uersari. Emittimus ergo de nocte quinquaginta cataphractos, qui de Rege aliquid explorarent. Carolus intereà sumpto cibo reficit se nonnihil, & acceptum uulnus in gutture, curat, quo loco coenabat, submouenda erant aliquot cadauera, positis deinde duobus fasciculis straminis, assidet, dum loco mouentur cadauera, unus ex miseris illis potum flagitat, inijcitur illi in os aliquid eius potionis, qua Carolus utebatur, statim incipit habere melius, cumq; agnosceretur, curatus fuit, & ualetudini restitutus, erat autem unus è sagittarijs stipatoribus ipsius. Deliberatur postea quid facto sit opus, omnium primus sententiam dicit Sancto pauli Comes, uersari nos in magno periculo, sibi uideri prima luce mouenda esse castra, et petendam Burgundiam, exusta parte aliqua impedimentorum, & abductis tantũ tormentis, fieri non posse, ut medij inter regē

Anno 1465

atque Lutetiam, diutius ibi sine commeatu perdurẽmus. Haubordinus deinde, et alij quidam post eum, licet ignorarent, quid essent allaturi, qui exploratum fuerãt emißi, non dissentiunt ab illo, Contea autem omnium postremus, ait futurum, ut milites, re intellecta, propter timoris suspicionem perterriti, fuge se mandent, & ab hoste intercipiantur, prestare multò, ut refectis nonnihil corporibus, hostem prima luce statim adoriamur, aut uictoriam esse reportandam, aut fortiter ibi pugnãdo moriendum, hoc sibi uideri non solum honestius, uerumetiam ad salutem utilius atq; tutius. Ea laudata sententia, Carolus iubet, ut quieti sese darent omnes per horas duas, & ad tubæ clangorem essent expediti, interea per homines idoneos militem cohortatur ad uirtutem. Sub mediam noctem reuersi equites nostri exploratores, nũciant Regem esse in propinquo. Statim emittuntur alij, qui certius aliquid cognoscerent. Post horam deinde unam, arma capiunt omnes, & ad prelium sese instruunt, sed profectò pleriq; omnes fugam spectabant. Exploratores, quos secundo loco misimus, obuiã facti cuidam aurigæ, cognoscunt Regem demigrasse cũ toto exercitu, qua re nobis nunciata, ipsi longius progrediuntur, cumq; uerum esse, quod dixerat ille, cõperissent, reuersi maximam in castris lætitiam excitant, neq; tum deerant, qui cũ paulò ante fuissent animis deiecti, dicerent persequendũ esse fugientem hostem. Erat mihi tũ equus, & uetulus admodũ et fractus laboribus,

is forte

is forte situlam uini repertam hausit, eaq; potione sic fuit recreatus, ut alacriorem antea nunquam fuerim expertus. Cum illuxisset, conscendimus equos, ibi monachus quidā Franciscanus, à Carolo summissus, confirmabat adfuturum eo die Biturigem & Britannum, ex quorum castris ipse iamiam uenisset, ea res animū addebat nostris, tametsi non omnes haberent fidem, et artē intelligerent, ueruntamen sub meridianum tempus, rediȷt ad nos Britanniæ Procancellarius, qui paulò ante prælium se subduxerat, quoq; maiorem faceret fidem, duos è numero stipatorū sui Principis adduxit, magna per exercitum excitata læticia, cumq; suæ fugæ causam rogatus exposuisset, ualde laudabatur ab omnibus, quod autem rediȷsset, eò uero nomine pergratus erat. Carolus totum diem in campo cōmoratus, belli omnē laudem ad se pertinere putabat, lætus admodū, sed ista gloria magno deinde constitit ei. Nam ab eo ferè tempore, aliorum repudiatis consiliȷs, pro suo unius arbitrio gerebat omnia, quæ res in causa fuit, ut tandem in uitæ discrimen adductus, & occisus, grauißimū uulnus populo ꝓuinciȷsq; suis inflixerit. Qui ordine præcesserunt ipsum, pater, auus, atq; proauus, honoratißimi fuerant potētißimiq; principes, adeo quidem, ut præter Galliarū reges, pauci admodū illis præferri possent. Modestia sane decet omneis hominū ordines, in primis uero principes uiros, ut intelligāt, et sint memores in omni actione, esse Deū à quo ꝓficiscūtur et emanāt omnia. Erāt in eo duæ res,

maxime memorabiles, laborum patientia, & animi ro-
bur incredibile. Militaui sub eo per annos septem, nec
ullum uidi tempus, quo uel laßitudinis, uel timoris da-
ret significationem, moliebatur in animo res maximas,
& fortasse maiores etiã uiribus humanis. Postridie, qui
tertius erat dies à prælio, recipimus nos Monthericum,
ex agris omnes confugerant uel in turrim templi, uel
in castellum, sed Carolus & reuocari omneis, et à male-
ficio abstineri iubet, secutus deinde consilium Contæi,
Stampium, quod est inter Lutetiam & Aureliam oppi
dum, loco multũ fertili sese confert, ut et Britannico ex-
ercitui præuerteret, & militẽ ex uulneribus, alijsq; in-
cõmodis male affectũ, recrearet, hæc enim diuersoriorũ
oportunitas, multos, qui periclitabantur alioqui, serua
bat. Aduenientibus Biturigi & Britanno, obuiam profi
ciscitur cum primis ordinibus, & ipsos quidem Princi-
pes in oppidum recipit, equitatum autem omnem in
campo contineri mandat. Erant circiter sex equitũ mil
lia, tàm cataphracti quàm sagittarij, bene instructi, &
inter eos multi honesti homines, quos Ludouicus, ut su
prà diximus, dimiserat. Quanta esset Britanni potẽtia,
facile erat ex eo apparatu cognoscere, nam eius exercĩ
tus potißimã partẽ ipse unus alebat. Interea Rex, Cor-
belio relicto, Normaniam petit, ut copias ibi cogeret, et
ne quis per ipsius absentiam oriretur motus, circa Lute
tiam, quibus locis maxime necessarium esse uidebatur,
equitũ præsidia disponit. Quo die Principes cõuenerant

Stampij,

Stampij, multus fuit inter eos sermo de uarijs rebus. Britanni, ex hostibus, qui profugerant, nonnullos cœperant, & si paulò fuissent propinquiores, bonam exercitus partem profligassent: Ex captiuis acceperant Regem interijsse, sic enim illi putabant, eò quòd commisso prælio, in fugam abierant. Exhilarati eo nuncio, magna sibi pleriq; promittebant à Biturige, ad quem, morte fratris, imperium deferri sciebant, & ut accepi à quodam fide digno, qui ei concilio interfuit, deliberauerant de nobis opprimendis, uerum nō admodum diu ea lætitia fruebantur, atq; hic uidere licet, qui sit rerum status, & quæ perturbationes oriantur, quum aliqua fit imperij commutatio. A cœna, cum multi paßim deambularent, Biturix et Carolus, ex fenestra, cui innitebantur, serio de suis rebus colloquuntur. Erat inter Britannos homo plebeius, cui pro ludo fuit, in aërem eiaculari ignem artificiose compositum, Galli uocant fusas, quæ cum è sublimi deciderunt, huc illuc discurrunt, & flammeum quiddā emittunt, ex ijs cum eiecisset aliquot, una forte impegit in fenestram, ad quam illi colloquebantur, attoniti ambo & subitò erecti, respiciunt alter in alterum, admirabundi, collecta suspicione, de industria factum esse, lædendi causa. Contæus, quum secretò quiddam dixisset Carolo, descendit, & in armis esse iubet ilicò cataphractos omneis & sagittarios, ut idem faceret, Biturigem hortatur Carolus. Inquiritur postea de autore, is, qui coniecerat ignem,

Anno 1465

proiectus ad pedes Principum, fatetur à se factum esse, & ueniam deprecatus, quò suspicionem omnem tolleret, rursus eiaculatur, ad hunc modum risu soluta turba, deponuntur arma. Postridie, conuocato concilio, deliberant Principes, quid agendum sit, & quoniam diuersarum gentium erant, nec uni alicui parebant, quod in eiusmodi rebus necessarium est, uariabant sententiæ. Sed notatum fuit in primis & exceptum, quod Biturix, qui per ætatem nullum habebat rerum usum, neq; talibus assueuerat spectaculis, uidebatur ita loqui, quasi iam tæderet ipsum belli, deplorans miseriam eorum, quos in exercitu Caroli uiderat saucios, & corporibus malè affectos, nam eò tandē delapsus est, ut diceret, præstare, bellum non fuisse inchoatum, quàm sui causa tantas existere calamitates. Eum sermonem grauiter tulit Carolus, ueruntamen re deliberata, placuit traducendū esse exercitum Lutetiam, & tentandum, an oppidani unà cum ipsis uellent animū adijcere ad procurationem reipublicæ, pro qua bellum se suscepisse dicebant, quòd si ea ciuitas permoueri posset, de reliquis, quin idem essent facturæ, nihil dubitabant. Carolus priuatim ad suos locutus, de Biturigis oratione, ecquid uobis, inquit, uidetur? ille, quòd saucios uiderit nonnullos, qui ad ipsum tamen nihil pertinent, animo est demisso & languido, quid faciat, si quod detrimentum ipsius milites acciperent? siue leui aliquo momento queat impelli, ut nobis desertis,

sertis, cum hoste paciscatur. Propter diuturnum enim bellum, quod inter ipsius & meum parentem intercessit, & propter ueteres inimicitias, facile fit, ut coniunctis ambo uiribus, nos oppugnent, nouae sunt igitur tentandae amicitiae. Fuit haec sola ferè ex potissima causa, cur ad Eduardum Angliae Regem misso statim legato, mentionem aliquam iniiceret connubij cum illius sorore: quum enim sciret hoc uehementer ei placere, uidebat facile ipsum ad amicitiam posse adduci, & quanquam id temporis non agebat serio, duxit tamen eam posteà uxorem, quod eò libentius refero, ut ostendam, eiusmodi multa saepius euenire ex opinione aliqua leuiter suscepta, maximè uerò inter Principes, qui propter delatorum multitudinem, suspicionibus ferè indulgent. Commorati per dies aliquot Stampij, Sanctomaturinum & Morettum proficiscimur, quod est prope Sequanam oppidulum, ad sedecim supra Lutetiam milliaria. Carolus in planiciem progressus, castra ponit iuxta flumen: iusserat autem, ut uncinū aliquem unusquisque secum deferret, religandis equis idoneum; carris etiam deuexerat naues aliquot, & uasa dissoluta, ut ex ijs effecto ponte, Sequanam coniungeret. Cum ad fluuium peruenit, exoneratis & depositis sarcinis, occupatur insula, sagittarij Gallici conabantur nos aditu prohibere, sed cū iniquo loco pugnarent, tormentis reiecti fuerunt. Sub uesperam iubet pontē fieri, ipse tensis tabernaculis, & quinquaginta cata-

Anno 1465

phractis

phractis ibi pernoctat: postero die circa meridianum tempus, perfecto ponte, exercitum omnem & tormenta traducit, idem postridie faciunt Biturix & Britannus cum suis copiis, collaudato opere. De nocte apparent nobis plurimi ignes è longinquo, pleriq; regem esse putabant, sed aliquot horis postea cognouimus, Ioannem Calabriae Ducem, Renati Siciliae regis filium, castra ibi posuisse. Ducebat ille insignem equitatum ex utraq; Burgundia, pedites verò non ita multos, & inter hos, circiter quingentos Heluetios, qui primi omnium suae gentis nostris temporibus in Galliā venerunt, & sua virtute reliquis nomen & authoritatem magnam conciliarunt. Hae copiae, cum prima luce castra mouissent, eo die pontem transeunt. Burgundionibus praeerat Mareschallus Nouocastrensis, erant cum eo frater Montagutius, & Marchio Rotelensis, & ingens nobilium turba, quorum nonnulli militauerant Borbonio, quum bellum ei Rex inferret, hi omnes, periculi vitandi causa, coniunxerunt se cum Duce Calabriae, quem propter fortitudinem & rei militaris scientiam Carolus in magno habuit honore. Exercitu omni traducto, qui sane longe maximus erat, Lutetiam cum vniuersis copiis contendunt. Primam aciem ducebat Sanctopauli Comes, & cum eo Britanni aliquot & Bituriges, in reliquo agmine erant ipsi Principes. Carolus & Calabriae Dux, ut homines militares decet, in hoc toti erant, ut rebus omnibus diligenter prouiderent,

rent,

rent, nec obscurè præ se ferebant, cupere se aliquid magni perficere. Biturix & Britannus uehebantur paruis equis, leuiter admodum armati. Vbi Carentonium uenissent, qui uicus ad Matronam positus, Lutetia distat duobus miliaribus, occupatur ibi pons, frustrà resistentibus sagittarijs Gallis, cũ ubi transijssent, Conflentium progreßi, quod est in propinquo, Carolus occupata planicie, copias suas omneis & tormenta, carris, alijsq; munitionibus cingit, adiuncto sibi Calabriæ Principe. Biturix & Britannus, cum magna sui exercitus parte, Sanctomaurum, qui uicus modico distat interuallo, sese conferunt, reliquum agmen Sancto dionysium abire iubetur. Postridie, quàm eò uenerant, faciunt excursionem ad urbem, non absq; magna trepidatione uulgi. Erant inter alios ordines multi non alieni à Principibus, & eorum institutum iudicabant esse utile ac salutare Galliæ, è ciuibus etiam multi addicti erant Burgundionibus, eorumq; negocia procurabant, spe consequendi publica munera, quæ Lutetiæ sunt, & plurima, & admodum quæstuosa, dum quisq;, non quantum æquitas permittit, sed quantum omnino potest, extorquet. Nostri, cùm hoc non ignorarent, amplis pollicitationibus eos sollicitant. Tertio post die, cogitur in urbe Senatus, & acceptis principum postulatis, qui Reipub. salutem se procurare ostentabant placuit legationem esse mittendam. Ea decernitur Gulielmo Carterio, Parisiensi Episcopo, homini

Anno 1465

singulari

singulari uirtute. Principes omnes Sanctomauri conuenerant, præsidebat ei concilio Biturix, reliqui astabant, hinc Britannus & Calaber, illinc uerò Carolus, præterquam capite, totus armatus, & tectus eleganti pallio, uenerat enim Conflantio, & quoniam hostes in propinquo tenebant Vincennium arcem, non poterat nisi magno comitatu eò proficisci. Summa petitionis hæc erat, ut urbem patefaciant, quò cum reliquis ordinibus communicato consilio, rationes ineant bene constituendi regni, quod insolenter admodum, & iniquè per Regem administrari dicebant, multis in eum effusis criminationibus. Ad quæ cum legati amicè respondissent, sumpto ad deliberandum die, domum reuertuntur: priuatim autem Principes unumquemq; sollicitabant, & opinor sic inter eos tunc fuisse decretum, ut ipsi quidem unà cum suis necessarijs ingrederentur, exercitus autem modicis cohortibus per interualla transiret, quo facto, perfecissent, quod instituerant, multis enim de causis facile traduxissent ad se populum, ac deinde, quod ea ciuitas fecisset, aliæ quoq; per Galliam urbes sine contentione erant facturæ. Priusquam legati retulissent ad Senatum, Rex Lutetiam uenit cum maximis copijs, nam ad duo cataphractorum millia, & è Normannia nobilitatem insignem, et sagittarios complures, stipatores suos, aliosque multos, præsidio ibi collocat: Ita & consilium nostrum intercidit, et populi fuit immutata uoluntas. nemo iam

mo iam

mo iam audebat amplius de pactione nobiscum faciendà loqui, nonnulli etiam, quòd in collocutionem uenissent, pœnas persoluerunt, exuti ijs, quibus erant præpositi muneribus, & aliò relegati, quæ sanè moderatio laudanda mihi uidetur in Rege, quod atrociori uindictæ genere non sit usus. Nam si, quod moliebantur Principes, id effecissent, perierat, & non semel ipse mihi retulit, quòd si fuisset ab ea urbe interclusus, rectà se uel ad Heluetios, uel ad Mediolani Ducem Franciscum, de quo magnam habebat amicitiæ opinionem, profecturum fuisse. Is enim, Galeacio filio Duce, auxilio prius miserat quingentos cataphractos, & peditum ad tria millia, qui in Aruerniam usq; progreßi, bellum inferebant Borbonio, facturi maiora, nisi allatus de morte Francisci nuncius, domum ipsos reuocasset. Idem etiam, ubi de fortuna Regis, & Principum audiuit conspiratione, per Legatos admonuit eum, ut tota mente & animo hanc illorum societatem distraheret. Rex Lutetiam ingressus, bello nos undiq; laceßit, maxime uero pabulatores nostros, qui longius prodire cogebantur, & ad sui tuitionem, opus habebant maiori comitatu. Sanè magna est eius urbis opportunitas, & ingens uicinæ regionis copia, quæ duos tàm potentes aleret exercitus, Nobis enim nihil unquam deerat, & in urbe nulla fuit annonæ caritas. Non intermittebatur dies, quo non leuius aliquod prælium fieret, hostes equitatu præstabant,

Anno 1465

bant, nos autem peditatu, Britanni circum Sanctodio-nysium populabantur agros, Ex Aquitania quoq; nõ-nulli Principes auxilio nobis ueniebant, cum sex mil-libus equitum, sed Carolus metuens, ne, si propius ac-cederent, inedia consumeremur, missa pecunia, quà commeatum emerent, renunciat, ne progrederentur longiùs. Præter quotidiana illa prælia nihil magnoperè agebatur, nolebat enim Rex totis uiribus dimicare, neq; suis permittebat, ut magno numero prodirent, eò quod suas Galliæq; fortunas nequaquam uellet in du-bium deuocare, sed hoc solum spectabat, ut pace quo-cunq; modo facta, fœdus illud Principum dirimeret, certo tamen die, prima luce sagittarij, ad quatuor mil-lia, è regione Conflantij, iuxta Sequanam castra po-nunt, ab his nobiles Normanni, & cataphracti aliquot modico distabant interuallo, pedites etiam non longe aberant in pulcherrima planicie, & Sequana tantum eramus diuisi, statim incipiunt accumulare aggeres, & è terra materiaq; castellum efficiunt, quàm longe nõ-stra patebant castra, interlabente, ut diximus, fluuio, dispositis deinde tormentis, Carentonio eijciunt co-hortes aliquot Calabriæ ducis, ita quidem, ut hæ coge-rentur se nobis adiungere, desideratis nonnullis & militibus & equis. Deinde in nostras etiam munitiones emissis tormentis, extulerunt aliquot, & cum in cœ-naculum Caroli bis eiaculati essent, inter prandendũ, ex famulis quendam, qui cibum deferebat, in gradibus occidunt.

occidunt. A prandio Carolus descendit in inferius tabulatum, ueniebant ad eum quotidie Principes consilij causa, quo dimisso, prandebant simul. Re deliberata, placuit, ut nostra tormenta statim opponerentur hosti. Perforatis igitur muris, qui sunt prope Constantium, iuxta flumen, collocantur ibi quorum maximus erat usus, & alia deinde alijs locis, quàm fieri potuit commodißime. Aggeres illorum longe se diffundebant uersus urbem, exhaustam uero terram, eijciebant in eam partem, quæ ad nos pertinebat, ut ab ictu telorũ tuti essent, in foßis enim continebant se, nec caput modo proferre audebant. Tormentorum tanta uis fuit & impetus, ut maiorem non uiderim, nam è Lutetia suppetebant eis omnia copiose: quatuor ita sunt consumpti dies, ab utraq; parte maior fuit metus, quàm iactura, nemo enim, qui in aliquo esset numero aut honore, interijt. Principes ubi uident hostem non commoueri loco, iudicabant hoc pertinere ad suũ non dedecus modo, sed & periculum, eò quòd oppidani firmiori essent animo futuri, quũ superiori quodã die, per inducias, maximo numero, spectandi gratia prodijssent. Mandant igitur è nauibus pontem fieri, traducendis copijs, in eum usum maiores etiam naues aliquot fuerunt adductæ, quibus transmitteretur flumen, & in hostem impetus fieret. Qui ad hoc opus efficiendum delectus fuit, eius hæc erat sententia, illos aggeres, & terram eiectam ab hoste, nobis usui fore, quòd traiecto flumine, illi essent

Anno 1465

loco futuri inferiores, nec auderent metu tormentorum è fossis prodire. Qua re cognita, maior nobis incessit cupiditas transeundi. Perfecto ponte, & in usum accommodato, accurrit ab hostibus fœcialis, affirmans hoc ipso uiolari inducias, quæ & in biduum pactæ fuerant, & eo die sub uesperum cedebant. Venerat autē, ut quid ageretur à nobis, cognosceret. Pons ea magnitudine erat, ut tres simul equites hastati facile transirent, sex præterea naues onerariæ aderant, quæ singulæ transportabant mille milites, & alia minora nauigia magno numero, ut ipsorum adminiculo tormenta eò lenius proueherentur. Ex omni igitur exercitu deligũtur, qui transeant, ijs præficitur Sanctopauli Comes et Haubordinus, Post mediam noctem, sumptis armis, antequam illucesceret, instructi erant omnes. Eram ea nocte in excubitorum numero, nam immunitatem nemo quisquam habebat, hîc subito exaudimus clamorem sublatum ab hostibus, quum enim castris incensis & abductis tormentis abirent, acclamatione facta, nobis illud significabant. Nostri ad eam rem delecti, iam cœperant transire flumen, animaduerso autem illorum discessu, læti ad nos redeunt. Fuerant autem illi à Rege in hoc solum emißi, ut nos ex longinquo lacesserent, non etiam ut prælio concertarent. In hoc enim totus incumbebat, ut quocunq; modo pacisceretur, & nos dißiparet, ideoq; subinde fiebant induciæ, per quas alij ad alios commeabant, diremti fossa, quam transire uetitũ

erat

erat, interea proponebantur aliquæ rationes pacis, & utrinq; multi ad defectionem sollicitabantur, ab illis mittebatur internuncius, Cenomanus, à nobis, Sancto pauli Comes, & quanquam nihil magnopere perficerent, integræ tamen erant induciæ, nec ullus intercedebat dies, quo non ex ipsis aliqui ad nos, & ex nostris in illorum castra perfugerent. Eiusmodi sane collocutiones nō uacant periculo, & ei præsertim, cuius infirmiores uidentur esse partes, magnum sæpe detrimentum adferunt. Sic enim inter homines comparatum est, ut & augescere cupiant, & sua tueri, eoq; facile fit, ut se se potentioribus adiungant, et cum in principem liberalem incidunt, idoneumq; comparandis hominum gratijs, leui momento traducuntur aliô. Pacis igitur tractatio prudentibus atq; fidis hominibus est committenda, eos à legatione reuersos, separatim audiat princeps, ac solus, ne si minus iucunda renuncient, pauorem cæteris atq; metum inferat multitudini. Sunt enim omnes cupidi rerum nouarum & non desunt, qui cum familiariter norint legatos, audent sibi polliceri, fore, ut omnia rescifcant, uerum si iudicio sint præditi illi, cauebunt modis omnibus, ne quid efferant, quod uel alienationem animis, uel trepidationem excitare poßit. Hoc ideo mihi dicendum fuit, quòd principes à suis non raro circumueniri sciam in eiusmodi actionibus, illos præsertim, qui præ fastu & arrogantia, quæ sit aliorū sententia, non auscultant, nam qui se demittunt,

Anno 1465

ac libenter aliorum iudicia cognoscunt, ij minus fallun tur. Omnium autem principum, quos ego quidem noui, Ludouicus rex optime tenebat rationem ex rebus aduersis eluctandi, cultu corporis erat admodum simplici, & sermone demisso, quos uel metueret, uel à quibus aliquid speraret, eos omni ratione studebat ad se traducere, et si forte repulsam ferret, nihilominus & donis & magnis pollicitationibus instabat: Quos rebus secundis eiecerat, eos in necessitate positus, magno sibi reconciliabat, eorũq; utebatur opera, neq; propter ueteres inimicitias oderat. Homines mediocris conditionis, naturaliter amabat, potentioribus autem, & ijs qui facile ipsius ope carerent, minime fauebat, diligenter de singulis rebus percontabatur, & cupide audiebat omnes, eaq; ratione hoc effecit, ut qui per Europam essent in authoritate, et aliquo numero uiri, omneis cognosceret, hac industria & uirtute, se suasq; facultates omnes seruauit, quæ sanè in dubium & præsens periculum deuocatæ fuerant, hoc principum exorto bello, & plurimis in eum excitatis aduersarijs, largitionibus autem et liberalitate admodum proficiebat, & ut rebus aduersis multum erat prouidus, ita quoq; secundis, & in ocio captabat offensiones ac simultates, neq; diuturnam ullam pacem ferre poterat, & leuiter de hominibus iudicabat aliquando, etiamsi corã adessent. Veruntamen quia timidior erat à natura, ne

quid

quid de ijs, quos metuebat, diceret, diligenter cauebat, cumq; per intemperantiam linguæ detrimentum aliquod accepisset, agnouit culpam, et conuersus ad eum, quem offenderat, non me latet, inquit, obfuisse mihi linguam, sed & profuit aliquando, nunc autem, ut, quod illa peccauit, emendem, æquum est, ac simul, cum ad eum modum familiariter ageret, donum aliquod dabat non contemnendum. Est profecto magnum Dei beneficium, agnoscere quod uiciosum est, ac mentem ad meliora conuertere, mea quidem hæc est sententia, ut arbitrer, eam sollicitudinem atq; molestiam, in qua iuuenilibus annis fuit, quo tempore, deserto patre, uixit apud Philippum Burgundiæ Ducem, per annos sex plurimum ei profuisse. Nam in eo rerum statu cogebatur accommodare se, & seruire plurimorū affectibus, & prouidere, ne, quorum opera carere non poterat, eos offenderet, & hoc quidem boni attulit ei fortunæ inclementia. Post mortem patris, delato ad ipsum principatu, studebat ulcisci, quas putabat sibi factas esse iniurias, uerū pœnituit eum, accepto detrimento, & quos prius à se alienauerat, cū ijs ipsis in gratiā deinde rediit. Quòd si fuisset educatus, ita ut hodie pleriq; nobiles per Galliam, arbitror eum ex illis tempestatū fluctibus non fuisse emersurū, sic enim hodie cōplures instituuntur, quasi ad ludum essent facti & iocum in uestitu et omni sermone nihil moderate faciūt, aut prudenter, literarum nullam cognitionem habent, uiris nobis atq;

Anno 1465

peritis nō patet ullus ad eos aditus, de negocijs aut suis, aut populi non cognoscunt ipsi, uerum in familiares omnia reijciunt, qui per hanc illorum ignauiam atque socordiam, suas facultates insigniter amplificant, & hoc ferè solum agunt, si quis est aliquando, qui forte, tanquam ex ueterno expergefactus, animum rebus gerendis adijciat, hoc sero admodum fit, amißis propemodum occasionibus. Indubitatum enim est, eos, qui in ulla re unquam excelluerunt, maturè puerilibus annis ad eam rem acceßisse, Totum hoc consistit, primum in beneficio Dei, proximè in educatione. Suprà diximus de discessu hostium, qui è regione nostrarum munitionum, ad Sequanam consederant. Induciæ ferè fiebant in unum diem et alterum, ijs finitis, res agebatur excursionibus utrinq; & leuioribus prælijs, è Lutetia quidem non prodibant magnis cohortibus, nisi quòd speculatores nostros equites subinde reijciebant. Suspitionem habebat rex de plerisq;, nulla magnopere de causa, noluit igitur confertis copijs pugnari, & suos à prælio continuit. Retulit aliquando mihi, se nocte quadam reperisse arcem, quæ est ad portam Antonij, patefactā, ea parte, quæ ad campum pertinet, ea res suspitionē augebat. Qui erant Lutetiæ belli duces, cōstituerant nos adoriri tripartitò, sed detecta res fuit per adolescentē, qui ex aduersa fluminis ripa, clamore nobis enūciabat istud, emissus ab ijs, qui principum rebus fauebant, è quibus etiam nōnullos, fidei faciendæ causa, nominabat

Prima

Prima luce ueniunt duæ hostium cohortes diuersis itineribus ad pontem Carentonij, quo loco tormenta nostra erant disposita. Fit tumultus totis castris, dum creditur hoc illud esse, quod antea significatum fuerat: confestim arma capiunt Carolus & Calabriæ dux, & temporis ferè momēto instructus erat omnis exercitus, pedites eramus omnes, ac ducenti solum equites obequitabant, ut quid hostis moliretur, obseruarent. Eo primum die res uidebatur ad prælium spectare. Bituarix & Britannus, quos antea non uideram armatos, ilico sese nobis adiungunt. Qum ad pontem propius accederet hostis, quàm plurima in eos emisimus tormē ta: Parisienses autem ex mœnibus ad nostras usq; muni tiones suis machinis penetrabant. Cœlū erat obscurius, et nostri equites, qui propius ad urbem accesserant, cre debant se uidere ingentem numerum hastarum, arbitra ti regem ibi copias omneis atq; uires habere coactas, re uersi igitur, celeriter hoc perferunt ad principes, et cō firmant prælio decertandū esse: Ex hostibus autem, qui præmissi fuerant equites, speculandi causa, cum uiderent nostros retrocedere, consectati eos, augebāt nobis illam, de qua diximus, opinionem. In eo rerum statu, Calabriæ dux, consociatis armis, militem ad uirtutem hortatur, oblatam esse dicēs illam toties optatam dimicandi occasionem. Nostri equites, quòd uiderent hostē, qui prius insequebatur, Lutetiam reuerti, et simul illū, quem putabant esse confertum exercitum, conspicerēt

Anno 1465

non moueri loco, dubitare secum incipiunt, et progressi longius, coelo iam sereniori, cognoscunt eum locum, in quo putabant hostem consistere, consitum esse praealtis carduis, qui ex longinquo praebebant hastarũ speciem. Prouecti igitur ad urbem usq;, Principes de eo certiorem faciunt. excusabat autem eos et coeli obscuritas, & allatus nocte superiori nuncius.

PHILIPPI COMINAEI COMMENTARIORUM Liber secundus.

PACIS conciliandae rationes, inter regẽ praecipuè & Carolum, qui duo longe primi erant, minime intermittebantur. habebant autem postulata principum magnam difficultatẽ. Biturix enim Normanniam à rege fratre petebat, uti portionẽ iure haereditario sibi debitã, Carolus autem, Ambianũ, Abbeuillã Sanctoquintinũ, Peronam, et alia quae sunt ad Somiam oppida, quae rex ante mẽses quatuor à Philippo principe recuperauerat quadringẽtis aureorũ millib. uolebat sibi restitui, affirmans, quamdiu ipse superesset, non esse regi licitum, illa sibi adimere, simul cõmemorat, quantum Burgundicae familiae rex debeat, in qua, multis annis, cũ à patre secessionẽ fecisset, liberaliter et honorifice tractatus, ac deinde mortuo patre, Rhemos et Lute-

tiam

tiã esset ipsorũ sumptu deductus, et regno inauguratus. Post crebras utrinq; missiones, Rex aduerso flumine, nauigio subuectus, uenit ad eam partem, quæ ad nos pertinebat. ad oram fluminis comitabatur eum magnus equitatus, in naue pauci admodum erant. Prius, quàm exponeretur, conuersus ad Carolum, qui unà cum Connestablio ad ripam expectabat, an fidem mihi das, inquit, sororie? (nam in matrimonium aliquando Carolus habuit eius sororem) illo affirmante, egressus, ubi salutasset amanter, agnosco, ait, te uere nobilem, & è Franciæ regum stirpe procreatum esse. rogatus à Carolo, quid ita? Nuper, ait, quo tempore legationem misi ad parentem tuum, cognatum meum, atq; te, cum ineptus ille Moruillerius, tàm illiberaliter te tractaret, denunciabas mihi per Archiepiscopum Narbonensem futurum, ut intra annum me pœniteret eius facti: seruasti nimirum promissa, & citius quidẽ opinione: Ridens & hilariter ista loquebatur, quòd illum eiusmodi sermone sciret oblectari: Pergens deinde, cum id genus hominibus, ait, qui non discedunt à promissis, uolo mihi commercium intercedere. Post hæc, sui purgandi causa, negabat se Cancellario quicquam eorum, quæ liberius & inepte dixerat, mandasse. Medius obambulabat inter Carolum & Sanctopauli Comitem, ex propinquo diligenter obseruabant à Carolo dispositi equites. Postulata erant eius generis, ut paulò suprà demonstrauimus, & cum anteà prætexerent bello,

Anno 1465

commodum Reipub., de priuatis rationibus iā singuli cogitabant. Vt fratri Normanniam daret, non potuit omnino rex adduci: reliqua facile permisit, & ut Carolo gratificaretur, deferebat Comiti Sanctopauli Connestabliatum, quod est totius Galliæ maximum munus, & honor amplißimus, atq; ita quidem tunc nulla re alia perfecta, disceditur. Consumptis ad hunc modum aliquot diebus, etsi non tam crebro commeabant utrinq;, pacis conficiendæ causa, ut prius, rex tamen & Carolus, etiam ardente bello, per internuncios, homines obscuros de pace agebant: id reliqui principes ægre tulerunt, & collecta suspicione, tædebat eos belli, & longioris moræ, & nisi magno casu quiddam interuenisset, de quo posteà sum dicturus, non absq; ludibrio domum reuertissent. Vidi, quo tempore in eodem cœnaculo, cum adessent omnes, alij cum alijs separatim consultarent, id molestè admodum tulit Carolus, quoniam se præsente bis iam acciderat, & alioquin sic erat, ut ferre non posset collocutionem ullam in aspectu suo fieri, cui non & ipse adhiberetur. Hunc suum dolorem, ad Contæum, magna uirtute uirum, non dißimulat, is hortatur, ut moderatè ferat, nec ullam præbeat offensionis causam, illos ad gratiam & amicitiam regis habere faciliorē receptū, uarijs de causis, quemadmodum sit omnium longè primus & potentißimus, ita etiam æquum esse, ut sit prudentissimus, caueat modis omnibus, ne quod oriatur dißidium, sed ægritudinem

dinem illam animi dißimulet, & amanter cum socijs agat, non esse nihil, quòd offendantur illi, displicere multis, etiam aliquot ipsius necessarijs, tàm humilis conditionis homines, agere de pacificatione, & tractare negocia tàm ardua, quod eò sit periculosius, quò magis rex in largitiones propendeat, quibus expugnare queat etiam constantioris hominis animum. Secutus hoc consilium, fingit uultum, et incipit agere familiarius, & sua cum ipsis consilia subinde communicat, prudenter quidem, & tempore ualde necessario, mea sententia, nã alioquin ad defectionẽ omnia spectabant. Multum hercle positum est sæpe in unius hominis uirtute, modo fidem & authoritatem obtineat, sed ferè fit, ut principes, nisi neceßitate coacti, non agnoscãt, alij quid alijs præstent. magna enim ex parte, præsertim iuuenilibus annis, complectuntur eos, qui sunt ipsorum affectibus magis accommodati, & cupiditatum ministri, uerum qui sapiunt, etiam si iudicio lapsi fuerint aliquando, sanare tamen student errorem, & ex uirtute suos æstimant. Id omnium optimè sciebat Ludouicus, et tum quoq; temporis, Carolus, & Eduardus Angliæ rex, quos omneis eò loci adductos esse uidi, ut ijs, quos aliquando despexerant, uehementer opus haberent, eosq; desiderarent. Supra demonstrauimus, & quid periculi sit in illis conuentibus, qui fiunt per inducias, & quemadmodum principes prouidere debeant, ut idoneis hominibus negocia sua committant,

Anno 1465

illi præ-

illi præsertim, qui uiribus & causa sunt inferiores. Nunc autem, cur ei loco sim diutius immoratus, exponam. Intereà dum de pace agitur, & utrinq; mittuntur nuncij, inita fuerunt à quibusdam clandestina consilia, de Biturige in Normanniam recipiendo, & eò tandem deducta res fuit, ut eius ditionis præfecti uxor, uidua, & simul nobiles aliquot, Borbonio, tàm arcis, quàm urbis Rothomagi possessionem traderent, quò Biturigi bona fide restitueret. In eam rẽ facile populus assensit, ut qui principi alicui suo parere malint, quàm regis imperio subiecti esse. Pro magnitudine enim prouinciæ & facultatibus, honestius id esse ducunt, ut qui nongenta francorum millia pendant quotannis. Recepta ad hunc modum arce, ciues fidem dant Borbonio, nomine Biturigis, prætor autem urbis, qui cum rege fuerat educatus, & Gulielmus Picardus, ad quem eius prouinciæ quæstura deinde est delata, et is, qui hodie est eius regionis præfectus, adduci non potuerunt, ut iurarent, tametsi omne negocium ipsius præfecti mater confecisset. Ea re cognita, rex, cum aliud non posset, decreuit omnino pacisci, cumq; diẽ collocutioni Carolo constituisset, egressus è Lutetia cum centũ circiter equitibus, magna ex parte Scotis, Constantium uenit, ibi reperto Carolo, deambulans exponit, quid accidisset Rothomagi, fortuna & casu factam nunc esse pacem dicebat, se quidem sua sponte non fuisse daturum fratri Normanniam, nunc uero, posteaquàm

Normanni ipsi statum imperij mutassent, & res noua esset oblata, se non repugnare, & placere pacis conditiones illas, de quibus anteà non semel agitatum fuisset. Eo sermone Carolus admodum fuit recreatus, propter annonæ & pecuniæ inopiam, quæ tanta erat, ut si in Normannia casus hic nõ incidisset, nulla re perfecta discedendum nobis fuisset, quanquam paucis interiectis diebus, auxilio uenerunt, missi à Philippo centum & uiginti cataphracti, mille et quingenti sagittarij, telorum & arcuum maxima uis, ad hæc, centum et uiginti aureorum millia, summo certe nostro cum gaudio, nam metus erat, ne socij, nobis desertis, cum rege paciscerentur. Inter deambulandum sic erant ambo intenti sermoni, ut quò deflecterent, non animaduerterent. Nam ingressi uiã, quæ Lutetiam ducit, ueniunt in castellum illud ab aduersarijs extructum è regione nostrarum munitionum, ut suprà diximus, quo quidem ex loco tutus erat in urbem receptus. Erant apud Carolum perpauci quidam ipsius familiares, ilico perculsi nouitate rei, obstupescunt omnes, ipse utcunq; poterat, dissimulat: Is nuncius in castra perlatus, magnam excitauit trepidationem. Collecti subito duces, ac militum præfecti, uehementer incusant hanc illius audaciam, & eorum, qui cum ipso essent, incogitantiã ualde uituperant, facta mentione eius temporis, quo ipsius auus, Ioannes Burgundiæ dux, quando in collocutionem uenit cum Ludouici patre, miserabiliter trucidatus

Anno 1465

datus

datus fuit. Reuocatis igitur omnibus copijs intra munitiones, Burgundiæ Mareschallus, etiam si iuuenis hic, & stolidus, inquit, princeps, in præcipitium aliquò discesit, nobis tamen prouidendum est, ne Philippi principis, à quo sumus emissi, fortunas in discrimen adducamus, optimum mihi uidetur, ut instructi quemlibet euentum expectemus: coniunctis uiribus, omnem impetum sustinebimus, & uel in Hannoniam, uel Picardiam, uel Burgundiam, ui armorum atque ferro penetrabimus. Post hæc, Sanctopauli Comes, equo circumuectus, respicit, num quos uideat uia Parisiensi, tandem ecce conspicatur ad quinquaginta equites, qui missi à rege, Carolum reducebant incolumem, Is cum appropinquaret castris, dimisso comitatu Gallorum, sermonem ad Mareschallum, quem ob excellentẽ uirtutem reuerebatur, conuertit, qui grauiter eũ obiurgans, tuus inquit, parens me tibi attribuit, alioqui non sum tibi deuinctus. Ille uero leniter, noli, ait, increpare me, culpam agnosco, sed non prius deprehendi, quàm essem castello propinquus. Atqui, me, inquit ille, absente & inscio, fecisti. Carolus demisso capite et uoce compressa, ubi in castra uenit, magnam intulit lætitiam, regis fidem prædicabant omnes, ueruntamen ab eo tempore nunquam in eius potestatẽ ille redijt. Postero die Carolus delectũ habet totius exercitus, præter quam eorũ, quibus Burgundiæ Mareschallus præerat, hic enim infestior erat regi propter ademptũ sibi quoddam oppidum in

lum in Lotharingiæ finibus. Constitutũ erat, ut principes omnes regis beneficiarij & clientes, ad certum diem adessent Vincennij, prope Lutetiam, & ne qua doli suspicio resideret, permittebat rex Carolo, uti militum suorũ præsidio muniret eam arcẽ, donec peracti essent conuentus. Postquam eò uentũ est, Biturix, ea ditione, quam hactenus possederat, relicta, fidem regi dat pro Normannia, Carolus autem pro illis Picardiæ oppidis, quæ sunt ad Somiam flumen, Sanctopauli Comes delatum sibi munus à rege, Connestabliatum, iurat bona se fide administraturum. Est apud nos quotidiano sermone tritum prouerbiũ, quo dicitur, in splendidissimis etiam epulis existere semper aliquos, qui minus bene tractentur: Idem usuuenit in hac quoq; pacificatione, dũ alij, quod uellent, adepti sunt, alij spe & expectatione deciderunt. Mediocris conditionis homines rex ad se traducebat, reliqui Normanniæ ducem et Britannum sectabantur. Confectis apud Vincennium literis de pacificatione & præteritarum offensionum abolitione, discedunt pariter omnes. Abeuntem Carolum in Flandriã, rex cum paruo comitatu, per aliquot milliaria deducit, subsequentibus eum circiter ducentis cataphractis, qui reducerent. Carolus, multa nocte, cum se quieti daturus esset, ea de re certior f ctus, collecta suspicione, iubet suos esse in armis. Atq; ita uidere licet, quàm ægrè consistat inter principes amicitia, propter diuersitatem eorum, quæ singulis propè momentis ad

Anno 1465

tis ad ipsos deferuntur. Cauere igitur debent, ne in colloquutionem ipsi ueniant, sed per legatos, uiros prudentes, qui quod utrinq; peccatum est, sanare poßint, sua negocia conficiant. Postero die rex, humaniter & perbenignè dimisso Carolo, redit Lutetiam, ille per Nouiodunum facto itinere, quacunq; transibat, honorificè fuit exceptus, mandato regis. Cum peruenisset Ambianum, prouinciam illam omnem, quam hac pacificatione recuperauerat, in sua uerba per iusiurandum adigit. Illinc proficiscitur aduersum Leodios, qui per ipsius absentiam, aliquot mensibus, bello uexauerant Philippum Principem, incursionibus factis in Brabantos & Namurcos. hyemis autem interuentu exclusus, & impeditus, nulla re maiori perfecta, uicos & ædificia multa uastat incendijs. Facta deinde pace, quã illi constituta pœna iurabãt minime se uiolaturos esse, ad Brabantos reuertitur. Inter Normannum autem & Britannum, ubi Rothomagum uenerunt, natæ sunt dissensiones: eas alebant ipsorum familiares, qui cum aliquando re lauta fuissent apud Carolum septimum, non mediocriter doluerunt ex ista commutatione fortunæ. Britannus autem, quòd omnem ferè belli sumptum sustinuisset, æquum esse putabat, aliquam administrationis partem ad se pertinere. Simultas eò usq; creuit, ut Britannus, in montẽ, qui proximus urbi imminet, sese recipere cogeretur, cumq; ne ibi quidem satis esset in tuto, domum reuertitur. Quare intellecta,

quum

quum alioqui rex calleret artem dirimendi amicitias, utilem sibi futuram esse uidens eam factionem, cum exercitu propius ad Normanniam accedit. Qui erant ijs locis præfecti, cōplures in deditionem ultrò ueniebant, ut ad eius gratiam receptum haberent. Et ut Britannum à fratre diuelleret, auxiliaq; detraheret, in collocutionem cum eo uenit, eò quòd inferioris Normanniæ loca quædam ille tenebat, de quibus, cum ex utriusq; arbitrio constitutum esset, Britannus domum redit, Anno 1465 ipse uerò exercitum in fratrem educit, qui repentino bello perterritus, amißis iam aliquot oppidis & castellis, in Flandriam statuit profugere. Carolus, qui tum erat in Leodiorum finibus, implicatus bello, per hyemem, dißidium hoc grauißimè tulit. Cupiebat enim inprimis, ut Normannia suum separatim haberet principem, sic enim tertia ferè parte uidebat imminutam esse regis potentiam. Conducit igitur copias, quæ præsidio essent Depæ, maritimo Normanniæ oppido, decem à Rothomago milliaribus, uerū antequam adducerentur, eius loci præfectus paciscitur, atque ita Normanniam rex omnem recuperat, præter ea loca, de quibus inter ipsum & Britannum certis conditionibus antea conuenerat. Normannus, ut suprà dixi, constituerat in Flandriam sese recipere, sed interea sarta fuit inter eum & Britannum amicitia, uidebant enim uterq;, quemadmodum hac simultate fortunas suas omnes & facultates in discrimen adduxissent. Est sane difficile admodū, ut qui

ſunt æquali potentia principes, diuturnam colant amicitiam, niſi maiori alicuius authoritate cohibeātur, eius rei multa ipſe uidi & cognoui documenta. Sic enim eſt inter homines comparatū, ut facile ſuſcipiant inimicitias, neq; reſpiciant ad eum, qui ferè comitari ſolet, triſtem & luctuoſum exitū. Mea ſic eſt ſententia, ut exiſtimem, eum, qui ſolus in poteſtate habet decem hominū millia, magis eſſe metuendum, quàm decem confœderatos, qui ſinguli ſenis millibus præſunt, nam quia nullius hîc eſt præcipua uel ſingularis authoritas, multa quotidie in diſceptationem incidunt, & antequam aliquid conſtituatur, prætereunt ferè occaſiones. Normannus, amiſſa ditione ſua, cum ipſius familiares prope omnes regi ſeſe dediſſent, ad Britannum proficiſcitur. Prouerbio dici ſolet de Britannis, quòd icti ſapiant: illud hic locum habet. Inter regem et principes ultrò citroq; crebri commeabant nuncij, partim, ut de rebus, quæ gerebantur, cognoſcerent, partim, ut ad defectionem aliquos ſollicitarent: alij etiam, ut res turbatas componerent, & hi quidem minus prudenter, nimis enim erant circumſpecti, & ad rem ſuam intenti, rex atq; Carolus. Sed eſt quoddam genus hominū, qui ſibi perſuadent ipſi, explicare ſe poſſe negocia, quæ tamē cuiuſmodi ſint, magna ſæpe ex parte ignorant, eò quòd ij, à quibus emittuntur, non ſemper ſe pateſaciunt illis totos, et ſicut Principes prouidere debent diligenter, quibus hominibus rerum tractationem committant, ita quoque

uiciſsim

uicißim illi, qui mittũtur, debent explorare suas uires, neq; munus ullũ, cui se putent esse impares, subire. Nec enim paucos noui, magnos alioqui uiros, qui similium rerum tractationibus adhibiti, summam offenderunt difficultatem. Sunt omnino duo genera principũ, alij tam sunt acuti & suspiciosi, ut uix ægre sustineri poßint, ferè enim est, ut se circumueniri putent & ludificari: Alij, suspitionibus quidem non indulgent, uerum ingenio sunt ita stupido, & ignauo, ut quid utile sit, quid minus, non intelligant, atq; in his parum est constantis animi, facile enim & ab amicitia discedunt, & ab odio transeunt ad amicitiam, & quanquam illaudatum est utrunq; genus, ut in quo non poßis acquiescere, cum priori tamen illo malim mihi rem esse, quia multæ sunt rationes tuendi se apud illos, cum altero nihil recte perfeceris, eò quod ipsi rerum omnium securi, in suos familiares omnia reijciunt. Rex impeditum uidens Carolum bello contra Leodios, moliebatur semper aliquid aduersum Britannos, et ipsis quoq; Leodijs auxiliorum aliquid summittebat. Id animaduertens Carolus, dabat operam ut socios defenderet, nõnunquam de inducijs cum rege paciscebatur. Ad hoc fere tempus captum fuit Dinantum, quod est in Leodiorum finibus oppidum, ad Mosam, ualde munitum & locuples. Philippus Caroli pater, & si ætate confectus erat, uoluit tamẽ ad obsidionem eius urbis deferri lectica. Propter

Anno 1465

1466. insignem enim atrocitatem eius populi in Burgundiones, oderat eos infestissimè, nam & perpetuis incursionibus uexauerant anteà Bouillos, qui sunt ad alterã fluminis ripam, Burgundici imperij, et recens, per octo mẽses durissime illos circumuallauerant, ita quidem, ut miseri, tormentis et alia ui maiori coacti, abderent sese in loca subterranea, cumque sint planè uicinæ hæ duæ urbes, dici tamen non potest, quàm acerbè & hostiliter inter se dissideant, atq; id eò mirabilius est, quòd matrimonia inuicem coniungunt, quoniam ab alijs oppidis sunt aliquanto remotiores. Anno superiori, priusquam euerterentur, quo tempore Lutetiam uenit Carolus, pacem fecerant cum Philippo, & pecuniæ summa aliqua persoluta, discesserant à fœdere Leodiorum, & sua separatim negocia tractabant, quod ipsum erat indubitatum interitus ipsorum ueluti præludium quoddam. Quoties enim illi, qui fœdere coniuncti sunt, secessionem faciunt, & se dissipari patiuntur, dubitari amplius non debet, quin paulatim omnes cladem aliquam accipiant, idq; pertinet tàm ad principes quàm ad ciuitates, & quoniam eius rei plurima existunt documenta, longiori sermone nihil est opus. Omnium uero mortalium optimè callebat Ludouicus rex artem dirimendi societates atq; fœdera, in eoq; non parcebat ulli, uel sumptui uel labori, modo perficeret quod uellet, neq; uero principes tantum, uerum etiam familiares ipsorum sollicitabat. Non multo pòst, pœnituit

Dinan-

Dinantenses eius pactionis, ideoq; de quatuor ciuibus, qui illius consilij principes fuerant, graue sumpserunt supplicium, redintegrato bello, quod uicinis Namurcis inferebant. Circumsedit igitur eos Philippus, sed bellum gubernabat Carolus. Venerat eò Sanctopaulí comes, Galliæ Connestablius, ut eis opem ferret, non quidem iussus à rege, uerum sua sponte, coacta militum manu in finibus Picardiæ. Octauo die postquam tormentis admodum fuissent oppugnati, fecerunt eruptionem, sed non absq; summo detrimento, ita quidem, ut socijs ipsorum deesset spacium auxiliandi. Captum enim oppidum, solo fuit æquatum, & qui à cæde supererant, circiter octingenti captiui, è regione, & in conspectu Bouillorum, in flumen præcipitati submergebantur. Atrox admodum fuit ista uindicta, sed credibile est diuinitus accidisse, propter anteactam ipsorum crudelitatem in uicinos. Postero die Leodiorum maxima uenit manus, ut illis esset subsidio, plane contra datam fidem, nam ex pacto discesserant ab ipsis. Confecto eo bello, Philippus ob grauem ætatem domum reuertitur, Carolus cum exercitu in Leodios proficiscitur. Occurrimus autem illis opinione citius, eò quod primum nostrum agmen aberrasset à uia, & tametsi diei tempore excludebamur, tamen instruimus aciem. In hoc ipso tempore, legati ueniunt ad Carolum, oratum, ut ignoscat multitudini, ipsi uero Leodij præ se ferebant desyderium quoddam et ardorẽ pugnæ,

1466. Dinant [illegible]

neq; uidebantur idem sentire quod legati, ueruntamen ultrò citroq; mißis nuncijs, Carolus his conditionibus paciscitur, eosq; recipit, ut anni superioris pactiones seruent, ut certam pecuniæ summam dependant, ut trecentos dent obsides ante horam octauam insequentis diei, eorum nomina fuerunt scripto comprehensa. Fuit ea nocte ualde à nobis trepidatum, quòd neq; munitiones ullas haberemus, & longiori interuallo essemus dirempti, loco ualde iniquo, cum & hostium copiæ essent pedestres omnes, & loci naturam optimè tenerent. Ex ipsis pleriq; cupiebant nos adoriri, nec absq; causa, meo quidem iudicio, sed qui fuerant pacificationis authores, obsistebant. Prima luce cogitur omnis noster exercitus, cataphractorum circiter tria millia, sagittariorum ad quatuordecim millia, & peditatus mediocris ex uicinia collectus. Expediti contendimus ad illos, accepturi promissos obsides, uel nisi darent, prælio dimicaturi. Postquam eò uentum est, offendimus eos dispersos, absq; ordine, ut fieri solet in populo, qui nullo cõtinetur imperio. Iam multus erat dies, cum obsides nondum dedissent. Carolus perquirit sententias quid sit agendum. Burgundiæ Mareschallus primus omnium rogatus, ait, impetum in eos debere fieri, facilè citra periculũ posse eos profligari, & ipsos adeò in culpa esse, qui datam fidem non seruassent. Proximus Contæus, ea comprobata sententia magis etiam

instigat,

instigat, pulchriorem offerri non posse ullo tempore occasionē, & simul demonstrat, quemadmodum nullo ordine, & sine timore uagarentur, non esse igitur diutius morandum. Connestablius contrà suadebat, si illos adoriatur, fore, ut existimationis et honoris iacturam subeat, tantàm hominum multitudinem, in re tàm ardua, non posse tam facile statuere, mittendum esse potius legatum, qui de uoluntate ipsorum cognoscat. Carolus diu multumq́;, nunc in hanc nunc in illā partem fluctuat, hinc stimulabat eum uetus in illam gentem odium, quam facile posse deleri totam uidebat, illinc mouebat eum pudor & honestas. Tandem mittitur legatus, ei in itinere obsides fiunt obuij. Connestablij sententiam ualde improbabant milites propter ereptā prædā. Leodium continuo mittuntur legati, ut pacificationem illi confirmarent. Vulgus hominum, ut est leue & inconstans, præter alia multa, quæ proterue in legatos admiserunt, hoc quoq; dicebant, Carolum nō fuisse ausum concertare prælio. His rebus perfectis, in Flandriam redit, & ad hoc fere tempus è uita discessit ipsius pater Philippus. Agitabatur semper aliquid inter principes. Rex iratus erat & Carolo & Britanno, inter quos difficilis erat commeatus, propter itinerum impedimenta, & belli quidē tempore, non nisi per mare & Angliam patebat transitus, & à Caletis ad Carolum, nisi per ambages, & cū periculo ueniri non poterat. In his rerum difficultatibus, dum nunc bellum

A° 1466

Philippus ... A° 1466.

geritur, nunc induciæ fiunt, nunc alij in alios intenti sunt, & suos quisq; socios in pacificationibus comprehendunt, hoc beneficij Deus præstitit Galliæ, ut factionibus et bellis ciuilibus Anglia diuexaretur. Nam alioqui Gallia dubioprocul in magno fuisset discrimine. Rex totus in hoc erat, ut Britannũ debellaret, eò quod, ad iniuriam uideretur esse opportunior, & quòd suis hostibus præberet hospitium, in primis autem fratri, multisq; alijs, quorũ in Gallia nõ leuis erat authoritas. Sollicitabat igitur omni ratione Carolum, egregijs propositis conditionibus, ut fratrem atq; Britannum desereret, atq; ut facilius hoc impetraret, pollicetur se quoque Leodios, & alios ipsius aduersarios deserturũ esse, uerum Carolus ijs omnibus repudiatis, exercitum in Leodios iterum educit, qui pacem nuper factam, uiolauerant, tametsi dedissent obsides, ea quidem conditione, ut si quid contra pactiones facerent, integrum esset ipsi, supplicium de illis sumere. Dum Carolus apud Louanium copias cogit, regis legati, Connestablius, qui iam totum sese dederat Galliæ, & Cardinalis Baluensis, cum eiusmodi mandatis, eò ueniunt, Leodios esse comprehensos in inducijs, quòd si bellum in eos moueatur, regem ipsis non defuturum, ueruntamen si patiatur, Britanno bellum ex Gallia inferri, discessurum esse regem ab eorum defensione. Carolus ad hæc respondit, non se belli authorem esse, uerum

Leodios,

Leodios, qui pactas inducias uiolassent, ut autem socios & confœderatos prodat, nullam esse iustam causam. Eo dato responso, discedentibus iam legatis, clara uoce dicebat, orare se regem, ne quid in Britannia moueret. Tum Connestablius, qui paulò magis urgebat, Tu uero, inquit, optione data, nō eligis, sed utrumque tibi sumis, bellum uis inferre quibusuis pro tuo arbitratu, nostris etiam amicis & confœderatis, atq; interea iubes, ut ociosi spectemus, nec hostem ulciscamur, fieri ista non possunt, neq; rex admissurus est. Ad hæc Carolus, Hostes, inquit, coactis copijs expediti sunt, & opinor intra triduum mihi dimicandum esse, quòd si me uinci contingat, facietis quod erit ex usu uestro, sed si prælio sim superior, non infestabitis Britanniam, atq; ita legati discedunt. Carolus Louanio digressus cum insigni exercitu, obsidione cingit Centrones oppidum. Sed antequam eò ueniret, conuocato concilio, deliberauerat, quid de obsidibus statuendum esset. Dicebant aliqui necandos esse, Contæus in primis, cuius sententia præter morem et ingenium ipsius, uisa mihi fuit admodum atrox. Optimum igitur est, ut principes multorum audiant sententias. Sæpe enim accidit, ut prudentes etiam uiri labantur, & errent in dicendis sententijs, quando uel gratia, uel odio, uel æmulatione quadam impulsi, diuersum ab alijs dicunt, deinde non semper sumus eodem animi uigore, nam quæ fiunt à prandio consultationes, inter de-

ercita referri non debent. Quòd si quis putet, eos, qui sic aberrant et labuntur, non esse principum adhibendos consilijs, ille meminerit, neminem esse omnium hominum, qui non fallatur aliquando, atq; ex affectibus aliquid agat, ideoq; in magno deliberantium numero hoc boni est, quòd aliqui semper existunt, qui quod ab alijs peccatum est, emendant atque sanant. In hoc concilio quidam, præiudicio Contæi decepti, sequebantur eius sententiam, quòd magnæ esset authoritatis. Nam in omnibus ferè conuentibus non desunt, qui nihil quidem ipsi pronunciant, sed aliorum sententiam, & si nihil intelligant, sequuntur, eoq; ipso placere sæpe student, & gratificari ei, quem uident in illustri loco positum esse. A Contæo rogatus Imbercortus Ambianus, uir nobilis, & singulari uirtute, ait, in primis cauendum esse, ne Deus aliquo scelere offendatur, debere Carolum ita se comparare, ut hoc uno facto clarum faciat, & demonstret omnibus, quàm non sit, aut crudelis, aut uindictæ cupidus. Sibi uideri, dimittendos esse obsides, qui suorum fidem secuti, pro salute patriæ in discrimen uenissent, abeuntibus autem illis declarandum esse beneficium, quo sint affecti, & mandandum, ut modis omnibus hortentur suæ ciuitatis populum ad æquitatem & pacem colendam, quod etiam si non impetrent, ut tamen ipsi memores accepti beneficij, non sumant arma, uel in Carolum, uel in Episcopum suum. Hæc sententia cum in concilio uicisset,

Nota bn

Egregia sententia

cisset, liberati obsides, fidem dabant, se satisfacturos esse mandatis. Tum & illud additum fuit, quod si qui deprehenderentur ex ipsis, ullo tempore, cum armis aduersus Carolum, magno id eorum capitis periculo futurum. Posteaquam Contæus tam atrociter dixisset in miseros obsides, qui simplicitate persuasi, in eas angustias deuenerant, ex nostris quidam ad me tacitè, Vides, inquit, Contæum, licet ætate sit grauis, firma adhuc esse ualetudine, sed ausim affirmare, quandoquidem adeò crudeliter sententiam dixit, intra annum esse moriturum. Atq; ita quidem accidit, sed ante mortẽ Principi suo bonam operam nauauit, ut postea sum dicturus. Erant in eo oppido, quod obsidebatur, Leodienses ad tria millia, ijs præerat uir quidam nobilis, egregia uirtute, is ipse, qui de pace legatus ad nos uenerat, cum obuios illos haberemus, ut suprà diximus. Tertio obsidionis die, Leodienses, ad triginta circiter millia, pedites omnes, præter quingentos equites, cum maxima ui tormentorum, auxilio illis uenerunt, paulò sub meridiem. Aberant à nobis ad dimidium milliare, in quodam uico, quem ab altera parte aluebant paludes. una cum ipsis erat Franciscus Roietus, legatus regis. Ilico propius ad nostras munitiones excurrunt, in hoc enim errauerãt nostri, quòd potiores equites longius emisissent, & de hostium aduentu primum ex pabulatoribus nostris cognouimus. Carolus eo die, præter morẽ & consuetudinem optimè distribuit

exercitum.

Anno 1466

Distributio exercitus Caroli optima

exercitum. Cohortes enim aliquot, & inter hos circiter sexcentos Anglos ad obsidionem reliquit, ad utrunque latus uici disponit mille ducentos cataphractos; ipse paulò longius, è regione, cum octingentis cataphractis & sagittarijs, & magno peditũ numero consistit. Primã aciem ducebat Rauestenus, pedites omnes. Hi cum uenissent ad oram fossarum, quæ et latæ erant, & altæ, & aqua plenæ, telorũ multitudine hostem rejciunt, occupatis fossis & tormentis, sed cum nulla iam nostris tela superessent, illi redintegrato animo prælongis hastis impetum faciunt in nostros sagittarios, occisis in eo temporis uestigio circiter quingentis, ita quidem, ut ad fugam nostri propemodum spectarent, uerum in eo rerum statu, Carolus iubet progredi reliquam manum sagittariorum, quibus præerat Cordeus: Hi magnis animis hostem adorti, primo statim concursu profligant. Equites nostri, qui ad latera uici erant dispositi, & Carolus etiam, ex eo loco ubi constiterant, impediti paludibus, uim ullam inferre hosti non poterant, sed hoc solum expectabant, ut si primo nostro agmine pulso, & superata fossa, in planiciem illi uenissent, exciperent eos. Disiecti igitur illi à nostris sagittarijs, fugiunt per loca palustria, & præterquam pedites, nemo consectabatur eos. Ibi Carolus cohortes aliquot equitum emittit, qui persequantur, sed ij paludibus tardati, cogebantur longius oberrare, superueniens deinde nox, periculo multos eripuit. Carolus postea

lus postea magno per oppidum audito fremitu, ueritus eruptionem illorum, nouas eò mittit equitum cohortes. Id quod metuerat, accidit. Ter enim conati eruptionem facere, reiecti sunt. Qui non profugerant, collecti denuo circa munitiones, aliquantulum restiterunt. Desiderata sunt in eo prælio ad nouem millia, quòd nisi nox persequendi finem fecisset, ædita fuisset multò maior cædes. His rebus peractis, Carolus multa iam nocte redit in munitiones cum toto exercitu, præter mille & ducentos illos equites, qui ad duo milliaria progeßi, persequebantur fugientem hostem, quem propter interiectum amnem alioqui non potuissent assequi, tametsi tenebris impediti, nihil magnopere efficiebant. Eo die Carolus egregia usus est opera Contei, in instruenda acie, ab eoq; prælio paucis post diebus è uita ille deceßit, cum in obsides adeo fuisset asper & implacatus, ut suprà docuimus. Depositis armis, Carolus scribam accersit, dat literas ad Conestablium, & alios regis legatos, qui ante quatriduum ab eo discesserant, nunciat cæsum & profligatum esse hostem, ideoq; petit, ne qua uis inferatur Britanniæ. Biduo post prælium, oppidani obseßi, quòd arbitrarentur cædem suorum esse multò maiorem, deditionem faciunt, & decem ex omnibus uiros dant in potestatem Caroli. De his supplicium capitis sumitur, ex ijs erant sex, qui cum recens fuissent obsides, beneficio Caroli sub conditione fuerant dimißi, ut diximus.

Est sanè

Co[m]misso [pr]o[elio] ... 9000

Laus & mors Contaei

Conventus ... ordinum

Est sanè res plena periculi, dimicare prælio, propter incertissimum euentum. Nam etiam ut modica sit accepta clades, fieri tamē non potest, quin aliqua fiat rerum conuersio, partim metu hostium, partim contemptione & despectu illius, qui infœliciter pugnauit, oritur fremitus & indignatio militum, qui & magnis iacturis conciliandi sunt. Optimū igitur est, ut qui prælium aduersum fecit, contineat se quantum fieri potest, intra suas munitiones, & experiatur, si qua ratione non difficili possit recuperare amissam gloriam, ut suis animum addat, & eos metu liberet. Dici enim non potest, quantas [redacted] incommoditates trahat secum aduersum prælium: ubi qui uictoriam adeptus est, authoritatem suam amplificat, & facile quiduis impetrat, et militem habet ad queuis obsequentiorem. Sed à uictoria, præstanti quadam opus est moderatione ac temperantia, ne quis prospero fortunæ cursu fiat insolentior, & ea deinde consilia sequatur, quæ ad præcipitium deducunt, id quod non paucis florentissimis uiris accidisse constat. Carolus, in deditionem acceptis Centronibus, Tongros obsidet, qui & ipsi quòd infirmum esset oppidū, non expectata ui ulla maiori, deditionem faciunt, traditis etiam in potestatem illius decem uiris, inter quos & ex obsidibus aliqui erant: De his quoq; sumptum est supplicium. A Tongris contendit Leodium. Diuisa erat ciuitas, nonnulli resistendum esse putabant, alij, quod uiderent omnia circum incendijs

atq; depopulationibus uastari, pacem dicebant esse redimendam. Vbi propius ad urbem uentum est, initæ sunt aliquæ rationes pacis, eoq; rem deduxerunt quidam ex priorum obsidum numero, memores accepti beneficij, ut ex primarijs ciuibus trecentos adducerent, cultu corporis miserabili, qui ad Carolum delatis portarum clauibus, in fidem ac potestatem eius sese dabant, ea lege, ut ab incendio & direptione abstineretur. Erant tunc apud Carolum legati regis, missi, ut idem quod anteà Connestablius, sollicitarent. Quo die cum Leodijs transactum fuit, Carolus ingressurum se putans in urbem, præmisit Imbercortum, qui, quòd ei ciuitati aliquando præfuisset, acceptus erat multitudini. Is cum non admitteretur, in uicinam abbatiam sese recipit cum ducentis circiter militibus, in eoq; numero & ipse eram. Nunciabat ei Carolus, quòd si tutò ibi esset, ne discederet, sin minus, ut in castra rediret, propter incommoditatem enim loci, & uastissimas rupes non facilè poterat ei subuenire. Imbercortus, quoniã erat in loco munito, constituit ibi manere, & ex oppidanis, qui supplices uenerant, ut diximus, quosdam apud se detinuit certo consilio, ut posteà sum dicturus. Noctu, sub horam nonam, audimus pulsari campanam. Ad hoc signum oppidani conueniebant, & uerebatur Imbercortus, ne consilium inirent nos adoriendi. Certior enim factus fuit, esse quosdam in urbe potentes & locupletes homines, qui pacem repudiarent,

dicerent, & uera fuit eius coniectura: Nam hoc agebatur, ut nos inopinantes opprimerent. Ibi tum ille, quòd si possumus, inquit, sustinere ipsos, & demorari ad mediam usq; noctem, salui sumus. defatigati uolent sese reficere ex labore & uigilia, & qui sunt infestiores nobis, re parũ fœliciter tentata, fugæ sese mandabunt. Atq; ut commodius perficeret, quod habebat in animo, ex oppidanis, qui cum ipso erant, duos emittit in urbē cum mandatis & pacis conditionibus, eo consilio, ut intereà, dum illi super ijs rebus deliberarent, tempus extraheret. ~~Est enim eius populi perpetua consuetudo, ut quoties grauioris rei aliquid allatum est, in curiam, ad sonitum campanæ, conueniant.~~ Cum ciues illi duo, quos emisimus, ad portam uenissent, offenderunt magnam uim hominum, quorum alij prælium, alij pacem poscebant. Ibi nostri legati, clara uoce dicebant urbis Præfecto, adferre se non iniquas conditiones ab Imbercorto, Caroli legato: rectè facturos igitur, si in curia tributim collecti de summa rei cognoscant. Placuit ea sententia, & continuo pulsatur campana, quo signo facilè intelligebamus eos occupari negocio. Nostri quidem legati non redibant, sed horam unam post, multo quàm anteà maiorem fremitum exaudimus ad portam. Confluebant enim eò maxima multitudine, & ex mœnibus proteruè multa, & iniuriose in nos dicebant. Imbercortus, quòd intelligeret nos in maiori esse periculo, quàm anteà, reliquos

quatuor

quatuor obsides emittit ad illos cum literis in hanc sententiam: Quo tempore ipse mandato Caroli præfuisset urbi, perbenigne se & amanter ipsos tractasse, uelle nunc quoque se tota mente et animo prouidere, ne quod detrimentum ea ciuitas accipiat, cupere se modis omnibus ipsorum salutem, quam si consequi uelint et retinere, opus esse, ut quemadmodum fuissent pacti, Carolum in urbem recipiant. Præter eas literas, ipsos etiã oppidanos, qui mittebantur, quæ dici uellet, edocuit. Qui cum eò uenissent, patentes repererunt portas, plerique contumeliosis uocibus, & grauibus interminationibus eos excipiebant, alij, quò minus audirentur, non repugnabant. Itaque redierunt in curiam, cumque notũ campanæ sonitũ denuo exaudiremus, ualde fuimus exhilarati, et paulatim iam remittebatur ille, qui fuerat ad portam tumultus. Cum ad secundam usque horam post mediam noctem deliberassent, placuit seruandas esse priores pactiones, & postero die unam ex portis Imbercorto tradendam esse. Quo facto decreto, Rasius Lustrius, uir potens & nobilis, qui pacem dissuaserant, cũ sua clientela omni profugit. Immoratus sum huic loco diutius, ut ostenderẽ per eiusmodi ratiões, quibus usum esse uidemus Imbercortum, magna sæpe pericula & incommoda posse declinari. Postridie prima luce ex obsidibus ad Imbercortum multi ueniunt oratum, ut in curiam, ubi coactus esset populus, ueniat, & iureiurando ipsis caueat de incendio & direptione, quod

si faciat, fore, uti in portæ possessionem mittatur. Ea re prius ad Carolum nunciata, proficiscitur in urbem, & data fide, quam petebant, redit ad portam, eamq; mutatis custodibus, in suam potestatem recipit, & uexillum Caroli ad eam præfigit. Occupatas deinde tres alias portas, firmo præsidio munit. Erat id temporis Leodium, urbs florentissima, & populosa ualde. Nam ex uicinis locis quàmplurimi eò se receperant, sic, ut è superiori clade nullos uiderentur desiderare. Non premebantur ullis angustijs rerum necessariarum, & hyems erat, & perpetui imbres, & ipsum alioqui solum eius regionis ualde cœnosum. Nos autem in magna eramus difficultate et pecuniæ & annonæ, neq; decreuerat Carolus obsidere urbem, & ut uoluisset, non poterat tamen, & si per biduũ modo sustinuissent illi, nulla re perfecta, temporis incommoditate & rerum inopia exclusus, domũ reuertisset. Hoc eò pertinet, ut demonstrem, Imbercorti maximam fuisse uirtutem in huius rei tractatione, & haubdubiè gubernabat ipsius consilia Deus, eò quòd tàm clementem & humanam sententiam dixerat pro miseris obsidibus, ut suprà docuimus. Eoq; libentius ista commemoro, quòd Principibus aliquando dolet, contulisse beneficium in aliquem, seq; deinceps nõ tàm faciles futuros esse dicunt, cum tamen proprium sit ipsorum munus, de quàmplurimis bene mereri. Malũ igitur iudicium faciunt, qui ita sentiunt. ~~Nam eum, qui nunquam circumuentus est, truncum esse dixeris, aut~~

stipitem

Supitem potius, quàm hominem, propterea, quòd inter pravum & vitiosum, quid intersit, dijudicari non potest. Deinde, non omnes eodem sunt ingenio, neq; propter unius aut alterius improbitatem intermittendæ sunt benè de quàmplurimis merendi occasiones. Hoc tamen suaserim, explorandum esse, cuiusmodi sint, qui beneficium petunt, nec enim omnes digni sunt qui accipiant & mihi quidem absurdum quiddam esse uidetur, hominem prudentem posse ingratum esse. Quamobrem optimum est, ut Principes adhibeant sibi uiros magna uirtute preditos. Sic enim existimabũt omnes, quandoquidem eiusmodi uirorum consuetudine delectantur, ipsos quoq; eisdem esse uirtutibus ornatos, & ut paucis absoluam, semper benefaciendum est alijs Fieri enim potest, ut unus aliquis, licet tenui sit beneficio affectus, insignem aliquam operam præstet, & reliquorũ ingratitudinem cumulatè resarciat, & compenset, cuius rei documentum sumi potest ab istis obsidibus, è quorum numero, tametsi plerique omnes ingrati essent, & illiberaliter agerent, pauci tamẽ quidam, memores accepti muneris, hanc tantam rem, magna cũ gloria Caroli & utilitate perfecerunt. Postero die Carolus magnifice in urbem ingreditur, prostrata ac diruta parte aliqua muri, & adæquata fossa. Stipatus erat duobus cataphractorũ millibus, qui pedites erant omnes, & totidem sagittarijs, magnam etiam manum in castris reliquit: Ipse equo uectus, ingreditur splendide uestitus, cumq; ad faciem

ædem eius urbis summam uenisset, ex equo descendit. Commoratus ibi per dies aliquot, supplicium sumit de sex, qui erant ex obsidum numero, deq; ciuitatis tabellario quodam, quem acerbè oderat, fert aliquot leges, & pecuniæ magnam summam imperat, quam sibi deberi confirmabat ex uiolata superiorum annorum pace, deinde tormenta omnia ipsis adimit & arma, turres etiam et mœnia solò æquari iubet, pòst, domū reuersus, honorificè fuit exceptus à populo, præsertim autē à Gandauensibus, qui priusquam in Leodios proficisceretur, cum alijs quibusdam urbibus ad rebellionem spectauerant, nunc uero posteaquàm uictor redijsset, reuerenter ipsum habebant, & per primores ciuitatis, signa sua militaria Bruxellam usque deferri ad ipsum iusserant. Nam à morte patris, Carolus, quod amari se crederet ab eius ciuitatis populo, solenniter, omnium primum ad ipsos ingressus est, futurum sperans, ut si liberaliter ab eis haberetur, ad alias quoq; urbes ea res magnam ipsi conciliaret authoritatem, sed postridie, quàm eò uenit, in forum armati ciues confluunt. Eò tandem & ipse descendit, ut turbam sedaret, sed frustra. Per totos enim octo dies ibi constiterunt, & inter alia petebant sibi restitui omnia, quæ ipsius pater Philippus ademisset, deinde, ut singulæ opificum tribus haberent suum quæq; uexillum, ut antiquitùs institutum esset. Cum aliud non posset, neq; satis in tuto uersaretur, temporibus coactus, largitur eis omnia, & quæ

postula-

postulabant priuilegia, concedit. Mox illi in foro signa
sua proferunt & affigunt, multò antè parata, nō obscu
re præ se ferentes, etiamsi non impetrassent ab eo, se ta
mē illa fuisse priuata authoritate recuperaturos. Dixe-
rat antea Carolus fore, ut reliquæ urbes, Gandauensi-
um sequerentur uestigia, & quia passim erant exorti
motus, uoluit ad eos primum, à quibus diligi se putabat
proficisci, quò sic alias urbes contineret. Prouerbio dici
tur, Gandauenses amare quidem sui Principis filium,
sed non ipsum principem, ei dicto si fidem habuisset, nō
fuisset in eas redactus angustias. Proxime enim secundū
Leodios, ualde sunt mobiles & inconstantes, uerū hoc
est in ipsorum tumultibus boni, quòd principi uim nul
lam adferunt; Honestiores etiam ciues, uulgi leuita-
tem & inscientiam ualde detestantur. Hanc illorū pro-
teruitatē id temporis ferre cogebatur Carolus, ne belli
daret occasionem tàm suis quàm Leodijs, interea ta-
men non dubitabat, quin, si Leodios debellaret, facile
ipsos esset cohibiturus, atq; ita quidem accidit. Parta e-
nim uictoria, proceres urbis, & dites omnes, & uexilla
et priuilegia, & literas, quas Gandauo discedēs coactus
fuerat ipsis largiri, deferebant ad eū Bruxellam, ut dixi,
magna circūfusa nobilium & legatorum multitudine,
ut de ijs pro suo arbitratu decerneret. Ex ipsius fœciali
bus quidam, iussus ab eo, detrahit signa de hastis, quibus
erant alligata, atq; ea deinde deferebantur Boloniam,
quod oppidū à Caletis abest octo milliaribus, ad mare.

Exhibitis postea priuilegijs, Cancellarius, quod præcipuum ex ijs erat, & ad ipsorum administrationem pertinet, abrogat. Cum enim per omnes Flandriæ urbes, Princeps magistratum constituat quotannis, et rationes ab eo poscat, apud solos Gandauos, per hoc priuilegium ei non erat integrum, creare supra quatuor senatores, ipsi uero reliquum numerum implebant: & sunt in ea urbe uiginti sex omnino senatores, in quorum manu est, uel instigare populum aduersus principem, uel in officio continere, & obsequentem efficere. Mulctatis ad eum modum Gandauensibus, reliquæ ciuitates, quòd nihil grauius admisissent, data pecunia, ipsum placabant. Ex qua una re uidere licet, quantū in uictoria positum sit, & quàm sit periculi plenum, facere aduersum prælium. Non est ergo, nisi necessario, dimicandum, & ante prælium de summa rei cogitandum est. Nam qui meticulose aliquid faciunt et pauidè, melius ferè suis rebus prospiciunt, & sæpius uincunt, quàm illi, qui fastuose et superbè progrediuntur, tametsi cū Deus aliquid decreuit, frustrà sumitur omnis labor, ut in Leodiensium causa uideri potest, qui, licet ipsis interdictum esset sacris, obstinate tamē pergebant, neq; probabilem ullam suæ insolentiæ causam adducere poterant, sed sublati facultatibus intemperanter agebant: Quo in loco, in mentem mihi uenit prouerbium quoddam Ludouici Regis, qui dicere consueuit, dedecus & detrimentū esse comites, ac ueluti pedissequas superbiæ.

Deliberandum diu q statuendum semel

Iis rebus

His rebus Bruxellæ confectis, Carolus Gandauum sub armis profectus, honorificentißimè fuit exceptus. patefecerāt ei partem aliquam urbis, uti militem pro suo arbitratu uel emitteret, uel introduceret. Intereà ueniunt ad ipsum à rege multi legati, sed & à Britanno: ipse uicißim ad utrosq; mittit. Rex in primis cupiebat, ipsius uoluntate bellū in Britanniam inferre. Cū impetrare non posset, grauiter tulit, præsertim, cum ille suos cōfœderatos atq; socios Leodienses perdomuisset. Impatiens igitur moræ & ocij, prima æstate exercitū in Britanniam mittit, occupatis ibi duabus arcibus. Normannus ilico & Britannus opem Caroli implorant. Conductis igitur copijs, quanta potuit celeritate, & missis ad regem literis, petit, quoniam utriq; & confœderati sui essent, atq; in inducijs comprehensi, uti à bello et iniuria abstineret. Accepto minus commodo responso, Peronam cum exercitu proficiscitur, cumq; per triduum esset ibi commoratus, uenit ad eum Cardinalis Baluensis, à rege, qui tum erat Compendij, oppido Picardiæ, cū mandatis aliquot, & pacis rationibus. Is inter alia dicebat, fieri posse, ut illi separatim, ipso excluso, cum rege paciscantur. Nam eò spectabat rex, ut societatem dißiparet. Per eundem Carolus nūciat regi, quòd copias collegisset, id se muniendi sui, & socios defendendi, nō oppugnandi ipsius causa facere. Lenibus utrinq; uerbis res agebatur. Non multò post illius abitionē, adferūtur à Normanno literæ ad Carolum, quibus nunciabat,

se unaq; Britannum esse cum rege pactum, & ab omni alio, potißimum autem ab ipsius fœdere discessisse, & relicta Normannia, se quotannis accepturũ à rege fratre ad sexaginta francorũ millia. His ille conditionibus transegerat, inuitus quidem, sed cogebatur dißimulare, & ferre. Carolus eo nuncio ualde fuit commotus, præsertim cum esset in armis, & copias ideo coegisset, ut opem ipsis ferret. Tabellarius autem, quoniam iter fecerat, qua parte rex erat, in magno fuit discrimine, quòd crederetur fictas attulisse literas, uerum in eo ipso temporis uestigio, ex diuersis locis idem nunciabatur. Rex tum putabat se peruenisse quò uoluit, et facile posse Carolum ad se traduci, atq; ideo multi commeabant inter eos nuncij, eoq; tandẽ res deducta fuit, ut pro belli sumptibus rex ei dependeret centum & uiginti aureorum millia. Eius pecuniæ dimidiam partem statim persoluit, antequam cum exercitu ille discederet. Post hæc, famillarem quendam suum, Vobrissetum, Carolus misit ad regem, qui ualde amanter eum & benigne complectebatur, fore sperans, ut Carolum plane sibi deuinciret, primum, quòd ipsius frater et Britannus eum deseruissent, deinde, quòd accepta pecunia delinitus erat. Per hunc ipsum igitur, & huic adiunctum Cardinalem Baluensem denunciat, quantopere cupiat cum eo colloqui. Carolus autem, qui tum erat Perone, non admodum huc inclinabat, eò quod Leodienses darent non obscuram significationem rebellionis, incitati à Regijs legatis

legatis, ut id fecerint ante inducias, quas in paucos dies pactæ fuerant. Cardinalis respondit, Leodienses, quorum turres ac propugnacula essent ab ipso deiecta, qui tormentis omnibus & armis essent dispoliati, nihil tale molituros, & ut maximè uelint, non ausuros tamen, sibi conspexerint hanc ipsorum collocutionem et amicitiam. Assensit tandem Carolus, ut rex, quoniam ita uellet, Peronam ueniret, simul fidem dat, ut id ei tuto liceat; deinde, ut Leodiorum motus componeret, Episcopum eius urbis, propter quem ortum fuit dissidium, & Imbercortum, eò misit.

PHILIPPI COMINAEI COMMENTARIORUM Liber Tertius.

REX igitur ad constitutum locum uenit, paruo comitatu, secutus fidem Caroli, cui totum se permisit. Erant cum eo Borbonius, et eius frater Cardinalis, & alter Baluensis, & Connestablius, qui collocutionem hanc ægre tulit: Iam enim ferocior erat factus, neq; Carolum, ut anteà, reuerebatur. Aduentanti regi, Carolus obuiam progreditur, & hospitium præbet apud quæstorem oppidi, eò quòd arx angustior erat & ruinosa. Facilè quidem est, & procliue, ut inter potentes Principes bellum exuscitetur, sed

ob diuersitatem rerum, quæ incidunt, uix magna difficultate componitur. Nocere enim quisq; studet aduersario suo, quantum potest, & celeres plerunque sunt in eiusmodi rebus, animorum motus, qui posteaquam semel in actionem transierunt, sisti non possunt aut reuocari. Quod ipsum regi uidemus et Carolo euenisse, qui cum subito, & contra plurimorum expectationem, in colloquium uenirent, suis legatis, quos alio miserant, nihil eius rei significauerant. Carolus enim è Burgundia copias euocauerat, in ijsq; nobiles aliquot erant Sabaudi, infestiores regi, quòd ab eo fuissent aliquando in carcerem coniecti. Et quo tempore Peronam rex uenit, isti etiam aderant: Burgundiæ uero Mareschallus, quod & ipse regem ualde odisset, extra oppidum sese continuit cum suis cohortibus. Ea re nunciata, rex orat Carolum, ut sibi liceret in arcem diuertere, quò periculum uitaret. Carolus, confirmato eius animo, libenter morem gerit. Sane minus prudenter faciunt Principes, cum alterius potestati se permittunt, præsertim intercedente bello. Maximum itaque momentum adfert historiarum cognitio, iuuenilibus annis percepta. Nam extant in ijs pulcherrimæ picturæ, quæ clare demonstrant, quàm multa perfide sæpe, & insidiose fiant in eiusmodi collocutionibus, & in quantas acerbitates aliquando coniecti sint multi, eò quòd suis aduersarijs nimiam habuissent fidem. Verum quidē est non omnes perfidiose agere, sed unius

 calamitate

calamitate complures fieri possunt cautiores. Quantum enim longo rerum usu potui cognoscere, qui iam per annos duodeuiginti uersatus sum in maximis regum negocijs, equidem sic arbitror, quemadmodum & uitæ diuturnitate, & robore corporis multo sumus inferiores priscis illis hominibus: ita quoq; ab ipsorum fide & integritate permultum nos degenerasse. Vix enim est, ut prouidere sibi aliquis diligenter satis possit, quo minus fallatur, & quò sunt potentiores Principes, eò maior est insidijs & improbitati locus. Nam & sua quadam sponte illi eò propendent, ut quod libet, licêre sibi putent, &, qui sunt circum ipsos, quoniam aucupandæ modo gratiæ sunt intenti, plane seruiunt illorum cupiditatibus, & si quis ad meliorem frugem aliquando hortetur, magnas tempestates excitant. Temperare mihi non possum hoc loco, quin grauius aliquid dicam in Principes imperitos & ignauos. Habent sibi plerinq; familiares, aliquot iurisperitos, & quosdam, qui longiori ueste discernuntur ab alijs: & recte quidem, cum sunt uiri boni, sed periculose admodum & magno cum detrimento, quando sunt uiciosi. Cuiuscunq; rei sermo inciderit, ilicò legem aliquam, aut historiam adferunt, plerunq; & sæpenumero præter rem, dum ad suum sensum & affectum omnia detorquent, idq; eò crebrius faciunt & audacius, cum Princeps ipse nullam habet rerum cognitionẽ, qui si uel ingenio ualeret, uel librorũ lectione quæ

sitam

sitam haberet aliquam prudentiã, non temere circum-
ueniri posset, nec sic ludificationibus aliorum esset ex-
positus. Hoc enim certo statuendum est, Deum non
condidisse regna, ut gubernarentur ab hominibus in-
eptis & stolidis, qui friuola quadam & misera iacta-
tione solent dicere, se, quòd usum literarum non habe-
ant, suis familiaribus & necessarijs omnem actionem
committere, ac deinde, nulla probabili adducta ratio-
ne, cur ita loquantur, totos sese dedunt uoluptatibus.
Quòd si bene fuissent à teneris annis educati, longè ali-
am uiam ingrederentur, & hoc darent operam, ut ho-
mines bene & præclare de ipsis sentirent. Neq; tamen
hoc eò dico, quasi omnes Principes suis negocijs praua
ingenia præficiant. Nec enim desunt, qui uerum iudi-
cium faciunt, & prudenter sibi deligunt optimum
quemq;, cuius utantur opera. Qua quidem in re ma-
xime prouidus ac diligens erat Ludouicus rex. Nam
qui uirtute aliqua singulari præditi essent, eos magno
in honore habuit: mediocriter ipse erat literatus, &,
quod præcipuum est, ingenio ualebat & sensu com-
muni, quæ quidem facultas omnem aliam cognitionem
antecellit, labore & industria comparatam. Omnes
enim qui extant libri, præteritarum rerum continent
monumenta, in ijsq; breui temporis spacio plus uideri
potest atq; cognosci, quàm multæ hominum ætates or-
dine percipiant. Nulla igitur maiori clade populum
Deus affligere possit, quàm si Principem ei præficiat
stolidum

stolidum & imperitum, neq; enim dici potest, quàm multa hinc oriantur incommoda. Nam quia totus ab aliorum arbitrio ille pendet, neq; per se quicquam ipse gerit, nascuntur factiones, diuiditur populus, diuiditur senatus & regni proceres: inde bellum nascitur, atq; ex bello rerum penuria, quam excipiunt deinde morbi & uarij generis ærumnæ. Iustam ergo & doloris & querimoniæ causam habet populus, cum sui Principis liberos uident malè institui, & ab hominibus uiciosis educari. Suprà diximus de ijs, qui Peronam ex Burgundia uenerunt. Carolus enim tempore exclusus, non habebat spacium remittendi illos, eò quod iam erant in Campania, cum inter ipsum & regem ageretur de collocutione: ad quam posteaquàm uentum est, & aliquo usq; facta esset progreßio, grauis est allatus & intempestiuus nuncius è Leodiorum finibus. Nam cum Peronam rex iret, de suis legatis, quos Leodium miserat seditionis excitandæ causa, non cogitabat, & hi quidem iniunctum sibi munus diligenter obibant. Instigati enim ab ipsis Leodij, Tongrorum urbem, in qua tum erat Episcopus, & Imbercortus, & circiter duo hominum millia, ex insidijs capiunt, familiares aliquot Episcopi trucidant, ipsum & Imbercortum captiuos abducunt. Inter eundum Imbercortus paciscitur cum nobili quodam uiro, in cuius fidem & potestatem receptus, multitudinis insaniam euasit, quæ tanta fuit, ut inter alios Ecclesiastici ordinis uiros & cano-

nicos,

nicos, Robertum quendam, Episcopi necessarium, membratim conscinderent, & per ludibrium deinde frusta conijcerent alter in alterius caput: breuiter, quò longius progrediebantur, eò magis incrudult ipsorum furor. Certiores autem facti de collocutione Principum, Burgundionibus aliquot captiuis dimissis, præ se ferebant, quicquid eius rei fecissent, aduersus Episcopum modo fecisse, quem & uinctum abducebant Leodium. Captis Tongris, pleriq; omnes profugerant: ij quacunq; transibant, magnam excitarunt trepidationem, ita quidem, ut ad Carolum ilico perferretur nuncius. Dicebant alij, trucidatos esse omnes, alij contrà, & multi simul nunciabant, ex ijsq; non pauci spectauerant cædem illam Canonicorum, & credebant in eorum numero fuisse & Episcopum & Imbercortium. De regis quoq; legatis affirmabãt, se uidisse illos, & qui essent, nominatim dicebant. Ea re Carolus uehementissime fuit commotus, confirmans regem insidiose agere. Iubet igitur claudi portas, tum oppidi, quàm arcis, in qua rex erat. Intereà spargebatur rumor, amissam esse pyxidem cum gemmis, alijsq; rebus preciosis. Rex in ijs angustijs positus, ualde sibi metuit, præsertim, cum inspiceret turrim cubiculo suo uicinam, in qua Veromanduorum Comes aliquando necauit quendam Galliæ regem. Clausis portis, Carolus, remotis omnibus, ad paucos, qui cum ipso eramus cubicularij, conuersus, inuitum se ac contra uoluntatem suam ad

dum ad eam collocutionem descendisse dicebat: regem mala fide secum agere, eoq; sui prodendi causa uenisse. Et cum deinde, quod apud Leodios acciderat, ordine recitasset: ita fuit exacerbatus, ut grauiter intermi-naretur, neq; dubito, quin atrociter aliquid facturus fuerit in regem, nisi eorum, quibus loquebatur oratio-ne, fuisset mitigatus. A nobis transijt ad alios, & inter paucas admodum horas ita fuit diuulgata res, ut ad regem deferretur, qui sane in maximo erat metu, sed & omnes iudicio præditi, tristem aliquem uerebantur exitum, & simul uidebant, quàm sit difficile, paci-ficare tam potentes principes, & quàm inconsiderate ab utrisq; factum esset, quòd suos legatos, antequam ad collocutionem uenirent, nõ reuocassent. Imprudenter faciunt principes, æquali potentia præditi, meo quidẽ iudicio, ut non semel antea dixi, quòd in collocu-tionẽ ipsi descendũt: nisi forte ea sint ætate, ut præter iocos & ludum nihil spectent aliud. Nam posteaquam grandiores euaserunt, & æmulatio aliqua cœpit inter ipsos oriri, quod ferè fit, non est consultum, ut ipsi con-grediantur, ac longè præstat, ut controuersias, & quicquid est negociorum, curent per legatos, uiros bonos atq; prudentes, componi: Et quoniam multo rerum usu compertum istud habeo, non grauabor, quid uiderim ipse, commemorare. Ludouicus, paulò post-quàm ad ipsum esset delatum imperium, in collocutio-nem uenit cum Henrico rege Castiliæ, qui ad Fontem-

rapidum

oppidum accessit magno comitatu: Venit etiam eò regina Arragoniæ, cui cum Henrico lis erat. Colloquio fuit delectus locus prope flumen, quod Galliam ab Hispanijs diuidit. Bis modo colloquebantur, neq; prolixe admodum, prorsus ex arbitrio Turbendensis Archiepiscopi, cuius apud Henricum erat summa authoritas. Ipsorum domestici famuli, qui Baionæ habebant hospitium, primo statim aduentu inter se pugnarunt. Henricus erat deformior, & cultu corporis inuenustô, & ridebatur à Gallis. Ludouicus breuibus utebatur uestimentis, & adeo neglectis, ut nihil suprà: pileum gestabat diuersum ab alijs, & huic affixa erat imago plumbea. Hanc tenuitatem ridebant Hispani, & parsimoniæ tribuebant, atq; ita quidem tunc discessum fuit, excitatis utrinq; ludibrijs, & cum antea fuisset inter utrosq; constans amicitia: cœperunt ab eo tempore relanguescere. Eius, de qua dixi, litis & controuersiæ Ludouicus rex datus fuit arbiter: ac iudicauit secundum Hispaniæ regem: Id grauiter admodum tulerunt Arragonij, qui tametsi ipsius opera deinde sunt usi aduersum Barcinonenses, exortum est tamen postea bellum inter eos, quod annos sedecim durauit, & ne hoc quidem tempore satis est pacatum. Carolus, cum diu sollicitasset in Treuirorum urbe, cum Friderico Cæsare, qui nunc rerū potitur, congressus est, atq; ut opes, potentiamq; suam ostentaret, sumptuosissimus erat in omnibus. Agebatur ibi de uarijs rebus, & inter alia

de matri-

de matrimonio, quod postea contraxerunt ipsorum liberi. Post aliquot dierum collocutionem, Cæsar illinc abijt insalutato Carolo, eamq; rem secuta est animorũ alienatio. Germani uituperabant luxum in Carolo, & genus dicendi paulò sublimius: Burgundiones contrà tenuitatem Cæsaris, & exiguum comitatum, & negligentiorem ornatum despiciebant, & eousque processit hæc æmulatio, ut aduersus Carolum, quando Nouesium obsedit, maximam Germanorum manum Cæsar adduceret. Eduardus Angliæ rex, apud Attrebates, per biduum fuit cum Carolo sororio suo. Dißidebant inter se ipsius familiares. Carolus, apud quem utrique querebantur, in alteram factionem magis propẽdebat, eaq; res auxit illis odium. Et quanquam Carolus ipsum iuuabat milite, pecunia & nauibus, ad recuperandum regnum, è quo profligatus tum erat à Comite Beruicensi, tamen ab eo congressu, male senserunt, & locuti sunt alter de altero. Vidi, quo tempore Carolus comitem Palatinum Rheni, per complures dies honorifice tractabat Bruxellæ. Burgundiones dicebant Germanos esse sordidiores in rebus omnibus, ideo potißimum, quod ocreas conijcerent in lectos cubiculares, splendidè magnificeq; paratos, & leuius multo quàm antea, cum nondum uidissent, de ipsis iudicabant. Germanis autem displicebat luxus ille immodicus & ostentatio. Vidi, cum Austriæ Dux Sigismundus ad Carolum uenit, eiq; ditionẽ Pfirtensem, propinquã superiori

Burgundiæ, oppignorauit, acceptis ab eo centum aureorum millibus, cum ab Heluetijs illam defendere non posset. Erat inter hos magna & ingenij, & moru dissimilitudo. Sigismundus tandem reconciliatus Heluetijs, ademit eam Carolo, neq; precium reddidit. Præsens eram, & coràm spectaui, cum Rex & Eduardus prope Piccenium oppidum, non procul ab Ambianis, conuenirent, qua de re postea sum plura dicturus. Abstinuerunt quidem à bello deinceps, atq; etiam inter iacebat mare, sed beneuolentia nulla fuit inter eos, & quæ tum utrinq; promittebant, magna ex parte uiolata fuerunt. Sic igitur existimo, debere principes à congressibus abstinere, modo saluam esse uelint & integrã amicitiam. Fieri enim nõ potest, quin ipsorũ familiares de rebus anteactis loquantur, non absq; molestia, & fremitu alterius partis. Alij sunt alijs elegãtius uestiti, nascitur ex eo ludibrium & iocus, atq; ita fieri necesse est, præsertim inter eos, qui lingua & sermone et moribus differunt. Ex ipsis quoq; Principibus, alij alijs sunt decentiores, & aspectu magis honesto. Iis iucundũ est prædicari à multis, neq; id fieri potest absq; alterius, qui deformior est, uituperatione. Dimisso conuentu, passim ab omnibus ista iactantur, initiò quidem tacite & submisse, postea uero palàm & clare. Nihil enim propemodum est ita secretum, quod non efferatur aliquando Intereà dum rex tenetur inclusus, ut suprà diximus,

Carolus abstinuit ab eius colloquio, & ex ipsius familiaribus, qui in aliquo essent numero, pauci ad eum accedebant. Erat in oppido magnus admodum fremitus, primo quidem die, postridiè fuit aliquanto mitior Carolus, totumq; ferè diem & partem aliquam noctis consultabat. In eo rerum statu, Rex per suos necessarios sollicitabat omnes, qui putabantur aliquid posse apud Carolum, in eosq; distribui iussit ad quindecim aureorũ millia: sed qui huic rei præfectus erat, eius pecuniæ partem aliquam fraudauit, quod postea compertũ est. Rex in primis metuebat illos, qui aderant ex Burgundia Sabaudiaq; nobiles, de quibus anteà sumus locuti. Non enim illi suam operam, ipsius fratri, Normanniæ duci se addixisse profitebantur. Conuocato concilio sententias Carolus exquirit. Pleriq; dicebant, regi datam fidem seruandam esse, præsertim, cum ratas haberet pacis conditiones, scripto comprehensas: Erant sententiæ, quæ detinendum esse in carcere censerent, aliæ, quæ fratrem ipsius celeriter euocandum esse dicerent, ut ipso præsente, pax cõstitueretur, planè ex usu omnium Principum Galliæ. Sic enim fore uidebant, ut ei ponerentur arctiores custodiæ, nec ignorabant, si quidem durius ad hunc modum haberetur, difficilem eius futuram esse liberationem. Ea sententia sic iactata fuit, ut uiderim tabellarium, qui ad iter expeditus, Caroli tantũ literas expectabat, sed commutatum fuit consilium istud. Rex intereà, multis in mediũ adductis rationibus pacis

promittit dare obsides, Borbonium, eiusq; fratrem Cardinalem, & Connestablium, & alios complures, ac petit, ut facta pace, Compendium sibi redire liceat: daturum se operam, ut Leodienses ei de iniurijs integre satisfaciant, sin minus, hostium numero se illos habiturum. Quos ille deferebat obsides, ij palàm quidem præ se ferebant non recusare: quid priuatim senserint, ignoro, nisi quòd arbitror, si tum facta fuisset eis discedendi potestas, nõ fuisse reuersuros. Erat ea tertia nox, cum uestes non deponeret Carolus, & per interualla, nunc deambulabat, nunc in lectulum se conijciebat, qui mos ipsius erat, quoties perturbato esset animo: & quoniam ex cubicularijs eram, unà cũ eo nonnunquam deambulabam. Exorta luce, magis æstuabat ira, quàm prius, grauiterq; interminatus, uidebatur atrociter aliquid esse facturus. Paulatim tamen remißior factus, dicebat sibi satisfacturum iri: primum, si rex iureiurando confirmaret pacem, deinde, si secum in Leodios proficisceretur, in eoq; bello sibi ferret opem, ad ulciscendam iniuriam Episcopo, suo propinquo ab ipsis illatam. Hanc eius uoluntatem è uestigio quidam enunciauit regi. spem certam faciens, nullum ei fore periculum, si eas conditiones admittat, sin autem repudiet, imminere ipsi discrimen longè maximum. Posteaquam ad regem uenit Carolus in cubiculum, incipit uoce tremula: neq; multũ aberat, quin grauiter irasceretur. Gestus quidem corporis erat satis demisso: uerum sermo eius et

nultus

uultus asperitatem atque offensionem magnam præ se ferebant. Rogat, an ratas habeat pacis cõditiões anteà præscriptas, et an iurare uelit? Rex benignè assentitur: nihil enim propemodum erat diuersum ab ea pacificatione, quæ facta fuit antea Lutetiæ, quantum quidem ad Carolum pertinebat. De fratre autem regis ita conuenit, ut ei loco Normanniæ, traderetur Campania tota. Rogat deinde, uellet ne unà secum proficisci Leodium, et sibi adesse cum auxilijs in ulciscenda perfidia, quam Leodienses, ab ipso instigati, admisissent aduersus Episcopum suum, qui & ipsius esset propinquus? Ille respondit, post iureiurando sancitam pacem, quod in primis cupiat, iturum se cum ipso Leodium, eo quem uellet comitatu. Quo dato responso, ualde fuit recreatus Carolus. Adferuntur ilicò scriptæ pacis conditiones, cumq; iusiurandum interuenisset, magna fuit per oppidum excitata lætitia. Rex aliquando me dignatus est eo honore, ut diceret, me bonam ipsi & fidelem operam in ea tractatione præstitisse. Carolus in Britanniam ista confestim enunciat, simul exemplar mittit pacificationis. Normanniæ ducis non erat pœnitenda conditio, si quis ad superiorem ipsius cũ rege transactionẽ respiciat. His rebus agitatis, digreßi Perona, rex & Carolus, Camеracũ, & indè in Leodiorum fines peruenerunt sub hyemẽ, cœlo ualde difficili et incõmodo. Exeunt cũ rege Scoti stipatores, cataphracti uero pauci, quanquam deinde circiter trecentos accersiuit. Exercitus

Caroli bipartitus erat. Primam aciem ducebat Burgundiæ Mareschallus. erant in ea Lutzenburgenses, Hannonij Namurci, et Limburgij: cū reliquo agmine sequebatur ipse. Cum ad hostium fines peruentum est, deliberatur, quid facto sit opus. Suadebant aliqui, dimittendam esse partem exercitus, primum, quòd oppidani & turribus & muro essent denudati, & spe omni auxilij carerent: deinde, quòd rex, in quo magnum habuissent præsidium, ipse adesset. Eam sententiam Carolus reiecit. & magno quidem suo bono, minimum enim aberat ab internecione, & quia suspectum habebat regem, putabat non esse diminuendas copias. Parum sane prudenter iudicabant eius consilij authores, cum se putarent uiribus & potentia longè præstare. ~~Fit autem non rarò, ut duces proponant eiusmodi sententias, uel quò uideantur audentiores, uel quòd magnitudinē rei, quam agunt, non intelligant.~~ Inest autem in utroq; temeritas, & inconsiderantia. Qui iudicio ualent principes, eiusmodi consilia repudiant, in eoq; magna fuit industria regis. Nam ut lentus erat & timidior in arduis deliberationibus, ita quoq; simul atq; constituit aliquid, sic undiq; se communiebat, ut uix unquam falleretur, aut expectatione sua caderet. Præmissus est igitur Mareschallus, et urbem, si posset, ingredi, sin, minus, uim facere iubetur. Iam enim ab hostibus nonnulli, pacificandi causa, ueniebant Namurcum usq;, quod suprà Leodium est oppidum prope Mosam, ad decem milliaria.

Cum

Cum essemus urbi propinqui, tumultuose eruptionem illi faciunt, sed absq; magna contentione reijciuntur. In his turbis euadit ipsorum Episcopus, & se nobis adiungit. Miserat eò Romanus Pontifex legatum, qui cognosceret de controuersia ciuium & Episcopi, uerum ille suæ legationis modum excedens, quòd eius loci Episcopatum ambiret, fauebat ciuium rebus, eisq; fuit author, ut sumptis armis, uim à se depellerent: cumq; periclitantes uideret, frustra conatus profugere, captus fuit unà cum suis familiaribus. Ea re nunciata, Carolus mandat ijs, qui ceperant, ut aliquò ipsum traducerent, & pecuniam ab eo, tanquã à mercatore quopiam extorquerent: quòd si palàm ad se deduceretur, cogi se honoris et officij causa, in gratiam Ecclesiæ Romanæ, illum libertati restituere. Inter eos, qui ceperant, natum est dissidium, cumq; causam apud Carolum disceptarent, ille captiuum in suam fidem & potestatem accipit, & quum honore etiam affecisset, omnia ei restitui iubet. Primum nostrum agmen, cui Mareschallus et Imbercortus præerant, Leodium contendunt læti, tanquam explorata uictoria, & spem direptionis præferebant conditionibus oblatis, nec opus esse putabant, reliquas copias, quæ sequebantur, interiectis aliquot millia ribus, expectare. Celeriter igitur progressi, ueniunt in suburbiũ. Nox erat, nec quò diuerterent, habebant, & locus erat angustior, et nullis ordinibus errabant Hanc opportunitatem conspicati hostes, qua parte urbis

prostrata erant mœnia, erumpunt, perq; uineas & colliculos impetum in nos faciunt, & seruulos, qui ad exitum suburbij seruabant equos, magno numero interficiunt, reliquis in fugam coniectis. Desiderati sunt à nobis in eo tumultu circiter octingenti, in ijsq; centum cataphracti. Qui uirtute præstabant, consociatis armis impetum demorantur & sustinent, cumq; signis militaribus contendunt ad portam, ut reliquos eruptione prohiberent. Solum erat ex continentibus pluuijs ualde cœnosum. Oppidani, confertißima multitudine, cum tædis & grandioribus lucernis cogitabant se foras eijcere, ut nos adorirentur, sed tormentis emißis in uiam, quâ ueniebant, & plurimis interfectis, nostri cogebant eos referre pedem, & occludere portas. Veruntamen in suburbio totam noctem erat perpetuus tumultus, & postquàm illuxit, omnino pulsi fuerunt, amissis aliquot ducibus. Eruptiones illæ, tametsi necessario fiant aliquando: ualde tamen sunt ijs, qui obsident, periculosæ. Nullam enim isti faciunt tàm paruam iacturam, quin eis, & propter paucitatem ipsorum, et simul propter difficultatem recuperandi noua præsidia, longè maxima uideri debeat. Quid actum esset, ilicò nunciatum fuit ad Carolum, qui cum reliquo exercitu aberat ad quatuor milliaria. Principio ferebantur omnes pariter esse trucidati, nihilominus ille progreditur: simul mandat, ne quid efferatur ad regē. Vbi propius ad urbem uenit, ex diuersa parte lætior allatus est nūcius:

opinio-

opinione pauciores interijsse: nullum, qui in aliquo sit numero, interfectum: sed uersari tamē militem in summis angustijs, eò quòd superiori nocte constitissent in acie, proximè ad portam, loco multum lutoso & incommodo: rediisse quidem nonnullos ex ijs, qui profugerant, sed eos tàm esse animo demisso & consternato, ut nihil præclari de ipsis sperari debeat; rogare duces magnopere, ut acceleret, quo ipsius aduentu, hostis, qui nunc confertim uno in loco prælietur, ad portarū & turrium defensionem distrahatur: nihil etiā superesse, quo fames tolerari possit amplius. His nuncijs acceptis, Carolus trecentos equites magna celeritate præmittit, qui & confirmarent eos, & cibaria, quæ subito comparari poterant, deferrent. Iam enim per biduum cibo illi carebant, cœlo supra modum difficili & pluuio: quodq; omnium erat molestissimum, ut in urbem inuaderent, nulla spes erat, nisi Carolus hostem ab altera parte distineret. Ex nostris quàm plurimi erant saucij, & inter eos Auraicæ princeps, qui fortiter pugnauerat, & stationem suam egregiè tutatus erat, cum alioqui magna esset nostrorum trepidatio, & circiter duo millia profugissent. Carolus, ad quem ille nuncius sub uesperum allatus est, ubi rebus omnibus prouidit, quid actum esset, tunc demum recitabat regi. Postquam ad suburbium uenimus, è uestigio cataphracti & nobiles complures descendunt ex equis, & sagittarijs sese coniungunt: & capto suburbio, deligunt hospitijs ido-

nea loca, propius urbem. In ijs erant præter alios, Rauestenus & Comes Roßius, Connestablij filius. Rex aliquanto longius aberat in uilla quadam benè exædificata, stipatus magno suorum & nostrorum militum numero. Posita est urbs inter ualles, solo admodum fertili, interlabente Mosa flumine, & tum temporis admodum erat populosa. Inter nos & primum nostrũ agmen, si per urbem iter faceres, non erat magnum interuallum, sed foris, propter ingentem circuitum, intererat iter trium milliariũ, impedita uia & foßis, & rupibus, & uarijs anfractibus, locisq́; asperis & montuosis. Quoniam diruta erant undiq; mœnia, oppidani facilem habebant eruptionem: propter soli uero duritiem & asperitatem, nulla erant muniti fossa. Caroli aduentu ualde fuerunt recreati milites primi agminis, quòd hostis iam cogeretur plures tueri stationes. Ad mediam noctem oritur tumultus in castris, & undiq; ad arma conclamatur. Statim Carolus accurrit, neq; multò post etiam Rex unà cum Connestablio. Varius erat ibi clamor, & incertus, et pauoris plenus: coeli etiam obscuritas & tempestas metum augebant. In Carolo quidem non poterat ulla desiderari fortitudo uel audacia, sed maior aliquando prouidentia: & sanè in eo temporis uestigio, non præ se ferebat illam animi præsentiã, quam pleriq; cupiebant, eò quod rex coràm adesset: qui in ista trepidatione, cum uideret illũ remißius agere, cœpit imperare, & prospicere, ne quid

damni

damni acciperetur. & conuersus ad Connestablium Recipias, inquit, te cum tuis cohortibus in eum locum. (& simul indicabat) Nam si uenturi sunt, omnino ea parte erumpent. Sed uanus fuit iste terror, & præter causam excitatus. Postridie rex uenit in suburbium, et diuertit in ædiculã Caroli diuersorio propinquam, unà cum Scotis stipatoribus. Equitatus autem ipsius non procul aberat in quodam uico. Dum hæc geruntur, Carolus in magna erat sollicitudine, & metuebat, ne rex uel ad hostem transiret, uel prius quàm urbs caperetur, profugeret, aut in ea propinquitate contra se moliretur aliquid. In uicino igitur horreo, quod mediũ erat inter ipsum & regem, collocat circiter trecentos equites, qui pariete effracto, ut minori periculo, cum opus esset, erumperent, diligenter obseruabant, quid circa regem ageretur, idq; per dies octo, quo toto tempore sub armis quiescebant omnes. Pridiè quàm urbs caperetur, sub noctem decreta fuit oppugnatio in posterum diem, ideoq; ijs, qui erant in primo agmine, ad alteram urbis partem, nunciatum fuit, ut simul atq; tormentũ unum & alterum audijssent emitti, eo signo dato, statim ad oppugnationem accurrerent: Carolũ in sua statione idem esse facturum ad octauam horam. 1468. His rebus procuratis, arma Carolus deponit, quod ante id tempus non fecerat, militibus etiam, præsertim illis, quos ad horreũ disposuit, ut idem facerent, mandat, quò se nonnihil ex labore & uigilia reficeret. Qua

re intel-

re intellecta, oppidani constituunt ea quoq; parte, sicut antea fecerant aliunde, eruptionem facere. Atq; hîc uidere licet, quam subitò Princeps aliquis in maximam calamitatem incidere poßit, etiamsi modica sit hostium manus. Diligenter igitur omnia prius, quàm ad actionem ueniatur, deliberanda sunt. Carebant hostes omni externo præsidio, & quos habuerant uiros fortes, ij uel occisi erant, uel uulneribus confecti: portis etiam & castellis & muro & fossa & tormentis erant prorsus denudati. Ex uicina solum regione, uocant Francemontium, collegerant circiter octingentos pedites. Cum igitur res ipsorum esset ad extremum perducta casum, & regem haberent aduersarium, desperata salute, statuunt ingenti eruptione facta, extremum auxilium experiri, ideoq; decretum fuit, ut, qua parte deiectus & prostratus erat murus, post domicilium Caroli, fortißimi quiq; prosilirent, circiter sexcenti pedites Francemontani, & in Carolum ex improuiso impetum facerent. Erat inter rupes uia multum sinuosa & concaua. Per eam, indicio hospitis Caroli, poterant ad ipsum & ad regem peruenire, priusquam sentirentur, modò tacite irent, nullo excitato strepitu, & ut aliqui per uiam excubitores laterent, putabant tamen se uel opprimere illos, uel etiam preuenire posse, certißima spe concepta, uel interficiendi utrumq; Principem, uel antequam subueniri eis posset, capiendi: quòd etiamsi interficerentur, tamen nec ingloriam esse ducebant

mortem,

mortem, neo iniucundam, re tam insigni & memorabili perfecta, præsertim, cum in una uirtute omnis spes salutis consisteret. Atq; ut fœlicius omnia cederent, & maiorem nobis trepidationem inferrent, constitutum etiam fuit, ut eo ipso tempore, reliqua multitudo prorumperet in suburbium, & nos magno clamore adorirentur. Erat profecto in primis arduum, quod moliebantur, & factu difficillimum, etiam multò maiori hominum multitudini, ueruntamen minimum aberat, quin quod cupiebant, perficerent. Nam, ita ut conuenerat, sub decimam horam noctis egreßi, circiter sexcenti, nostros excubitores huc illuc dispositos, trucidant, & si rectà contendissent ad designatum locum, absq; tumultu, dubioprocul interemissent ambos principes cubantes in lectulis. Iuxta Carolum erat in tabernaculo quodam dux Alenconius. Hîc subsistunt, & hastis perforato loco, ex famulis quendam occidunt. Hinc excitatus clamor, in causa fuit, ut aliqui expergefacti, arma caperent. Illinc digreßi, regem & Carolum petunt, & ad horreum illud, de quo diximus, morantur, & hastis rem gerunt per ea foramina, quæ illi, eruptionis causa fecerant. Qui erant in eo cataphracti nobiles, ante duas modo horas, mandato Caroli, deposuerant arma, ut se nonnihil reficerent, & instaurarent ad oppugnationem insequentis diei: sed tamen ex ipsis aliqui, audito ad Alenconij ducis tabernaculum tumultu, & subita fortuna permoti, arma, quæ pos-

sunt,

sunt, arripiunt, cumq; nauiter se defenderent, spacium dabant alijs armandi sese & colligendi. Ea pugna magnũ attulit nostris ad salutem momentum, ipsosq; seruauit Principes. Eram ea nocte cum duobus alijs in cubiculo Caroli: supra nos sagittarij duodeni stipatores excubabant, & depositis armis, ludebant alea: Maiores autem excubiæ longius aberant à nobis ad portã urbis. Veniunt igitur illi, eo, quod diximus, indicio, oppugnatum nostras ædes, & adeo quidem celeriter & ardenter, ut uix spacium nobis esset armandi Principis. Descendimus autem ad inferius tabulatum, ut in uiam nos eijceremus. Hîc offendimus sagittarios nostros excubitores, pugnantes in hostem, quem à foribus & à fenestris uix magno labore & contentione reijciebant. Ingens erat undiq; & terrificus tumultus, dum quisq; suam factionem, ut fieri solet, inclamat. Impediti ea pugna cogebamur aliquandiu subsistere, atq; interea non constabat nobis quicquam de rege, neq; compertum erat, quarum esset partium: quod ualde moleste nobis accidit. Tandem eruptione facta, domum egressi cum aliquot facibus, conspicamur circum nos undiq; pluribus uijs pugnari: sed concurrentibus ab omni parte militibus nostris, ilico depugnatum fuit. Omnium primus cecidit uiæ dux & index, de quo diximus, post etiam alij propè omnes. Ad eundem planè modum oppugnauerant quoq; regem, strenuè sese defendentibus Scotis, ut qui ab illo nõ discederent, & multa

conijcerent

conijcerent tela, quibus aliquanto plures Burgundiones uulnerabant, quàm hostes. Oppidani etiam, ita ut constitutũ fuerat, porta sese foras uniuersi proripiunt, sed facile fuerunt à nostris repulsi. Compresso eo tumultu, colloquuntur Principes. Erat uidere paßim magnam stragem hominũ occisorum, & initio quidem uerebantur Principes, ne maiorẽ aliquam suorum iacturam fecissent, uerum paucis admodum interemptis, multi sunt reperti saucij. Quòd si rectà fuissent illi secuti uiæ duces, ut suprà quoq; diximus, neq; substitissent in itinere, præsertim ad horreũ illud: poterant sine contentione utrunq; Principẽ necare, & mea quidem sententia, magnã exercitus partẽ profligassent. Principes obstupefacti, & summopere admirati tantam illorum audaciam, domum reuertuntur. Paulò post cœptũ est à nobis deliberari, quid postridiè sit agendũ. Rex angebatur admodum in animo, ueritus, quòd si Carolus frustra oppugnaret urbem, fore, ut ipse præ ceteris ualde periclitaretur. Carolus autem metuebat, ne si rex discederet, bellum aliquod excitaret. Atq; hic uidere licet, quàm sit misera conditio summorum Principum, & quàm inter eos nulla queat esse firma uoluntas aut amicitia. Fecerant hi duo pacem ante dies quindecim, eamq; iureiurando sanciuerant, & tamen ut alter alteri fidem haberet, fieri non potuit. Rex ut ab ea sollicitudine se eximeret, horam unam pòst quam domum redijt, ex familiaribus Caroli, qui concilio interfuerant,

terfuerant, nonnullos accersit: rogat quid sit decretum. E quibus cum audisset urbem oppugnandam esse, cœpit periculi magnitudinem proponere, & rei difficultatem, prudenter admodum, ita quidem, ut pleriq; omnes adficerentur, eò quod nemo ferè esset, qui non extimesceret oppugnationem, partim ob multitudinem & numerum hostium, partim propter insignem illam superioris noctis audaciam: ideoq; maluissent uel differre per dies aliquot, uel cum hoste pacisci. Referunt igitur ad Carolum, quid regi, quid etiam ipsis uideretur: sed tamen à rege dicebant omnia proficisci: propterea, quòd metuerent, ne, si uiderentur diuersum sentire ab eo, quod constitutum erat, offenderetur. Ille in peiorem partem interpretatus, dicebat hoc à rege fieri, quò seruaret hostem, longè alium esse rerum statum, denudatum esse hostem mœnibus, & si qua fecissent propugnacula: iam illa esse disiecta tormentis, non se prætermissurum esse oppugnationem: Quòd si rex uellet interea Namurcum discedere, non se repugnare, ueruntamen ita, ne illinc, nisi bello perfecto, digrediatur. Ea oratio nulli magnopere placebat, quòd superioris noctis eruptione, ualde essent metu occupati omnium animi. Rex prudenter & amice respondit, non modo non abiturum se aliquò, sed uelle etiam interesse rebus omnibus. Sane, si subducere se uoluisset, mea quidem opinione, facilè poterat ea nocte. Nam erant cum eo centum sagittarij stipatores,

tores, & nobiles aliquot, & in propinquo trecenti catafphracti, sed honoris & existimationis rationem in primis habebat. Sub armis igitur quieti sese aliquantulum dabant omnes, donec illucesceret: nõnulli etiam de sua salute solliciti, faciebant quod in tam præsenti periculo fieri solet. Posteaquam illuxit, & iam appeteret hora constituta: Carolus, emissis aliquot tormentis, ita ut decretum erat, signum dabat agmini illi, quod in diuersa urbis parte longius à nobis aberat. Expediti igitur illi, progrediuntur ad oppugnandum. Fit clangor tubarum, & signa militaria mœnibus inferuntur. Rex cum suis copijs erat in media uia. Cum ad muros uentum esset: reperimus omnia loca uacua defensoribus, præter unum aut alterũ excubitorem. Reliqua omnis multitudo pransum iuerant, et quoniam sacer erat ille dies dominicus, non putauerant futuram oppugnationem. Paruum est certe præsidij positum in promiscua multitudine, nisi contineatur aliqua necessitate & imperio, tametsi tempus incidit, cum ipsorũ furor & repentinus impetus, ualde est pertimescendus. Erãt illi iam pridem exhausti & fessi, partim anterioris noctis eruptione et uigilia: partim superiorum dierum laboribus & ærumnis. Cogebantur enim simul omnes ad defensionem stare, quoniam undiq; & muro et alijs omnibus præsidijs erant denudati. Primum nostrum agmen ante nos in urbem peruenit, paucis admodum occisis, eò quod populus trans Mosam profugiens, Arduennam syluam &

loca uicina petebat. Qua parte nos eramus, tres modo uiros, & fœminam unam necatos uidi, reliqui omnes aut fugæ se mandabant, aut in templa, & ædificia sese abdebant. Rex, cum uideret nulla parte resisti: placidè progreditur. Eramus in uniuersum ad quadraginta hominum millia. Carolus paulo longius in urbem prouectus, conuertit se ad regem, & cum in curiam eum deduxisset, contendit ad ædem diuo Lamberto sacram, quod est eius urbis amplißimum templum. In illud milites conabantur irrumpere, ut prædam aufferrent, & tanta quidem fuit uis illorum, ut etiam præsidio & custodia, quam Carolus ibi collocauerat, cohiberi non possent, quominus in utramq; portam eius templi inuaderent: in eoq; tumultu uidi, cum ipsemet è suis familiaribus quendam interfecit. Sedata uix tandem turba, qui confugerant eò, capti fuerunt unà cum bonis. Præter hoc templum, reliqua ferè omnia direpta fuerunt, dum simularent milites, inuestigare se hostem profugum & latitantem. Pontifex Romanus deinde sacris nterdixit, omnibus, qui, quod è templis abstulissent, nō redderent. Hoc illius edictum Carolus per suas prouincias omneis iußit esse ratum. Capta urbe atq; direpta, Carolus sub meridiem redit in curiam. Rex iam pransus erat, & magnum lætitiæ signum præ se ferebat, ual de prædicata uirtute et fortitudine Caroli, ad quem hæc omnia sciebat deferri. Nec enim aliud spectabat, quàm ut primo quoq; tempore domum rediret. A prandio

uenit

uenit in collocutionem cum Carolo, & sicut anteà uehementer prædicauerat apud alios absentem: ita quoq; tunc præsentem et coràm, non poterat satis magnis laudibus efferre. Sed nunc aliquantulũ digrediar ad oppidanos, ut demonstrem, quod in his commentarijs nõ semel dixi, quàm sit res periculosa, & plena calamitatũ, facere aduersum prælium. Fugiebant miseri cũ uxoribus & liberis ad Arduennam syluam. Profugientes, nobilis quidam uir eius regionis, qui rebus secũdis amicus illorum fuerat, oppreßit, & ad motũ fortunæ se quoq; mouit, et ut uictori gratificaretur, datis literis, pleniora etiam atq; uberiora ad ipsum nunciabat, eáq; ratione fuit ei reconciliatus. Alij fugiebant Maceras, Galliæ oppidum, ad Mosam, in finibus Campaniæ positũ. Duces aliquot ipsorum, captiui ad Carolum perducti, supplicio fuerunt adfecti. Ex multitudine nonnulli, & fame & frigore, & longis exhaustis uigilijs moriebantur. Quinto die post captam urbem, rex per eos, quos à se putabat esse non alienos, Carolũ de sua profectione sollicitat, sed & ipse collocutus, ait, si prætereà sui poßit esse usus aliquis, ne labori suo uel periculo parceret, sin minus, ut eius uolũtate sibi discedere liceat, quò in senatu Lutetiæ curet pactiones recitari. Sic enim fert Galliæ consuetudo: & alioqui non sint ratæ futuræ, tametsi regũ potestas in ijs rebus omnibus est singularis et eximia. Rogabat etiã, ut per æstatẽ alicubi in finibus Burgũdiæ conuenirent, animi recreãdi causa. Ille, tametsi nõnihil

submurmurabat: annuit tamen, & uolebat præsente rege denuo recitari conditiones, ut si quid in iis offenderet, id palàm contestaretur, & liberum ei faciebat, ut uel ratas haberet illas, uel repudiaret, nonnihil etiam excusabat, quod ipsum eousq; perduxisset. Deinde, pro nobilibus illis, qui nuper ex Burgundia uenerant, quorum possessiones atq; facultates rex tenebat, intercesit ut in integrum restituerentur. Rex, licet ægrè ferret hanc intercesionem, assentitus est tamen, ea lege, si ipse inuicem restitueret Comitem Niuernensem, & familiã Croiorum. Eius rei iniecta mentione, nihil amplius urgebat: Sic enim illos oderat, ut reconciliationi nullus esset locus. Quantũ ad conditiones attinet, rex aiebat, nolle se quicquam mutare, atq; ita discesit, per aliquod uiæ spacium deductus à Carolo. Cum essent digressuri, percontatus eum rex, Si frater, ait, qui nunc est apud Britannum, nolit esse contentus illa portione hæreditaria, quam in tui gratiam dedi: quid uis ut faciam? Carolus repentè, nihil præmeditatus, quòd si recuset, inquit, fac ut eum quacunq; ratione pacatũ reddas: equidem uestro arbitrio totum hoc permitto. Quæ sola uox magnorũ deinde motuum causa fuit, ut postea dicemus. Abeuntẽ ex nobilitate complures, mandato Caroli, prosequebãtur in fines usq; Galliæ. Carolus intereà Leodij substitit qua in urbe nullum genus atrocitatis prætermissum fuit. Crudeliter enim multà gesserant & effrenatè Leodienses in Burgundiones, iam inde ab auo Caroli, ruptis

om-

omnibus pactionibus: & quintus hic erat annus belli, quod cum eis gerebat. Et quanquam Põtifex Romanus eis interdixerat sacris, propter cõtumelias Episcopo factas, pergebant tamen in sua insania, contemptis omnibus edictis. Post abitionem regis, Carolus constituit, proficisci in uicinam regionem Francemontanam, è qua prodierant sexcenti illi pedites, de quorum audacia insigni suprà diximus. Verum antequam discederet, captiui, qui occupata urbe, sese paßim in ædificijs abdiderant, magno numero in flumen præcipitati, submergebantur. Mandabat etiam, ut urbs exureretur tota. Ei negocio destinati sunt ad quatuor hominũ millia, Luxenburgenses omnes, quibus iniunctum fuit, ut à templis incendium prohiberent. Primum igitur omnium rescinditur insignis pons lapideus, qui Mosam coniungit: & disponuntur milites, qui à Canonicorũ ædibus, et ab omnibus templis uim arcerent. Post hæc, Carolus urbe excedit, & uix paululum progreßi, conspicimus ignem multis in locis per urbem, ad oram fluminis. Ac licet eo die conficeremus ad quatuor milliaria, tantus tamen extitit clamor & strepitus, ut nobis planè uideremur esse in propinquo. Templa propè omnia fuerunt incendijs erepta, & circiter trecentæ domus in usus Ecclesiastici ordinis hominum: quæ deinde causa fuit, ut ex his reliquijs, breuißimo tempore, urbs reædificaretur. Francemontanos bipartitò sumus aggreßi, disiectis ipsorũ ferrarijs officinis, qua sola ferè ratione uictum sibi parant

eius regionis miseri homines, qui cum in sylvas profugissent: peruestigati à nostris, partim occisi, partim capti fuerunt, & rebus omnibus exuti. Tam grauis autem erat hyems, tantumq; frigus, ut ex nostris uir quidam nobilis, pedem, alius uero digitos manuum amitteret. Vinum sic erat astrictũ gelu, in ipsis uasis, ut securi fractum distribueretur militibus, qui ascito aliunde calore, circumferebant illud, donec liquesceret. Commorati ibi per dies octo, cibariorum inopia coacti, discessimus. Carolus per Namurcorum fines in Brabantiam reuersus, honorificentißime fuit exceptus.

PHILIPPI COMINAEI commentariorum Liber quartus.

EX à Carolo digressus, rediijt in Galliam, & uidebatur non impatienter illud ferre, quod Peronæ & Leodij acciderat. Renouatum est quidem inter eos bellum, uerum, interiecto aliquo temporis interuallo. Et quamquam illa Peronensis custodia conciliauit aliquod odium: non tamen fuit præcipua belli causa, & pacis conditiones erant regi non intolerabiles: Verum Carolus, & impulsus ab alijs, & etiam sua sponte, cogitabat amplificare fines: deinde, subtili quadam ratione iacta fuerunt nouæ simultatis atq; dißidij semina, ut suo

ut suo loco sum dicturus. Frater regis, ubi de Peronensi compositione accepit, misso legato, petit in eius ditionis quam rex dare promiserat, possessionem mitti. Carolus etiam magnopere hortabatur eum, ne aliam prouinciam, preter Campaniam, & huic adiuncta loca, sibi pateretur obtrudi: mentione facta, quàm esset eius studio sus, ut qui rationem non ipsius tantū, sed & Britanni, in hac pacificatione habuisset, cum ab eis tamen anteà fuisset exclusus atq; desertus. Orat igitur, ut Campaniam postulet sibi tradi, quæ quidem regio sit utriq; pero opportuna: Nam si rex aliquid aduersus ipsum aliquādo moliatur, fore sibi non difficile, opem ei ferre ex uicina Burgundia. Ille uero, tametsi uicesimum ætatis annū excesserat, totus tamen ab alijs pendebat: & commeabant inter principes in hac causa crebri internuncij. Rex enim, qui nollet eos pariter sibi finitimos esse, aut ijs locis inueterascere, nihil minus habuit in animo, quàm dare Campaniam: sed conabatur ei totis uiribus persuadere, ut ea ditione relicta, susciperet bonā Aquitaniæ partem. Ille autem inuitus admodum eò descendit, ueritus, primum, ne Carolum offenderet, deindè, si quidem assentiretur, ne non seruato promisso, delusus à rege, & præstantißimi amici & facultatum iacturam faceret. Cum igitur frustra se rex moliri uideret: Odetū quendam, uirum nobilißimum, & summæ apud fratrem authoritatis, magnis præmijs & pollicitationibus conducit, ut ad Aquitaniæ possessionē illū impellat,

quæ Campania longe sit amplior & copiosior: cupere se perpetuam cum ipso colere amicitiam, & fraternam ei beneuolentiam præstare: hanc autem rationem sibi uideri optimam, & utriq; commodißimam: non dubium esse, quin, quod polliceatur, exhibeat. Odetus conditionem accipit, & Principi suo, quod rex cupiebat, persuadet, inuitißimo Carolo, ipsiusq; legatis, qui tūc, quum istud perficeretur, aderant. Cardinalis autem Baluensis, quòd fratrē regis erat literis hortatus, ut pactionem Peronēsem urgeret, in carcerē coniectus fuit. Quibus rebus constitutis, regi cupiditas quædam maior incesßit ulciscēdi, quam sibi putabat à Carolo factam esse
1470. iniuriam, atq; ut id perficeret, putabat se nactum esse tempus idoneum, Initis igitur clandestinis consilijs, hoc agit, ut oppida illa quæ sunt ad Somiam flumen, excitato motu, & rebellione facta, militem suum admittant. Principes, illi præsertim, qui non sunt inepti, suis negocijs aliquam semper honesti speciem prætexunt. Atque ut intelligi poßit, quàm sint in eiusmodi rebus ingeniosi Galli, recitabo, quicquid in huius causæ tractationem incidit. Nam & redintegratum est inter utrosq; bellū, et in eo suscipiendo circumuenti fuerūt ambo. Rex insimulabat Carolum nimiæ cupiditatis, quod præter ius et æquū uellet proferre limites, ideoq; totus in hoc erat, ut illa, quæ diximus, oppida, molirentur res nouas. Ibāt ultrò citroq; nuncij: qui mittebantur à rege, per eas urbes, quas ille sollicitabat, iter faciebāt, eaq; tū occasione

mandata

mandata secreto perficiebant. Quoniam belli nulla erat suspitio, facta nuper pace, nullis præsidijs ea loca continebantur. Vt unum & alterum oppidum rex occuparet, non erat facturus bellum, sed eò tendebat, ut per omnes Caroli prouincias, populum ad rebellionem concitaret. Ad eam rem, non deerant, qui magna pollicebantur, quasi fauore & gratia plurimum in ditione Caroli possent. Verum, etsi doloris ac offensionis causam aliquam rex habebat: tamen, si quod postea euenit, præcogitasset: non erat uiolaturus pacem, quam trimestri post, quàm Lutetiam redijt, diuulgari iußit. Timidè quidem renouauit bellum, sed incitabat eum ultionis amor. Deinde Connestablius, magni uir consilij & uirtutis, ac familiares aliquot Aquitaniæ Ducis, bellum, quàm ocium malebant. Pacis enim tempore metuit Connestablius, ne, quos habebat à rege prouentus & pensiones, diminuerentur: Ad hæc, plerique regem eo esse ingenio dicebant, ut si nullas haberet externas occupationes, domi turbas excitaret, & quia suis commoditatibus ocium illius putabant esse contrariũ, ideo dabant operam modis omnibus, ut ad arma protruderetur. Et Connestablius quidem, quòd possessiones haberet in finibus; promittebat se occupaturum esse facile Sanctoquintinum, neque sibi deesse rationes, instigandi aduersus Carolum, multas & Brabantiæ & Flandriæ ciuitates. Aquitanus etiam, qui ei concilio intererat, auxilia promittebat, circiter quingentos equi-

phractos. Et licet bellum isti suaderent, atq; in Caroli perniciem uiderentur conspirasse: longe tamen alium finem spectabant. Rex, quum uellet uideri, non sine causa bellum suscipere: conuentus egit apud Turones, quod neq; ante id tempus unquam fecerat, nec postea fecit, uerum eos conuocauerat solum, de quorum uoluntate nihil dubitabat. In eo conuentu exponit, quàm iniquè Carolus multa in detrimentum Galliæ moliretur. simul nobilem quendam summittit, qui grauiter conquestus, iniurias ab illo sibi factas esse complures dicebat: in primis autem, quod fide illi esset obstrictus, & cogeretur ei ad quoduis etiam bellum auxilia polliceri. Aderant in eo concilio multarum ciuitatum legati. Communi tandem consensu omnium decernitur, Carolum euocandum esse Lutetiam in senatum, ad certam diem. Sciebat enim Rex, futurum, ut ille ad hunc modum citatus, aut superbè responderet, aut aliquid in contemptum senatus admitteret: quo maiorem se uidebat habiturum esse faciendi belli occasionem. Mittitur ilico nuncius publicus, per quem, Gandaui, dum iret ad sacrum, citatur. Præter opinionem hoc ei prorsus accidit, et ubi per dies aliquot in custodia nuncium detinuisset: dimisit. Certior autē factus à nonnullis, quid ageretur: ex promiscua multitudine conscribit militem mercenariū, ut in omneis casus essent expediti: Eorum delectus habebat singulis mensibus. Tandem cœpit eum tædere huius impensæ. Itaque omni se

metu

metu liberauit, remissa cura & diligentia, præsertim; cum frequentes acciperet à rege nuncios, et in Hollandiam sese contulit, nullo relicto milite in præsidijs, ad finium defensionem: quæ quidem res infoeliciter ei uertit, ut postea dicemus. Dum esset apud Hollandos, Borbonius ei nunciat, fore, ut breui nõ in Picardia tantum, sed & in Burgundia ei bellum inferatur: quosdam è suis communicasse consilia, suamq; operam regi esse pollicitos. Eo nuncio ualde fuit commotus. Nec enim militem habebat ullum, & quas nuper conduxit copias, eas dimiserat. Traiecto igitur mari, Hesdinum uenit, quod est apud Atrebatos oppidum. Hic demum aliqua suspicione collecta de rebus, quæ secretò gerebantur, lentè nihilominus & remißius agebat, quòd rumoribus & auditionibus illis fidem non haberet. Cumq; duos ciues Ambianos, de quibus nõ bonam habebat opinionẽ, accersiuisset, audita illorum purgatione, satisfactionem accepit. Verum in hoc tempore quidã eius familiares, ipso deserto, transierunt ad regem. quò magis metuere coepit, ne alij hoc exemplum imitarentur. Itaq; suos in armis esse iubet. Sed & hyems suberat, et ab Hollandis iam primum redierat: quæ causa fuit, ut pauci admodum expedirentur. Postquam illi, de quibus diximus, ad regem se contulissent: Connestablius Sanctoquintinum ingressus, oppidanos fide & iureiurando regi deuinxit. Tunc primum Carolus periculum suum agnouit. Nam & imparatus erat, et tribunos, militumq; præfectos emi-

ctos emiserat, ut copias contraherent: ueruntamen cum illis ipsis, quas habebat, cohortibus, Dorlanum proficiscitur, comitatus circiter quingentis equis, ut Ambianos uacillantes contineret. Ibi per sex dies substitit. Exercitus regis, qui erat in propinquo, certa die propius urbem accessit, sed quòd è ciuibus nonnulli rebus Caroli fauebant, non fuit intromissus. Et si Carolus maiorem habuisset manum, seruasset urbem. Cum autem propter paucitatem suorum non auderet progredi: qui contrarias partes in oppido sequebantur, eo metu deprehenso, regium militem admittunt. Idem cogitabant Abbeuillani perficere, sed Cordæus maturè ingressus, anteuertit. Carolus de capto Ambiano certior factus: quia Dorlanum ab eo quinq; tantum milliaribus abest, celeriter illinc digressus, Atrebatum proficiscitur, ualde sollicitus, ne plures à se deficerent, præsertim, cum se uideret undiq; septum esse propinquis & amicis Connestablij: Sed & domesticorum ille, quem dixi, transitus ad regem, augebat ei metum & suspicionem: cogebatur tamen interea is, quem conscribi iusserat, exercitus. Rex, qui crederet se iam peruenisse quò uoluit, nitebatur totus Connestablij & aliorum pollicitationibus: & nisi ea spes ipsum excitasset, non erat eo usq; progressurus. Iam uero, quamobrem, Connestablius, & Aquitaniæ Dux, & eius familiares tantopere cuperent bellum anteà sedatum renouari, dicendum est. Vnam & alteram causam paulò

supra

supra recitaui, sed hæ non erant præcipuæ. Aquitanus in matrimonium habere cupiebat Caroli filiam unicam: & ipse quidem Carolus aliquando interpellatus, non admodum repugnabat, sed ut prorsus assentiretur, impelli non potuit, & consimili spe multos alios alebat. Ambiano & Sanctoquintino in Regis potestatem adductis: Aquitanus ad Carolum, qui apud Atrebates exercitum instruebat, literas mittit breues admodum, in hæc uerba. Da solum operam, ut ditionis tuæ populum habeas non alienum abs te, quantum ad reliqua pertinet, ne sis sollicitus, nec enim amici tibi deerunt. Carolus, qui initio rebus ualde metuerat, misso legato, Connestablium orat, ne bellum nimis infestè gerat, quod sibi nihil opinanti, neq; præmonefacto sit illatum. Eo nuncio multum exhilaratus ille, quòd se redegisse Carolum putabat eò loci quo cupiebat, respondit, uersari ipsum hauddubie in maximo discrimine, & unam modo rem huic difficultati subsidio esse posse, nempe, si filiam Aquitano dederit uxorem. Ita futurum, ut præter generum, alij etiam Principes auxilia subministrent: se quoq; Sanctoquintinum esse redditurum, & paratum arma sumere pro ipso. Quod nisi matrimonium hoc interueniat, non esse integrum sibi, quicquam tentare, propter eximiam regis potentiam, qui & exercitum expeditum, & per Flandriam multos habeat à se non alienos. In eam sententiam plurima nunciabat plena terroris. Imprudenter sanè faciunt, qui suos

qui suos Principes in metu continere uolunt, nec ulli, cui ea res bene cesserit, noui. Spectare hoc licet in Connestablio: Nam tametsi ad regem se contulerat: ipsius tamen facultates omnes ac liberi erant in potestate Caroli. Constituerat ambos tenere dubios inter spem & metum, sed eius audaciæ tandem pœnas dedit. Cum enim nemo sit omnium, qui non cupiat se in libertatem asserere: qui non male uelit ijs, à quibus aliqua seruitute uel metu cohercetur: hæc sanè libertatis cupiditas, & seruitutis odium, maxime uigent in Principibus. Carolus igitur acceptis Connestablij mandatis, quoniam intelligebat eum huius belli facem accendisse, magnum aduersus eum concepit odium, inprimis autem ideò, quòd ille quibusdam terriculamentis cogitaret sibi nuptias extorquere. Et quia coactas iam copias habebat: nihil erat magnopere sollicitus. Ex ijs, quæ de Aquitano primum ac de Connestablio deinde diximus, facile est uidere, de composito rem inter ipsos actam fuisse. Nam eodem ferè tempore, Britannus etiam multa in eandem sententiam, & ferè terribiliora nunciabat: nec id modo, uerum etiam è suis proceribus cuidam potestatem fecit, ut cum centum cataphractis Britannis regi militaret. Quæ omnia eò recitaui, ut demonstrem, primum, eo consilio bellum hoc susceptũ fuisse, ut Carolus ad nuptias cogeretur: deinde, regem à suis ludificatum fuisse, quando iniecta spe rebellionis, per ditionem Caroli, ad bellum fuit impulsus. Ficta enim

erant

erant propè omnia, & temere excogitata, tametsi Connestablius, odio Caroli, quem à se grauiter offensum & exacerbatum esse nouerat, fidelem & egregiam operam in eo bello regi præstabat. Sed et Aquitanus acriter bellũ gerebat, ideoq; res Caroli malo erant loco. Quòd si uoluisset initio spondere nuptias: qui nunc ipsum oppugnabant, conuersis armis, conati fuissent totis uiribus potentiam regis infirmare. Sed qualiacunq; tandem sint hominum consilia, Deus pro suo arbitratu solus omnia moderatur. Acciderunt hæc omnia, breui temporis interuallo. Nam capto Ambiano, quindecim post diebus, Carolus cum exercitu prope Atrebatum consedit. Nec enim retrocesserat longius. Inde rectà contendit Picceniam. In uia fit obuius ei tabellarius quidã Britanni, cum eiusmodi mandatis. Regem inter alia multa nunciasse Britanno, se per ditiones Caroli, multos habere amicos, in primis autẽ Antuerpiæ & Bruxellæ & Brugis, & constituisse ipsum circumuallare, quocunq; tandẽ loco deprehendat. Hæc ille Carolo significabat, in gratiam, ut opinor Aquitani, quò magis eum ad nuptias instigaret. Verum Carolus in sinistram partem interpretatus omnia, statim, non interiecta mora, respondit, Britanno sic esse persuasum à suis aduersarijs & maleuolis, eo consilio, ut perterrefactus hac ratione, sibi nõ ferat opẽ, q alioqui facere debeat, pro communi foedere & societate inter ipsos: Gandauum, et eas, de quib. dixisset urbes, multò esse maiores, quàm

ut circum-

ut circumsideri posint, & firmiores, quàm ut breuem & facilem habituræ sint oppugnationem: domum reuersus diceret Britanno, *se constituisse traijcere* Somonam *flumen, & prælio decertare cum rege, ubicunq; tandem eius rei potestas futura sit: orare se* Britannum, *ut se contra regem adiuuet, eamq; fidem & amorem sibi uicißim præstet, quam ipse in* Peronensi *pacificatione illi præstiterit.* Postero die uenit Piccenium, quod *est ad Somiam oppidum, natura munitum, atq; ibi cogitabat ponte coniungere flumen: sed erant forte in oppido circiter quingenti sagittarij, & pauci quidam nobiles.* Ii *cum uiderent transeuntem illum, eruptione facta, tàm longe sunt progreßi, ut terga dare cogerentur, plerisq; desideratis, ante quàm receptum haberent ad suos.* Capto *deinde suburdio, & tormentis aliquot admotis, tametsi ea parte, propter interiectum flumen, capi non poterat oppidum: sagittarij tamen metu perculsi, cum uiderent pontem effici, & ueriti, ne ab altera parte obsiderentur, in fugam conuersi, discedunt è statione, relicto oppido.* Castellum *uero, cum per unum & alterum diem sustinuisset impetum hostilem, deditionem fecit.* Ea *re perfecta, licet non admodum magni esset momenti, factus est animosior* Carolus, *ac motis inde castris prope* Ambianos *consedit, affirmans, hærere se ijs locis, & expectare, an prælio rex concertare uellet.* Tandem *ita propè ad urbem acceßit, ut tormentis etiam, modo uellet, op-*

pugnare

pugnare posset, atque ita per mensem unũ & dimidiatũ ibi restitit. Erant in oppido pro rege, mille quadringenti cataphracti, & quatuor sagittariorum millia, quibus omnibus & Connestablius & Amirallius, & proceres alij multi præerant. Rex interea cogebat exercitum apud Bellouacos, & erant cum eo frater Aquitanus, et Nicolaus Calabriæ Dux, natu maior filius Ioannis Calabriæ & Lotharingiæ ducis, hæres unicus familiæ, et domus Andegauensis. Qui erant Ambiani in præsidio, cõstituerant eruptionem facere in Carolum: si modo rex eum, quem habebat in Bellouacis exercitũ, auxilio mitteret. Rex autem certior factus, prohibuit, ne quid tentarent. Tametsi enim hæc eruptio uidebatur posse non incommode fieri: tamen ipsis, qui erumperent, erat fortasse periculosa futura. Duabus enim portis erant erupturi, quarum altera nõ procul distabat à nobis, ideoq; si reiecti fuissent, quoniam pedites erãt omnes: & se & urbem in discrimen adduxissent. Dum hæc geruntur, Carolus per adolescentem quendam, Simonem Quintiaum, dat literas perbreues ad regem: queritur ualde sibi dolere, quod instigatus à nonnullis, bellũ sibi intulisset, quod sua quidem sententia, facturus nõ fuerit, si modo recte fuisset de rebus omnibus edoctus. Alter Regis exercitus in Burgundia fœliciter rem gerebat, plerisq; omnibus, qui restiterant, profligatis, & captis aliquot castellis. Ea re commotus fuit nonnihil Carolus, ueruntamẽ longe diuersum rumorem in castris edidit. Acceptis

literis rex, ualde fuit exhilaratus, iamq; tædebat eum moræ & longioris belli. Posteaq̃ ad eas respondit, potestatem suis fecit, qui erant Ambiani, ut de inducijs cum illo agerent: quæ primum quidem pactæ fuerunt in dies aliquot, postea uerò in annũ, nisi fallor. Grauiter istud tulit Connestablius, qui, tametsi aliter nõnulli sentirẽt, infestißimus erat Carolo, & post aliquot inter ipsos cõmutata uerba, graue conceperant odium, alter in alterũ. Interea tamen per internuncios aliqua[illegible] præbebant amicitiæ speciem. Connestablius quidem, quòd opinionem amicitiæ cum Carolo, sibi uidebat utilem esse ad retinendam authoritatem: Carolus autem, ut odij dißimulatione, Sanctoquintinum aliquando recuperaret. Quoties enim aliquid incidit, ut regem uereretur Connestablius: promittebat Carolo eius oppidi restitutionem, nec id modo, uerum etiam iubebat aliquando propius eum accedere cum copijs, intromittendi spe magna iniecta. Cumq; Carolus fidem eius & promissa non semel secutus, id tentaret: ille mutata sententia, diuersum renunciabat. Nam quia summam obtinebat authoritatem, et amplißimas habebat à rege pensiones annuas: cogitabat eos per hæc dißidia continere in perpetuo metu. sed consilium ipsius erat periculi plenum, ob uirtutem & potentiam et industriam illorũ. Pactis inducijs, & dimisso exercitu, rex in Turones proficiscitur. Et is quidem fuit aliquandiu rerũ status. Carolus ad suos reuersus, conuentus agit, in ijsq; demonstrat, quan

to suo

to suo factum sit detrimento: quòd in promptu non habeat, & in omnem euentum expeditas copias: Quòd si quingentos tantum habuisset cataphractos, ad tuitionē finium, non fuisse regem denuò facturum bellum: et nisi prouideat, imminere sibi suisq; prouincijs multò maiora incommoda. Quamobrem hortatur & instat, ut stipendia cōferant, quibus alat octingentos cataphractos. Populus, & si grauatè id faceret, assenserunt tandem id temporis, eiq; centum & uiginti aureorū millia dependebant, in eaq; collatione non fuit comprehensa Burgūdia. Sanè, nō absq; causa difficulter & inuitus eò descendit populus Mouebat eos exemplū Galliæ, quæ perpetuum alit equitatum. Sic enim sunt Principes, ut paulatim crescat in ipsis ambitio & cupiditas: et quò maioribus nituntur præsidijs: eò facilius captant simultatum & dissensionum occasiones cum uicinis. Hæc, de qua diximus, contributa pecuniæ summa, creuit deinde ad quingenta millia, creuit etiam numerus equitum, non absq; magno populi dispendio. Verum quidem est, equestres illas copias, bonam operam posse nauare, quando reguntur prudentis alicuius Principis authoritate: sed si Princeps aut imperitior sit et ignauus, aut liberos relinquat paruulos: magis ferè nocent, quàm prosunt prouincijs, quarum defensioni sunt destinatæ. Augescebat in dies magis atq; magis odium inter regem et Carolum. Aquitanus etiam domum reuersus, per legatos frequēter Carolū de nuptijs sollicitabat, et alebatur

bona quadam spe. sicut alij multi. Sed arbitror, Carolũ non fuisse daturum ulli suam filiam, ac seruaturum potius, ut affinitatis iniecta spe, multorum amicitiam sibi conciliaret. Moliebatur enim res ingentes, ac tales omnino, quibus perficiendis humana uita nõ sufficiat. Vix enim dimidia pars Europæ, mentem illius potuisset explere. Animo quidẽ erat inuicto, & ad omnia subeunda parato, et ea corporis firmitate, ut quemuis laborem sustineret: deinde ijs facultatibus & potentia, ut præ cæteris aliquid magni posset: uerũ nec ingenij uim satis magnã, neq; malitiæ satis habebat ad perficiendas res tam arduas. Nam eum, qui late dominari uelit, oportet excellenti quodam & singulari præditum esse ingenio: idq; totũ pendet à beneficio Dei. Quæ in rege erant uirtutes, atq; etiam in Carolo simul temperatæ: potuissent perfectũ Principis exemplar repræsentare. Sed ingenio certe rex multum illi præstabat, idq; rerũ exitus tandem docuit. Quoniam ad hunc locum peruentũ est: præterire non possum, quin de rebus Anglicis aliquid adferam. Suprà diximus, Carolum, ut firmiori præsidio se muniret aduersus regẽ, & quosuis alios: uxorem duxisse Eduardi Angliæ regis sororem. Erat tũ in Anglia Comes Beruicensis, longè potentissimus inter alios proceres. Is paulò antè quàm Carolus Ambianum uenisset cum exercitu, cœpit dissidere ab Eduardo: ad eamq; dissensionem nonnihil contulerat Carolus, primum: quòd indigne ferret, tantam esse Comitis illius authoritatem

in

in Anglia: deinde, quod non ignoraret, eum esse studiosum Ludouici regis. Verū ea tunc fuit Comitis per Angliam potētia, ut multis Angliæ proceribus trucidatis, Eduardum in suam potestatem redigeret, ac ueluti captiuum aliquamdiu seruaret: liberaliter quidem et honestè, sed tamen ademptis ab eo familiaribus. Carolus igitur, cui hæc omnia uehemēter displicerent: initis clandestinis consilijs, cogitabat Eduardum eripere, cumq; ipso in collocutionem uenire. Tandem eò deducta res fuit, ut elapsus ille, contractis modicis copijs, Beruici Comitis cohortes profligaret: sed oppressus tandē ui maiori, cū duabus nauibus, & circiter octingentis militibus profugit, pecunia, et rebus omnib. necessarijs destitutus. Miserum sanè spectaculum, uidere tàm potentem Principem, possessionibus exutum, fuga sibi salutem petere, & tàm indigna pati à suis beneficiarijs. Vixerat per annos duodecim in summis delicijs et altißima quiete, planè securus, & hoc solū spectans, ut quàm suauißime in rebus omnibus haberet. Fugiēs, cursum tenebat in Hollandiam, & tametsi consectarentur eum hostes, tamen, quoniam maiori interuallo præcedebat, elapsus, in orā Frisiæ peruenit, ad oppidū Alcmariam, quod ad Hollādiam pertinet. Eo in loco tum erat illius regionis præfectus, uir honestus, qui liberaliter ipsum excepit, et datis uestibus, nō ipsi modo, sed & eius comitatui, ad Hagā, Hollandiæ uicum perduxit, re omni statim ad Carolum perscripta, qui eo nuncio ualde fuit commotus.

Intermißis aliquot diebus, uenit ad Carolũ Eduardus, apud Atrebates, eumq́; pro auxilijs uehemẽter sollicitabat, ut primo quoq; tempore domũ redire posset, affirmans, esse complures in Anglia, qui suis rebus faueant, ideoq́; orabat, ne ab ipso, qui & socius esset, & confoederatus, & sororius, destitueretur. Carolus autẽ, ne multorũ odia uno & eodem tempore in se cõcitaret: palàm quidem simulabat, se nullam ipsi opẽ ferre, idq́; publico edicto cauit, clanculum autem, interpositis alijs, iuuit eum quinquaginta millibus aureorũ, et classe quatuordecim nauium. Ad hunc modum instructus ille, quo tempore Carolus prope Ambianos cũ exercitu substitit ad-
1471. uersus regem in Angliam decurrit: quò simulatq; uenit auxilia reperit, ad duo hominum millia, & in ijs circiter quadringentos nobiles. Qua re cognita, Beruicensis, magna celeritate cum exercitu progreditur, ut Londinum prior occuparet, sed præuertit Eduardus, & cũ ingenti ciuium applausu perbenignè fuit exceptus, cõtra plurimorum opinionem, eò, quod profligatus esse crederetur. Quòd si fuisset ab ea urbe interclusus, actũ erat, præsertim cum hostis in propinquo magnũ haberet exercitũ. Tres autẽ fuerũt omnino causæ, cur facilẽ haberet ad Londinenses aditum. Primũ, recens natus ei filius, deinde, æs conflatum; Creditores enim & reditum ipsius in primis desiderabant, & facultates cupiebant esse quàm maximas. Postremo, consuetudo illa & notitia, quam habuit, rebus florentibus, cum eius urbis

fœminis, quæ maritos ad commiserationem & lenitatẽ facile impellebant. Londini biduo commoratus, & cũ exercitu profectus in hostem, postridie illi occurrit, die Paschæ. Instructis utrinq; copijs ad prælium, Clarentiæ Dux, deserto Comite, cum duodecim millibus hominum transit ad fratrem Eduardum, quæ quidem res et Berui cum uehementer conturbauit, et Eduardũ, qui exiguas alioqui copias habebat, multum erexit. Fit pugna longe acerrima, et pedites erant omnes utrinq;. Primũ Eduardi agmen non mediocrem cladem accepit. Beruicus, cũ ea parte copiarũ, quas ipse ducebat, Eduardũ petit, qui non imperatoris tantũ, sed strenui quoq; militis officio fungebatur. Habebat hunc morem Beruicus, ut pedes non pugnaret, sed distributo exercitu, & rebus omnibus instructis, cõsueuit in equũ ascendere, et si fœliciter à suis rem geri conspiceret, ingerebat se medium, sin minus, fugæ sese mandabat. In hoc autem prælio compulsus à fratre, pedes dimicabat, & adeo fuit acris pugna, ut unà cum fratre, & maxima nobilium turba caderet. Angliæ cõsuetudo fert, ut in prælijs, belli duces atq; nobiles interficiantur, seruata multitudine: sed Eduardus, cùm à Carolo discederet, adiutus rebus necessarijs, constituit non uelle, ne multitudini quidem parcere, eò quòd cõtra se arma sumpsissent. Fuit igitur edita maxima cædes. Ipse tantum mille & quingentos è suis desiderauit. Quo die prælium istud factum fuit: Carolus erat prope Ambianũ, ibi per literas certior fit ab uxore

Eduardum esse in ipsum animo minus beneuolo, quòd auxilia sibi malignius præbita, et parũ abfuisse diceret, quin omnino fuisset ab ipso desertus. Vtcunq; sit, indubitatum illud est, ab eo colloquio, quod apud Atrebates habuerunt, extinctam fuisse prope omnem, quæ prius fuit inter ipsos, beneuolentiam. Veruntamen Carolus, quòd existimabat hanc illius uictoriam ad suas quoque cõmoditates pertinere: paßim diuulgauit eam, dimißis huc illuc nuncijs. Princeps Vualliæ, qui secundum regem, primas in Anglia tenet: adiutus à suis confœderatis, exercitum habebat ad quadraginta millia. Quòd si Beruicensis paululũ modo differre potuisset, coniunctus cum ijs copijs: fœliciter, ut est credibile, pugnasset. Sed quoniã erat in eo exercitu Dux Sombreßius, cuius patrem & fratrem ille necauerat: idcirco potißimũ solus pugnare uoluit, non expectatis auxilijs. Interfecto Beruicensi, & cæso illius exercitu, Eduardus in Vuallensem rectà contendit, qui licet multitudine superaret: aduersum tamen prælium fecit, interemptus ipse cum multis proceribus. Sombreßius è pugna superstes, & captus, postridie fuit interfectus. Beruicensis intra dies undecim occupauerat omnem Angliam: Eduardus autem intra dies uiginti totam recuperauit, et parta uictoria, supplicio multos diuersis locis affecit, præsertim cõiurationis Principes. Ab eoq; tempore pacatè quidẽ uixit, & sine cõtentione fruebatur imperio: sed nõ caruit tamen magnis animi molestijs. Quod reliquum est de rebus

rebus Angliæ, suo loco sum dicturus: nunc ad institutum reuertar. Aquitanus continenter urgebat nuptias, propterea, quòd cur incepto desisteret, aut desperaret: causam nullam Carolus præbebat, qui tamen nihil minus constituerat, quàm illi in eo gratificari, imò indignè ferebat, esse aliquos, qui putarent, se posse cogi: Connestablius ultrò se ingerebat, & uoluit omnem huius rei, si perficeretur, laudem & gratiam ad se redire: Idem etiam affectabat Britannus. Rex uero totis uiribus conabatur, tametsi nihil opus erat, impedire matrimonium, duabus de causis, ut aliquando diximus. Sed & Carolus non cupiebat habere tam potentem generum, & hoc solum agebat, ut spe matrimonij complures sibi deuinciret. Neq; uero mirum uideri debet, regem se totum opposuisse. Nam eo confecto negocio, ualde fuisset fratris aucta potentia, qui Britanno deinde coniunctus: in maximas difficultates regem ac ipsius liberos adducturus erat. Commeabant ergo super ea re plurimi inter ipsos nuncij, priuatim alij & secretò, alij uero palàm. Quæ quidem res non caret suis incommodis & periculo. Sub legationum enim specie multa sæpe perniciosa tractantur. Quanquam sanè fieri non potest, quin & multos subinde mittant Principes, & uicißim accipiant, sed prudentia singulari & dexteritate quadam opus est in tractandis exterorum legatis. Et principio, meo quidem iudicio, amicorum legati, de quibus nullam habemus malè suspicandi cau-

ſam, liberaliter ſunt & honeſtè tractandi, facta ſubinde illis poteſtate conueniendi Principis, ad quem miſsi ſunt, modo ſit prudens & honeſta ſpecie. Nam alioquì præſtat, eum uel rarius conſpici, uel non diu inſiſtere collocutioni. Ad quam cum deſcendit, prouideri debet, ut ſit eleganter ueſtitus, & de iis, quæ pronunciari & reſponderi oportet, edoctus, & mox reuocetur à congreſſu. Nec enim diuturna eſt Principum beneuolentia. Cum autem uel publici uel priuati ueniunt ab aliquo Principe parum amico, tametſi periculum eſt in ea re non leue: excipiendi tamen ſunt non incommode, & deſtinandi aliquot idonei homines, à quibus tractentur. Hoc enim ad honeſtatem pertinet, ac ſimul eò confert, ut quid agant, & quibuſcum loquantur, & quos habeant ſibi familiares, cognoſcatur, nec id modo, uerum etiam, ut homines leues atq; ſeditioſi non habeant ad ipſos aditum. In omnibus enim Principum familiis ſemper aliqui exiſtunt, qui mutationem aliquā, & res nouas cupiunt. Et quoniam periculi plenū eſt, habere domi ſuæ hoſtem: ſuaſerim, primo quoq; tempore eiuſmodi legatos dimitti, uerum ita tamen, ne quā habeant occaſionem de inhoſpitalitate conquerendi. Sed ne bello quidem exorto, ſunt intermittendæ pacis rationes, aut repudiandi legati, uerum audiendi ſunt omnes, ac inuicem ad hoſtem mittendi, iiſq; mandandum, ut diligentiſsime obſeruent, quid quoq; tempore geratur, qui cum quibus colloquantur. Crebro

enim

enim mittendum est, etiam si hostis iubeat abstineri deinceps, & commeatu prohibeat. Nec enim ullus, quantumuis prouidus & fidus explorator, facultatem habere potest, tàm multa cognoscendi, quàm eiusmodi legati, qui cum sunt unus & alter, aut etiam plures: fieri nõ potest, quin aliquid odorentur. Nam, qui sunt prudentiores Principes, id operam dant, ut etiam apud aduersarios habeant quosdam à se non alienos. Verum, si quis tàm frequentes mittat internuncios, futurũ est, dicat aliquis, ut hostis fiat insolentior. Atqui in eo sane nihil est mali, et intereà de ipsius rationibus ac consilijs cognoscetur semper aliquid. Et licet eandem rationem hostis instituat, ut modo dixi, & suos inuicem mittat: non tamen idcirco desistendum est, & uel ob hanc solã causam immorandum est legationibus, ut uaria multaque cognoscantur. Huc etiam accedit, quòd non omnes æque sunt ingeniosi: neq; parem semper habent rerum usum, & quò quisq; prudentior est in eiusmodi tractationibus: eò maiori cum fructu & honore in ijs uersatur. Quod ut clarius intelligi possit: exempli causa quiddam sum dicturus. Pactio nulla facta fuit unquam inter Gallos & Anglos, in qua non ingenij ui & acrimonia Galli præstiterint: adeoq; prouerbio dicitur apud Anglos (quod ipsi aliquando mihi in rerum tractatione recitarunt) Quoties cum Gallis prælio concertarint, uictores se plerumq; fuisse, quoties uero cum illis pacti sint; detrimentum semper aliquod accepisse. Et

recte

recte quidem ita iudicant. Habet enim Gallia præstantißimos uiros, ex ijsq; noui non paucos, quibus rectißime committi poßit maximarum rerum gubernatio: quorum ex numero sunt illi ferè, qui diu multumq; & familiariter cum Ludouico rege uixerunt. Fui aliquanto prolixior in hoc argumento, ut ostenderem, quemadmodum obseruari debeant externorum Principum legati: sed non temerè sum immoratus. Multa enim sub eo prætextu, & ab alijs uidi fieri, & feci ipse aliquando callidè, & insidiose, quamobrem silentio hæc præterire non potui. Aquitanus adeò diligenter agebat suum negocium apud Carolum: ut & uerbo & literis aliqua interueniret pollicitatio. Sed uidi, quando & Nicolaum Calabriæ Ducem, & Philibertum Sabaudiæ, & Maximilianum Friderici Cæsaris filium, Romanorum regem, consimili quoq; spe ille foueret: idq; intra treis annos omnino. Quòd si uixisset diutius: nullum erat sibi delecturus generum. sed Maximiliano ualde profuit ea, quam filia, ipsius mandato fecerat, sponsio, ut suo loco postea sum dicturus. Et hæc quidem omnia recito, non ullius lædendi causa, uerum quòd & ipse ea uiderim, & habeam comperta, & ad formandum iudicium in rebus ciuilibus pertinere mihi uideantur: Sic enim statuo, homines inertes & stupidos & plebeios, non esse daturos ullum tempus his commentarijs, uerum Principes non ignaui, & homines iudicio præditi, non absq; fructu, meo quidem

iudicio,

iudicio, in eorum lectione uersabuntur. Interea dum de nuptijs agitur: ineuntur noua consilia contra regem. Habebant Aquitanus & Britannus apud Carolum legatos: & qui à Britanno erant missi, dicebant regẽ sollicitare quacunq; ratione familiares Aquitaniæ Ducis, & iam demolitũ esse castellum quoddã eius regionis: ex quo facile sit intelligere, quid moliatur, hoc scilicet, ut sicut antea Normanniam ex pacto traditã, recepisset, ita quoq; nunc Aquitaniam recuperet. Missis igitur à Carolo super ea re literis & nuncijs, rex ita respondit: Fratrem suum Aquitaniæ Ducem, proferre nimium fines, & excedere limites: eorum, quæ iam ei dedisset: nihil se quicquam ad empturum illi. Atq; hic spectare licet, quàm sint confusa & perturbata Galliæ negocia, simul atq; dissensio aliqua nata est, & quàm sit arduum, ea pacificare. Tametsi enim principio unus & alter solum dissideant: tamen breui post tempore multi alij studio alterius partis, immiscentur. Sed ferè fit, ut excitata primum offensione, quisq; putet se iam finem & exitum illius prospicere. Inter alia, Britannus et Aquitanus orabant Carolum per legatos, ne Anglorum uteretur auxilijs, quòd essent perpetui hostes Galliæ, cuius incolumitatem atq; salutem ipsi modis omnibus cuperent: satis magnas ipsorum esse uires atq; potentiam, ut bellum uel inferant regi, uel illatum defendant: & quod præcipuum sit, esse per Galliam non paucos, neq; uulgares homines, qui rebus

ipsorum

ipsorum faueant, & à rege animum auerterint. Aderat cum Aquitani legatus in eam sententiam ad Carolum locutus, ut copias cogeret, hortaretur. Ibi tum Carolus, ad me conuersus, & paululum secedens: uides, inquit, sollicitantem illum, ut bellum moueam, quod ex usu Galliæ futurum esse dicit: An idem quoq; tibi uidetur? Hîc ego subridens, dicebam, mihi uideri, non futurum utile. Tum ille: Sum, inquit, studiosior Galliæ, quàm orator iste putet. Cum enim unus modo sit in Gallia rex, ego sane cuperem à senis regibus eam gubernari. In hoc ipso tempore, Eduardus Angliæ rex, qui putabat confectas iri nuptias cum Aquitano: totis uiribus conabatur impedimentum aliquod inijcere. Nam quia Ludouicus rex non habebat filium hæredem: dicebat fore, ut illo mortuo, ad fratrem deferretur principatus et imperium, qui per has nuptias amplificatus, & florentißimarum ditionum possesßionem adeptus: in summum discrimen poßit omnẽ Angliam aliquando adducere. Vehementer itaq; sollicitus erat, tametsi præter causam, tum ipse, tum Angliæ proceres omnes, ita quidem, ut satisfactionibus Caroli fidem non haberent, & quiduis facturi esse uiderentur, etiam regem adiuturi potius: quàm ut matrimonium hoc ipsorum uoluntate fieret. Videre licet hoc loco, quantis curis hi Principes, ac ipsorum familiares distineantur in summis & arduis negocijs, quorum finem & exitũ præuidere non possunt. Nam in istis sollicitudinum &

grauißi-

grauißimarum cogitationum molestijs, è uita decesserunt, alij post alios, inhiantes auidißime alter alterius morti, maxima curarum & occupationum mole relicta suis hæredibus. Quanquã sane Ludouicus, Carolo filio, moriens pacatam tradidit Galliam, hac in re benignior in illum, quàm in seipsum. Erat enim quietis et ocij impatiens: per omnem ferè uitam implicatus bellis atq; dissensionibus, à quibus uix ægrè sub mortem fuit expeditus. Aquitanus interea, dum ipsius legati Carolum ad bellũ hortantur: minus commoda utebatur ualetudine. Cumq; rex apud Xanthones, oppidum quoddam obsideret, legati hoc perfecerunt, ut Carolus Atrebatum profectus, conduceret copias, ac Peronam deinde cum exercitu longe maximo proficisceretur. Habebat enim inter alios mille ducentos cataphractos expeditißimos. Dum apud Atrebates commoratur: duo simul ferè nuncij adferuntur, primum: Calabriæ et Lotharingiæ Ducem Nicolaum, aduentare matrimonij causa. Hunc, posteaquam aduenit, humaniter excepit, bona quadam spe iniecta. Deinde, postero die sunt allatæ literæ à Simone Quintio, qui ipsius erat apud regem legatus, quibus ille significabat, Aquitanum è uita demigrasse, et regem bonam eius ditionis partem iam occupasse. Earum literarum sententiam multi deinde alij confirmabant. De genere mortis non una fuit opinio. Carolus eum casum immoderatißime tulit, et instigatus à nonnullis, dat literas ad multas Aquitaniæ ciuitates,

odiose

odiose scriptas in Regem, sed parum ijs profecit. Nec enim ullus extitit motus, tametsi puto, regis negocia summam habitura fuisse difficultatem, si longior ipsius fratri uita contigisset. Iam enim Britanni erant instructi, neq; longe aberant, & multi per Galliam ipsorum rebus fauebant, sed interuentu mortis Aquitani, conciderunt omnia consilia. Sic exacerbatus Carolus, progreditur cum exercitu, & bellum incipit in Veromanduis, atrox admodum & funestum. Quacunq; enim transiret: incendijs omnia uastabat, omnino prater morem. Primum agmen obsidione cinxit castellum eius regionis, Nelam, in quo præsidium erat aliquot sagittariorum. Hi legatum ad ipsos missum de deditione facienda, interficiunt, & cum de inducijs cœptum esset agi: omissa eius rei mentione, & impetu facto, ui expugnantur. Qui supererant à cæde, suspenduntur, nõnullis præsecantur manus, paucis quibusdam commiseratione militum dimißis. Crudele quidem erat istud belli genus: sed Carolus uolebat uideri, iustam habere causam, cur ita faceret. Primum enim, odiose admodum & acerbè loquebatur de morte Aquitani, secutus aliorum sermonẽ. Deinde, eorũ oppidorum, quæ sunt ad Somiam flumen, iacturam, grauißime tulit. Quo tempore cogebat hunc exercitum: legati regis, Petrus Doriollus, Galliæ Cancellarius, & alij nonnulli proceres, non semel ad ipsum uenerunt, ante mortem Aquitani, & secretò de pace agebant. Sed quia Carolus

rolus in primis uolebat sibi restitui illa Picardiæ oppida, nihil quicquam perficiebant, recusante rege: qui tunc demum, postea quàm instructū uideret Carolum, assensit, his conditionibus: Vt Ambianum & Sanctoquintinum, & alia, de quibus erat controuersia, redirēt ad Carolum: ut de Comite Niuernensi & Connestablio eiusq; facultatibus omnibus, liberum esset Carolo statuere, pro suo arbitratu: ut ab amicitia & fœdere Aquitani & Britanni Carolus discederet, eosq; permitteret inuicem potestati regis. Eas conditiones Carolus iureiurando sanciuit, & aderā ipse. Regis quoq; legati, simili se religione obstrinxerunt, & simul suadebant Carolo, ut contineret exercitum, uti rex eò promptius redderet, quæ promisisset, oppida. Sed & cum à Carolo iam discederent, Simonem Quintium unà secum abducebāt, ut is coràm uideret, ea, de quibus ipsi pacti essent à rege cōfirmari. Sed quū rex per dies aliquot differret: allatus est de morte fratris nuncius. Qua re cognita, Simonem Quintium frigidè admodum dimittit, neque iureiurando uoluit teneri. Quod implacatissimè tulit Carolus, & se ludificatū esse querebatur. In castris etiam maximus erat fremitus, & omnis generis contumelias pleriq; in regem dicebant. Qui lecturi sunt aliquando ista, iudicabunt, ut est credibile, uel parum fideles et integros fuisse Principes, de quibus loquor, uel me criminare illos et uituperare. Certè, nullius honorem aut existimationem uelim per me uiolari: sed ut historiæ sua

constet ueritas & ordo, nō fuit integrum, ea, quæ dixi, silentio præterire. Sed quæcunque tandem futura sint hominū iudicia: si quis alios quoq; principes intueatur, multò fortasse plura, quæ reprehendantur, comperiat. Nunc autem, ex his duobus, uter insidiose & astutè, egerit, uideamus, ut iuniores aliquando Principes, consimilibus implicati negocijs, rectè sibi caueant, ne circumuenlantur. Nam etsi non omnes æquè sunt ad fallendum propensi: tamen utile est, memoria complecti superiorum temporum res gestas. Vt igitur, quod res est, dicam, arbitror eò spectasse omnia illorum consilia ut alter alterum falleret. Eaq; in re similibus propemodum sunt usi rationibus. Ambo instructum habebant exercitum, & rex aliquot iam oppida tenebat, & intereà dum de pace ageret cum Carolo, ualde urgebat fratrem, à quo complures è nobilitate iam defecerant. Ipsius exercitus erat non procul à Rupella, quod est in Xanthonū finibus oppidum maritimū, munitum & locuples. In eo multi erant ab ipso nō alieni, & partim ob crebram pacis mentionem, partim propter ægritudinem Aquitani, certis conditionibus iam cœperant pacisci. Hæc enim regis erat, nisi fallor, sententia, ut si uel bellum ijs locis fœliciter gereret: uel ipsius frater è uita migraret: non interponeret iusiurandum. Sin autē eo bello, quod cupiebat, non consequeretur: ut tum uitādi periculi causa, seruaret propositas conditiones, ideoq; diligentissime obseruabat temporis momenta.

Nam

Nam Simonem Quintium, Caroli legatum, per dies octo distinuit, atque interea de morte fratris allatus est nuncius. Et quia sciebat illum uehementissime cupere Ambiani & Sanctoquintini restitutionem, neq; temere idcirco præbiturū esse causam ullam offensionis: putabat se non difficulter posse perficere, ut quindecim aut etiam eò plurium dierum moram leniter ferret. Interea, si quam commoditatem tempus adduceret, expectabat. Posteaquam de rege sum locutus: dicendum nunc est de uoluntate & consilio Caroli, & uidendum, quid regi permiserit, siquidem mors Aquitani non interuenisset. Simon Quintius mandatum acceperat ab eo, petente rege, ut simulatq; rex iureiurando sanxisset pacem: in Britanniam profectus, cuiusmodi essent conditiones, Britanno denunciaret: Deinde placuit, ut Aquitaniæ Ducis legati, qui tum aderant, principi suo idem significarent. Quod ideo rex uolebat, ut Britannis, cum à Carolo, cuius uirtute et præsidio magnopere nitebantur, sese destitutos esse intelligerēt, pauorem & trepidationem adferret. Erat autem Quintio datus à Carolo, ueluti comes itineris, inter alios, Hanonius quidam Parisiensis, homo prudens. Ei Carolus abeunti dedit literas, quas ad Quintium ipse scripserat, in quibus hoc solum inerat, ut ijs, quæ dicturus esset Hanonius, fidem haberet; Sed mandauerat ei Carolus, ne eas literas Quintio redderet, priusq̄ et à rege discessisset & Nannetes, quod est ad Ligerim oppidum Britanniæ

minoris, peruenisset: utque eo primum loco sua mandata illi exponeret, in hanc sententiam: Vti Quintius, nomine Caroli, iuberet Britannũ esse firmo animo & ocioso, non se deserturum esse uel ipsum, uel Aquitanum etiam, sed omni ratione, totisq; uiribus adiuturũ: iniisse quidem se pactiones cum rege, sed non alia de causa, nisi ut amissas urbes recuperet, à rege sibi præter ius & æquum, contráq; fidem & promissum, pacis tempore ademptas: Iis oppidis recuperatis, nunciaturũ se regi, ut à bello Britannico & Aquitanico abstineat: Nec enim promissa & iusiurandum se magis seruaturum esse, quàm ipse priora pacta seruarit, tam illa, quæ prope Lutetiam Parisiorum, quàm quæ postea Peronæ facta sint: ademisse illum sibi pacis tempore, quas antea dederat urbes oportere nunc etiam, ut patienter ferat, iisdem artibus illas abs se recuperari. Quantũ ad Connestablium & Comitem Niuernensem pertineat, licet ab ipso destituti sint, & sibi permissum ex pacto, ut de ipsorum fortunis pro suo iudicio statuat: se tamẽ, etsi iustam habeat offensionis causam: condonatur[illegible]n eis esse culpam, nec uelle quicquã ipsis auferre, ideóq; orare se, ut ipse ad eundem modum agat cum Aquitano et Britanno, eosq; patiatur ocio et pace uti, sicut apud Luteciam constitutum sit. Quod si non impetret, non se neglecturum esse sociorum iniurias: Et quo tempore hæc nunciaturus sit regi per legatos, habiturum se esse omnia ad bellum apta et parata. Hæc erat summa eorum,

quæ

quæ Carolus & nunciabat illis, et cogitabat perficere: sed longè aliter accidit. Nam interitus Aquitaniæ Ducis interuertit omnia consilia. Rex enim neq; restituit Carolo, quas ille petebat urbes, & simul morte fratris auctus est Aquitaniæ accessione. Suprà diximus, quemadmodum illi, qui erant in præsidio Nelæ, capti fuerint. Carolus inde digressus, Roiam circumsedit, quod est in Bellouacis oppidum, ubi mille & quingenti erant sagittarij cum aliquot cataphractis. Maiorem exercitum ante id tempus nullum habuit. Postridiè quàm eò uenisset: hostes metu perculsi, deserta statione, quum per muros sese eiecissent, dedunt se Carolo: Quæ causa fuit, ut & reliqui cataphracti: compositione facta, discederent. Constituerat Carolus illinc ad Normannos transire: sed prius uenit Bellouacum, eiusq; oppidi suburbium unum, facili manu occupauit prima ipsius acies, cui præerat Cordæus, qui deinde aliam quoque urbis partem tentabat: uerũ quòd nimium breues erant scalæ, & perpaucæ quidem illæ: nihil potuit perficere. Duobus quibusdam tormentis igitur obiectam portam oppugnabat. Quod si plures habuisset machinas, & continenter fuisset eiaculatus: hauddubie potitus fuisset oppido, sed accesserat malè instructus ad eam rem perficiendam. Præter oppidanos initio nullus erat ibi ferè miles. Nostri, ea parte, qua tormẽtis erat interrupta porta, cominus in hostem pugnabant. Interea Cordæus Carolum sollicitat, ut celeriter cum reliquo exercitu

progrediatur, si uelit oppidum occupare. Dum hæc geruntur: ex oppidanis aliquis conijcit faces ardentes in nostros, qui ad portã uim faciebant, cumq; iam incendium late uagaretur in porta: nostri coguntur referre pedem, donec extinctus esset ignis. Carolus, ut eò uenit, putabat & ipse captum iri iam oppidũ, oppressa flamma. Et sanè, si partẽ exercitus collocasset uia Parisiensi: aditu & itinere prohibuisset omneis, qui auxilio ueniebant. Sed difficultatem sibi fingebat et periculũ, ubi nullum erat, & quod tenue flumen interlaberetur: noluit transire, ac deinde, cũ iam hostium equitatus magnus in oppidũ uenisset: constituit in eam partẽ transire, consilio multum ancipiti et periculoso, à quo tamen uix summa difficultate poterat dimoueri. Incendium illud totum diem permansit, et sub uesperum, decem duntaxat cataphracti, nobis inscientibus, dum occupamur ponendis castris, & quod ad eam partem nulli essent nostri milites, in oppidum peruenerunt. Prima luce, propius admouemus tormenta, in eoq; temporis uestigio conspeximus ad ducentos cataphractos in urbem ingredi, quorum aduentu recreati oppidani, ut est credibile, deditionis nullam fecerunt mentionem. Sed Carolus tum exacerbatus ob res anteactas, ut diximus, uolebat ui capere. Quod si accidisset, erat dubio procul omnia uastaturus incendio. Post equitatum illum in urbem receptum, totos quindecim dies oppugnabat eos acerrime tormentis, sic, ut ad impetum faciendum militibus

1472.

effet

esset patefacta uia: Sed quoniam fossa stagnabat aquis: efficiendi nobis erant duo pontes, ad latus illius portæ, quæ fuit exusta, et ab altera parte eius portæ perueniri poterat ad murũ absq; periculo, nisi quod unum modo propugnaculum, propter ipsius humilitatem, difficilem habebat oppugnationem. Et quanquam fortißimi duces, lectißimiq; equites oppidum defendebant, & inter hos Connestablius, nisi fallor: Carolus tamen constituit ui oppugnare, contra omnium opinionem: & noctu, quieti se daturus, rogabat è suis familiaribus, an putarent hostem ad sustinendam oppugnationem habere satis uirium & animi? Cum pleriq; affirmarent ob illorum multitudinem, deridens, aiebat fore, ut ante exortam lucem, omnes ex oppido se eijcerent, ac fugæ mandarent. Postridie, mane, cœptum est uehementißime oppugnari. Pontem illum ex nostris multi transeũt, pleriq; etiam in muro constiterunt, et cõminus diu multumq; præliantur. Erant destinati recentes ac integri, qui primis aut interemptis, aut reiectis aut defatigatis succederent, sed cum frustrà eos moliri uideret Carolus: iubet referre pedem. Hostes, quòd cõspicerent se numero superari: continebant se intra munitiones. Ex nostris desiderati sunt ad centũ et uiginti, uulnerati autem circiter mille. Insequenti nocte, hostes eruptione facta, quoniã & equites erant omnes, & pauci, & hastis inuecti in tabernaculorum funes, impediebantur: nulla re perfecta, recipiunt se in oppidum. Octauo post

oppugnationem die, Carolus constituit rem tentare uia et porta Parisiẽsi bipartito exercitu, sed quòd urbs à multis & lectißimis hominibus defendebatur: omnes eum dehortabantur. Quod nunc demum cogitabat perficere, id si principio fecißet: multò rem egisset fœlicius. Cum non succederet conatus, soluit obsidionem, et futurum putabat, ut discedens inuaderetur ab hoste. Quod si facerent, cogitabat eos excipere: sed quum nulla fieret eruptio; contendit in Normanniam. Promiserat enim Britanno, se Rothomagum usq; cum exercitu profecturum esse, quò & Britannus uenturum se cum suis copijs dixerat, sed accepto nuncio de morte Aquitani, mutata sententia, domi sese continuit. Carolus, captis aliquot oppidis & castellis Normanniæ, & incendio uastatis Aulercorum agris, ad portas usq; Depæ, quod est maritimum oppidum, tandem apud Rothomagum consedit. Sed interceptis ab hoste pabulatoribus, quoniam & hyems suberat, & cibariorum magna esset inopia: domum reuertitur. Confestim post ipsius abitionem, Regij milites omnia, quæ ijs locis occupauerat, sine negocio recuperarunt.

PHILIPPI

PHILIPPI COMINAEI commentariorum Liber quintus.

D hoc ferè tempus dedi me in clientelam & familiam Regis, qui & plerosque sui fratris familiares, post mortẽ illius, recepit, & tum in Britannia bellum gerebat. Sed post crebras utrinque missas legationes, constituit omnino pacisci. Quod ut maiori suo commodo faceret: familiares aliquot Britanni, à quibus ille totus pendebat, ipse inutilis & ignauus, promißis & largitionibus ad suas partes traduxit. Eorum authoritate & consilio, re perfecta, & constituta pace, in Picardiam contendit. Per hyemem ferè consueuerant ipse & Carolus aliquot mensium pacisci inducias: Idem nunc quoque faciebant. Verum legati regis, cum de pace Britannica exposuissent: nolebant Britannum inter socios Caroli comprehendi, quod ab eius fœdere nuper ille discesßisset. Legati autem Caroli, & in his Cancellarius, affirmabant, Britanno esse liberum, ut intra certam diem accederet in utrius partis amicitiam uellet: illum antea quoque defecisse à foedere, & literis hoc significasse, nec tamen idcirco defuisse officio: pendere quidem illum ab alienis consilijs, & suorum authoritate gubernari totum, sed tamen sequi tandem saniora consilia, & facere, quod sit ex usu rerum suarum. Dum de his rebus agitur: magnus

erat utrinq; fremitus aduersus Connestablum. Oderat eum rex, et multi Galliæ Principes admodum acerbè: Carolus etiam multo infestius, propter ereptum Ambianum & Sanctoquintinum, et quòd redintegrati belli ipsum habebat præcipuum authorem. Nam induciarum tempore Connestablius cum ipso blandissime agebat: sed exorto bello, persequebatur odiosissime, & inuito uolebat extorquere filiam, ut suprà demonstrauimus. Has odiorum causas etiam illud auxit, quòd quo tempore Carolus cum exercitu prope Ambianum consedit: ille factis incursionibus in Hannoniam, castellum quoddam ijs locis cremauit, nouo planè & inusitato exemplo. Cum enim ab incendijs antea temperatum esset utrinq;: Carolus indignitate rei commotus, & secutus morem illius, in Galliam quoq; deinde flammas & ignem intulit. Excitatis in eum multis aduersarijs, fit coniuratio, & utriusq; Principis legati consilia inter se communicabant. Habebat enim ille suas possessiones non uno in loco. In Veromanduis occupabat Sanctoquintinum, locuples & firmum oppidum, in propinquo tenebat Hanium & Bohenium, arces, quæ facile poterant præsidijs firmari: Deinde, præter summum illud munus, quod in Gallijs obtinebat, pensionem annuam habebat à rege, ad quadragintaquinq; francorum millia, sed et uectigal atq; portorium ei pendebant mercatores, qui uina ex Gallijs, per ipsius fines deportabant in Flandriam aut Hannoniam.

noniam. Ad hæc, non in Gallia tantum, sed per Caroli quoq; ditiones multorum sibi gratiam & beneuolentiam adiunxerat. His de causis, non poterat eum rex, nisi adiutus à Carolo, solus opprimere. Per inducias agebatur potissimum de illius capite ac fortunis. Qui à rege erant ad eam rem destinati, referebant omnia ad Imbercortum, qui et à multo iam tempore illum oderat, & nuper etiam maius conceperat odium. Nam quodam in conuentu, dum utriusq; Principis legati de controuersijs agerent: ille mendacij Imbercortum insimulauerat. Quam ad criminationem iste prudenter & modeste respondit, iniuriam illam non ad se, uerum ad regem, cuius filium secutus eò uenisset legatus, & ad Carolum, cuius ipse locum obtineret ibi, pertinere, cui etiam sit commemoraturus omnia. Hæc sola uerborum contumelia, summam & extremam ei perniciem attulit, ut postea sum dicturus. Quocirca, qui sunt magno loco apud Principes: magnopere sibi cauere debent, ne quid atrocius dicant. Nam quò potentior est & maior is, qui iniuriã facit, eò grauius dolent ij, quibus infertur. Propter authoritatẽ enim eius & amplitudinem qui intulit, putant hoc magis ad infamiam suã pertinere. Quòd si Princeps quoq; durius aliquid ipse dixerit: tunc uero spem omnem illi abijciunt, ullos uel honores uel opes ab eo consequendi: Deinde, sic est ferè comparatum inter homines, ut pleriq; spe percipiendi commodi magis excitentur: quàm memoria

iam

iam accepti beneficij. Sed ut ad institutum reuertar: Regij legati super ea re potißimum agebant cum Imbercorto & Caroli Cancellario, ad quem etiam aliqua pars eius iniuriæ, quam Imbercortus acceperat, pertinebat. Breuiter, eò res deducta fuit, ut Bouilli, quod oppidum à Namurcis non longe abest, legati conuenirent. Connestablius autem certior factus, quid ageretur: crebros dimittebat ad utrunq; Principem nuncios, & regi quidem persuasit, Carolum eò spectare, ut se redderet à Gallijs alienum. Magna igitur celeritate rex mandat suis, ut aduersus illum, certis de causis, nihil statuant, & inducias tantum extrahant. Cum is adferretur nuncius: iam peracta res erat & confirmata literis: uerum tantus erat inter legatos animorum consensus, ut eas literas utrobiq; redderent. In ijs hoc perscriptum erat, Connestablium multis de causis iudicatum esse hostem & regis & Caroli: ideoq; iureiurando & fide data promiserant, ut uter ex ipsis duobus prior eum cœpisset: is uel intra dies octo supplicium sumeret, uel in socij potestatem daret, eamq; rem publicè denunciandam esse: nec id modo, uerum etiam omnes, qui auxilium ei præberent unquam, hostium numero habendos. Rex præterea pollicebatur, redditurum se Carolo Sanctoquintinum & illius omnia mobilia bona, quæ sint in Gallijs: facultates etiam illius omnes, quas in inferiori Belgica teneret, ei largiebatur. Decretum & hoc fuit, circumsidendum esse illum ab

utrisq;

utrisq; in sua arce, intra certum tempus. De his omnibus ita conuenerat, ut diximus: uerum superueniente illo nuncio, mutatum est consilium, & Connestablio fuit constitutus dies, quo cum rege, accepta fide, in collocutionem ueniret. Id fuit tribus à Nouioduno milliaribus. Connestablius eò uenit, comitatus inter alios, circiter trecentis nobilibus cataphractis, ipse armatus sub ueste discincta. Cum rege erant sexcenti cataphracti, & in his Comes Dammartinus, hostis illius grauissimus. Rex, præmißis aliquot equitibus, quoniam prior ille uenerat, excusabat moram: tandem & ipse uenit. Eramus cum eo pauci quidam in ea collocutione. Connestablius primum excusat, quòd armatus uenisset: factum id à se propter Dammartini præsentiam. à quo capitaliter dißideret. Post multam collocutionem uoluit rex, ut præteritarum offensionum aboleretur memoria. Cum deinde in eam partem, ubi rex erat, transijsset (Nam tabulatum quoddam intererat) fit inter eum & Dammartinum, intercesßione regis, compositio. Inde cum rege profectus Nouiodunum, postridie Sanctoquintinum reuertitur, plane reconciliatus, ut ipse quidem dicebat. Pleriq; omnes fremebant & indignabantur, alij uero etiam ridebant, in collocutionem uenisse regem cum suo cliente & beneficiario: qui interiecto sepimento, non esset ueritus in sui Principis conspectum uenire armatus, & equitum circumclusus cohortibus, qui quidem omnes & regis essent

imperio

imperio subiecti, & alerentur ab ipso. Qua re intellecta, rex, cum & ipse apud se diligenter omnia reputaret, qui iam ante inimico in eum animo fuisset, multò grauius hoc dolore exarsit. Et quanquam institutum istud regis incusari fortasse potest: non absq; causa tamen factum ab eo fuit. Arbitror enim Carolum, non habita ratione eorum, de quibus antea conuenerat, libenter fuisse cum illo rediturum in gratiā, si modo potuisset ab eo recuperare Sanctoquintinum. Sed quantum ad Connestablium pertinet, tametsi ingenio ualebat: minus prudenter tamen egit, quòd ad eum modum, ut diximus, prodijt in conspectum sui Principis. Quanquam sanè, cum propè & coràm constitisset ante regem: uidebatur esse attonitus, & timentis praebebat speciem, sed neq; diu moratus, ad regē transijt, erat enim in magno discrimine. Puto equidem & illum, & eius familiares credidisse, hoc ad laudem suam pertinere, quòd rex uisus esset ipsum metuere. Erat quidē aliquanto rex timidior, sed iusta & necessaria de causa. Non ita pridem explicauerat se ab eo bello, quod cum Galliae Principibus ei intercesserat, quos muneribus & pollicitationibus pacificauerat. Pleriq; credebant, eum timiditate quadam & animi consternatione ita sese demittere, quae causa fuit etiam, ut quidam non dubitarent ipsum bello deinde lacessere: sed infoeliciter eis accidit. Nouerat enim exactißime temporum momenta, sic, ut ausim affirmare, me non alium uidisse rebus

aduersis

aduersis prudentiorem. Verum ut ad institutum redeam, credibile est, ut dixi, Connestablium hoc spectasse, ut metueretur à rege. Affirmare quidem nihil uelim, & eò solum ista commemoro, ut illos, qui Principum negocia tractant, officij commonefaciam. Mihi si quis esset apud aliquem Principem amicus aut propinquus: huic suaserim, ita se comparet, ut diligatur, non autem ut metuatur. Nam qui diuersam rationem ingrediuntur: ut periculum tandem & calamitatem euadant, fieri non potest, eiusq; rei multa proferre liceat documenta, non ex Gallijs modò, uerum etiam ex Hispanijs & Anglia. Ferè autem fit, ut qui bonam & fidelem operam præstiterunt: arbitrentur, sibi aliquanto plus, quàm alijs licere. Principes contrà longe aliter sentiunt, & æquius esse ducunt, ut qui se ipsorum clientelæ & ministerio tradiderunt: officio fungantur. Memini, quo tempore in hanc sententiam rex mecum loqueretur, (et suum nominabat authorem) affirmans fieri aliquando, ut egregiæ operæ minus liberaliter remunerentur, idq; non tam ingratitudine Principum, quàm eorum, qui præstiterunt operam, uitio: dum elati quadam confidentia, propter rem bene administratam, insolenter et proteruè multa faciunt. Aiebat præterea, fœliciter agi, sua quidem sententia, cum eo, cui nullo suo magno merito Princeps benefacit: & ut quis beneficio sit obstrictus Principi, id multò præstare, q̃ ut princeps clienti aut famulo alicui suo multum debeat. eoq;

se ingenio

se ingenio esse dicebat, ut qui sibi ob aliquam beneficentiam deberent: eos plus diligeret, quàm alios, quibus debere se aliquid ipse putaret. Tàm est difficile in omni genere uitæ, accommodare se & ita gerere, ne quid erres. Magnum igitur est Dei beneficium, ualere sensu communi, & iudicio naturali. Sub hoc ferè tempus colloquij inter Regem & Connestablium, Carolus profectus erat, ut Geldriæ possesionem occuparet, quā ad se pertinere dicebat. Et quoniam memorabilis admodum est causa, non grauabor eam recitare, ut potentiam & opera Dei contemplemur. Erat id temporis Geldriæ Dux, Adolphus, adolescens, qui uxorem duxerat ex familia Borboniorum. Is horribili & inaudita quadam audacia patrem suum, de nocte, quum esset quieti se daturus, acerrima hyeme ceperat, & per quinq; milliaria deductum absq; calceis, in deterrimum carcerem & obscurissimum detruserat, in eoq; per sex menses eum detinuit, & hac demum occasione graue fuit excitatum bellum à Duce Cliuensi sororio senis captiui, aduersus Adolphum. Intercedebat quidem Carolus, ut eos pacificaret, sed frustra. Cumq; Pontifex etiam Romanus & Cæsar tandem sese immiscerent: Carolus, illorum mandato, captiuum Arnoldum è carcere liberauit. Adolphus enim, quoniam & authoritatem Pontificis atq; Cæsaris, & Caroli quoq; potentiam uerebatur: non audebat ei petenti hoc negare. Vidi ipse, cum ambo suam causam, non semel,

apud

apud Carolum, in cœtu & concilio multorum hominum disceptarent. Vidi, quum pater filio deferret duellum. Carolus, etsi cupiebat eos componere: magis tamen erat propensus in filium, cui & Burgundiæ præfecturam & Geldriæ possessionem deferebat, uno tantum excepto oppido, Grauiam uocant, quod est ad Mosam, Brabantiæ uicinum. Illud patri uoluit seruari, & simul tria florenorum millia quotannis, & tantundem ex annua pensione, & Geldriæ titulum. Vt eas cõditiones Adolpho proponeremus, mihi fuit cũ alijs, me prudentioribus, à Carolo mandatum. Verum ille respondit, se malle præcipitem dare parentem in puteũ, & seipsum deinde eodem conijcere potius, quàm eiusmodi conditiones accipere: Patrem iam præfuisse per totos quadraginta quatuor annos: æquum esse, ut tãdem & ad se quoq; redeat principatus: ferre se posse, ut ille quotannis habeat ad tria florenorum millia, sed ea conditione, ut ex Geldria discedat, nec unquàm eò reuertatur. Hæc et id genus alia multa nobis, parum quidem prudenter, respondit, & accidit istud, quo tempore rex Ambianum ademit Carolo, qui tum unà cum his duobus, parente & filio, erat Dorlani, et accepto nũcio de occupato Ambiano, disceptationem hanc intermisit, & Hesdinum sese contulit. Adolphus autem, sumpta ueste Gallica, comitatus uno solum famulo, rediturus in Geldriam, cum apud Namurcum traijceret flumen, & pro uectura persolueret, agnitus ab uno & altero,

captiuus Namurcum deductus est, & in carcere detentus fuit, donec mortuo Carolo, Gandauenses ipsum eriperent, eiq; bello, quod cum Tornacensibus gerebant, præficerent, quo quidem in loco miserabiliter fuit trucidatus, ultore & uindice Deo, qui scelus nullum finit impunitum. Interea dum filius est in carcere, pater è uita discessit, & moriens Carolum instituit hæredem, propter ingratitudinem filij. Hoc iure ac titulo fretus ille, Geldriam usurpauit, quæ tametsi resisteret: non poterat tamen sese tueri, & sub imperio permansit, tàm Caroli, quàm ipsius hæredum, in hunc usq; diem, quoad uisum fuerit summo rerum moderatori Deo. Hæc per occasionem eò recitaui, ut ostenderem, eius generis atrocitatem à Deo grauißimè puniri. Carolus, occupata Geldria, factus alacrior, domum redierat, & cepit animum adijcere ad res Germanicas, præsertim, cum Cæsar esset demißiori animo, & ut ne sumptus faceret, quiduis pateretur, quanquam alioquin absq; Germaniæ Principum acceßione, parum poterat: Producit igitur inducias cum rege Carolus, ut ea, quæ moliebatur, perficeret. Dehortabantur nonnulli regem, ne pacisceretur longiores inducias, nec fineret illum ita progredi, & amplificari. Rectè quidem isti & fideliter, sed quod non haberent satis magnum usum, loquebantur parum prouide. Verum alius quispiam ex regis familiaribus, maiori cognitione præditus, & rerum Germanicarum non imperitus, suadebat, ut omnino pa-

ciscere-

ciperetur, eumq; fineret in Germaniam impingere, cuius maximum esset & incredibile robur: fore, ut ille uno aliquo oppido capto, uel controuersia aliqua sedata, progressurus sit longius, & noua semper moliatur: mentem eius inexplebilem non posse una aliqua re satiari: quò pluribus sit inuolutus negocijs, eò semper maiora ipsum uelle tentare: non possè regem commodius illum ulcisci, quàm ut sinat eum ita progredi, nec significationem ullam præbeat offensionis: imò certam inijciat spem seruandarum induciarum, et auxilij quoque nonnihil præbeat potius, quàm ut ipsum auertat ab instituto: Germaniæ tantas esse uires, ut fieri non poßit, quin eo bello totus atteratur: etiam si Cæsar non commoueat se: Principes tamen Imperij non passuros eum longius grassari. Atque ita quidem accidit. Cum enim duo quidam cõtenderent de Archiepiscopatu Coloniensi: Carolus alterius partes uoluit tutari sperans hac ratione se posse quædam ijs locis occupare, ideoq; circumsedit Nouesium, quod est oppidum ad Rhenum, quinq; milliaribus infra Coloniam. Vno eodemq; tempore cogitabat res maximas cõficere, sed oneri tandem succubuit. Eduardus Angliæ rex instigatus ab eo, paratum habebat exercitũ. Vt autẽ hunc in Galliam ille traijceret, ualde studebat, & simul Nouesium circumuallauit, quam urbem si cepisset: relicto ibi præsidio, et in quibusdam alijs locis supra Coloniam, cogitabat aduerso Rheno penetrare in ditionem Phirtensem, quam tũ

adhuc poßidebat, atq; ita per ingens ſpacium in poteſta te habuiſſet flumen longe maximum, in cuius ripa pluri mæ ſunt inſignes urbes, & caſtella munitißima, & in Hollandiã uſq;, ubi in mare influit Rhenus, iter habuiſ- ſet patefactum. Et quoniam induciarum dies, quæ pa- ctæ fuerãt in ſex menſes, iam cedebat: Rex, ut ſpacium & ocium haberet Carolus moliendi aliquid in Germa- nia: cupiebat illas extrahi. Carolus autẽ, quoniam Edu ardo regi promiſerat auxilia: noluit aſſentiri. Bellum hoc Noueſianum non quidem propriè pertinet ad no- ſtrum inſtitutum, neque coràm ipſe ſpectaui: ſed ta- men quoniam alia quædam ex eo dependent, neceſſa- rio mihi facienda eſt mentio. Tenebatur oppidum il- lud firmo præſidio equitum & peditum. Iis præerat fra ter alterius Epiſcopi, quem Carolus oppugnabat. Ma- iorem exercitum Carolus ante id tempus non habuit, equitatum præcipuè. Nam inter alios accerſiuerat ex Italia circiter mille cataphractos. Cogitabat enim ali- quid in Italia moliri. Iis præerat Neapolitanus quidam Comes, Campobachius, uir prauo & uitioſo ingenio. Deinde, præter copias in ſua ditione coactas, habebat circiter tria millia Anglorũ, & tormentorũ uim maxi- mam, & hunc quidem exercitum inſtruxerat, ut ſe cũ Anglis coniungeret, qui et ipſi in hoc erant toti, ut pri- mo quoq; tempore eſſent expediti: ſed interuenit ferè longior aliqua mora. Nam reges Angliæ nihil tale, niſi conuocatis primis ordinibus, & aſſentiente populo,

ſuſcipiunt

susciptunt. quae quidem consuetudo ualde mihi laudanda uidetur. Interueniente enim populi uoluntate et assensu, crescit robur & potentia regũ, & maior est ipsorum authoritas, & foeliciores progressus. Eduardus igitur cõuocato concilio, exponit quid cõstituisset facere, simul auxilia petit. Angliae consuetudo fert, ut extra ordinem subsidium nullũ dent regibus, nisi cũ belli gerendi causa, uel in Galliam traijciunt uel in Scotiam proficiscũtur. Tunc enim libentißimis animis auxiliantur, & pecuniam contribuunt, praesertim, cum in Galliam itur. Reges igitur, qui populi naturam & ingenium habent exploratum, quoties cogere uolunt magnam aliquam uim auri: bellum parant in alterutrã gentem, & collecta nonnunquam pecunia, quantum satis est in annum, post trimẽstre copias dimittunt, eamq; rationem optimè callebat Eduardus, et nõ semel usus est illa. Dum paratur in Anglia exercitus, consumitur ferè annus. Eius morae pertaesus Carolus, ad initium aestatis, Nouesium petit, ea spe et consilio, ut intra paucißimos dies eo bello confecto, & captis in ea regione nonnullis oppidis, perueniret quò uolebat. Mea sic est sententia, ut putem Deum clementer admodum tunc respexisse Galliam. Habebat enim Carolus ingentem exercitum, & iam per aliquot annos consueuerat grassari per Galliam, ita quidem, ut praelio nemo cum ipso decertaret. Quanquam hoc prudenter & consultò rex faciebat, propterea quòd suas & Galliae fortunas nollet obijcere

periculo, non tam metu Caroli: quàm quòd populi defe-ctionem uerebatur: si forte infœliciter pugnasset. Nam quia populi, maximè uero procerum uoluntatem à se putabat auersam: ea causa fuit, ut quoties bellum à Carolo inferebatur: ipse munitis tantum oppidis & præsidio firmatis sese contineret. Quò fiebat, ut & hostes tandem ultrò dilaberentur, & Gallia, nullo accepto magno detrimento, periculum euaderet. Totum hoc tribui sanè debet prudentiæ & ingenio regis. Et quanquam hæc ita se habent: tamen si exercitus Anglicus ad constitutum tempus cum Carolo sese coniunxisset: Gallia dubioprocul in maximo fuisset discrimine. Nec enim ante id tempus unq̃ ijs uiribus in Galliam penetrarunt Angli. Aderant omnes eius regni proceres, & præter insignem peditatum, circiter mille & quingenti cataphracti, & sagittarij ad quatuordecim millia, lectißimi, & ad prælium omnes idonei milites. Ad hæc erant ab Eduardo destinati ad tria millia, qui Britannis sese coniungerent. Vidi tum temporis binas literas, quibus Eduardo nunciabat Durfius, uir nobilis è Britannia, Principem suum, fauore & gratia & authoritate, plus perfecturum esse in Gallijs intra mensem unum, quàm & Anglicæ & Burgundicæ uires, quantæuis magnæ, intra semestre. Quòd si progreßio facta fuisset, ut institutum erat, non dubito, quin uerum ille scripserit: sed longe secus accidit, ut postea sum dicturus. Eas literas rex deinde grādi pecunia emit

à quo-

à quodam Eduardi scriba. Nouesij obsidio difficilior erat, & longior opinione. Colonienses enim, quòd Caroli potentiam metuerent: singulis mensibus in hoc bellum impendebant centena aureorum millia: & inito fœdere cum alijs ad Rhenum positis ciuitatibus, exercitum cogebant, ad quindecim hominum millia, qui tormentis alijsq; rebus instructi, positis castris ex aduerso Caroli ad Rhenum, impediebant, ne quid aduerso flumine ex Geldria supportaretur ad hostem. Deinde, Fridericus Cæsar, & Imperij Principes, conuocato concilio, decernebant oppidanis auxilia. Quod ut facerent, magnopere etiam rex sollicitabat. Itaque Cæsar & Principes legatum inuicem mittebant ad eũ, ex Bauariæ Ducum familia, canonicum quendam Coloniensem. Is descriptum adferebat numerum exercitus quem ipsi decreuissent, modò rex copias quoque suas coniungeret. Ille humanißimè excepto legato, & datis literis, sigillo suo consignatis, promittebat, simulatq; cum exercitu Coloniam ipsi uenissent: cõfestim se missurum esse auxilio, uiginti hominum millia. Qua re nũciata, conducitur undiq; miles, dum pecuniam, et quicquid usui esse poterat, omnes Principes ac ordines Imperij singillatim conferunt. In eum apparatum septem fuerunt consumpti menses. Rebus omnibus instructis, Cæsar non procul à Carolo consedit, tanto cum exercitu, ut Anglorum & Burgundionum coniunctæ copiæ, uix tertia parte, multorum iudicio,

illum adæquarent. Positis propè Nouesium castris: Cæsar, & suo & reliquorum Principum nomine, legatum denuò mittit ad regem, ut sponsioni & pacto satisfaciat: nisi fecerit, se cum hoste compositurũ esse. Rex iniecta spe aliqua, & quadringentis aureis dono datis legato, Ioannem Tercelinum illi adiungit, & ad Cæsarem mittit. Ea durante obsidione, de uarijs rebus agebatur. Nam rex magnopere cupiebat uel pacificare Carolum, uel saltem inducias proferre, ne Angli mare traijcerent. Eduardus autem in hoc totus incumbebat, ut Carolum ab obsidione reuocaret, hortatus eum, ut seruaret promissa, & bello Gallico sibi ferret opem: amitti pulcherrimas occasiones, neq; multum idonei temporis superesse. Carolus uero pertinaciter insistebat oppugnationi, & uidebatur ei Deus ademisse mentem. A multis enim annis, & per omnem propè uitam, sollicitauerat Anglos, ut Galliæ bellum facerent, nec ante id tempus unquam impetrare potuit & nunc, cum à rebus omnibus illi essent paratißimi: cũ in Britannia etiam esset coacta non mediocris manus, hæret obstinatè in re summæ difficultatis, & omnino tali, quam perficere non potuit. Miserat autem Romanus Pontifex legatum ad Cæsarem, pacificandi gratia. Daniæ quoq; rex eò uenerat eadẽ de causa, nec procul à castris aberat. Quò magis integrum erat Carolo, non iniquis conditionibus pacisci, & summam belli unà cum Anglis in Galliam transferre. Sed aspernatus

recta

recta consilia, & leuiter excusans, dicebat se non posse desistere negocio: fore alioquin, ut insignem faceret iacturam. Minus prudenter istud quidem & maximo suo cum detrimento. Nec enim Anglicæ istæ copiæ erant ex eorum numero, qui bellum aliquando gesserant in Gallijs, sed erant insueti nostrarum rationum, & opus habebant Carolo, militiæ magistro, saltem per aliquod tempus, & initio. Dum hæc geruntur, bello Carolus aliunde lacessitur. Nam Lotharingiæ Dux, qui ante id tempus fuerat amicus: & nuper à morte Nicolai Calabriæ Ducis, priuatim cum eo & familiariter de nonnullis rebus egerat: productis copijs, & adiutus à Cranio, uiro nobili Gallo, ditionem eius Lutzemburgicam inuadit, capto & diruto quodam ibi castello, Petrofortum uocant, duobus à Nanceio milliaribus. Ad hæc, ciuitatibus aliquot ad Rhenum, quarum è numero sunt Argentina & Basilea, dissidium intercedebat cum Heluetijs, uerum opera & industria regis composita lite, fœdus in annos decem paciscebantur. Grauiter etiam dissidebat ab Heluetijs Sigismundus Austriacus. Ea quoq; controuersia, rege authore, sedata fuit: quæ eò spectabat, ut Sigismundus ditionem Pfirtensem, quā acceptis centum aureorum millibus, Carolo oppignorauerat, ad se reciperet. Per eius ditionis quatuor oppida, Heluetij uolebant sibi transitum patere, quouis tempore. Introducta lis fuit ad Regem: Is causa cognita, secundum Heluetios pronunciauit. His confectis

rebus, præfectus Pfirtensis, Petrus Hagebachius, à Carolo constitutus, de nocte capitur ab Heluetijs, & dimißis militibus, circiter octingentis, quos custodiæ causa secum esse uoluit, Brisacum adductus, quod est infra Basileam oppidum ad Rhenum, capitis damnatur. Ab eius interitu, Sigismundus prouinciam illam ilico recuperat, & in propinquam Burgundiam Heluetij mox bellum inferunt, & captis ibi castellis aliquot, ac uastatis agris, domum reuertuntur. Ad hoc tempus exibat induciarum dies, quas, cum frustra rex petijsset à Carolo produci: Trunceum arcem obsidet, ac paucis horis capit. Postridie me ad eos misit, qui Mondiderij erant in præsidio. Ii rebus omnibus saluis oppido excesserunt. Idē quoq; faciebant, qui erant Roiæ, quod est in Bellouacis, eò quòd auxilij spem nullā haberent. Nam si fuisset in propinquo Carolus, non tàm facilè erant deditionem facturi: sed utrunq; deinde oppidum, contrà fidem à nobis datam, exustum fuit. Illinc digressus, Corbiam, quod est inter Peronam & Ambianum, ad Somiam oppidum, obsidet. Erat in eo Contæus, & alij complures, qui cum aliquot dierum oppugnationem sustinuissent: deditione facta, discedebant. Eius etiam oppidi consimilis fuit ac aliorum fortuna. Nam exurebatur totum. In hac rerum difficultate sperabat Rex Carolū ad inducias permoueri posse, ideoq; constituerat exercitum reducere. Sed foemina quædam mihi non ignota, cuius nomen, quoniam adhuc uiuit, non edam:

idam: datis ad eum literis, hortabatur, ut in Atrebates conuerteret impetum. Et quia locuples erat ea mulier, ac nobili genere nata: Rex consilium eius minimè contemnendum esse putabat. Mißis igitur copijs, Ammiralio Duce, quicquid inter Abbeuillam & Atrebatum interiacet, uastat incendijs. Atrebates diuturnitate pacis insolentiores, militem, cuius præsidio tenebantur, compellunt eruptionem facere. Illi ad eum modum eiecti: cum multitudine & numero essent inferiores, interfecti sunt pleriq;, captis aliquot ipsorum ducibus. In his fuit Iacobus Connestablij frater, & Contæus, & alij quidam propinqui eius fœminæ, quæ regem ad hoc bellum incitauerat. Quæ licet & ipsa in hac communi calamitate, detrimentum, quod fieri necesse erat, accepisset: liberaliter tamen remunerata fuit. Factum hoc ad ipsius laudem minime pertinet. Nec enim fide aut beneficio erat obstricta, ut id faceret. Rex Legatū miserat eum, de quo diximus, Tercelinum, ad Cæsarem, orans, ne pacisceretur cum Carolo, & simul excusans, quod ad constitutum diem auxilia promissa non misisset, affirmabat se primo quoq; tempore missurum: non se interea fuisse ociosum, & hosti non uno in loco bellum intulisse: rogare se, ne separatim alter absq; alterius assensu & uoluntate cū illo pacificetur, & ut ea res iureiurando sanciatur: recte facturū Cæsarem, si prouincias Caroli omnes, quæ sub clientela sint Imperij, occupet: idē se de Flandria, & Artesia, et Burgundia,

grandia, quæ ad Gallicum imperium pertineant, facturum esse. Cæsar, tametsi parum erat animosus Princeps: ingenio tamen ualebat, & quoniam grandi erat ætate: longo rerum usu plurima cognouit, deinde, assueuerat iam nostris actionibus, & tædebat eum belli, tametsi nulla magna ipsius impensa fieret. Principes enim omnes, collatis auxilijs, sumptum pro se quisq; singillatim faciebant, ut fieri solet in rebus, ad Imperij salutem pertinentibus. Acceptis Legati nostri mandatis: Fuit, non procul, inquit ille, à quadam urbe Germaniæ, ingens aliquando ursus, qui totam uicinam regionem multum infestabat. Eius oppidi tres quidam iuuenes ueniunt, ut consueuerant, ad cauponem, rogant prandium sibi præberi: fore, ut intra biduum persoluant omne debitum, sese capturos ursum illum uastatorem: eius pellem magnô posse uendi, & futurum, ut aliquo præterea munere cohonestentur à ciuibus, ob interemptam beluam, quæ tantum dederit damni. Caupo conditionem accipit. pransi contendunt ad latibulum feræ, in quam, quum opinione citius incidissent: perterrefacti subito occursu, in fugam abeunt. Ex ipsis in arborem unus conscendit, alius ad urbem, quantum potest, fugit, tertium ursus comprehendit, & prostratum pedibus conculcat, rictum deinde propius ad aurem admouet. Interea miser ille mortui præbet speciem & hominis exanimati. Ea enim est ursi natura, ut si, quod cepit animal, mortuum esse putet: non infestet

festet amplius. Itaq; cum & istum crederet extinctum relinquit, inq; speluncam redit. Ille tandem ubi consurrexit, urbem petit. Qui in arborem confugerat, incolumem illum esse uidens, accurrit, & ualde cupide rogat, quid in aurem immurmurasset belua: Hoc, inquit ille, mihi præceptum dedit, ne quam ursi pellem deinceps uendam, nisi capta primum fera. Præter hanc fabulam, nihil tum aliud Legato respondit, obliquè significans Regi, ut cum exercitu, quem promiserat, ueniret, atq; coniunctis uiribus hostem, si possent, caperent, ac ipsius deinde facultates inter se partirentur. Suprà dixi, quemadmodum Iacobus Connestablij frater, cum alijs nonnullis, apud Atrebates captus fuit. Eam rem grauiter tulit Connestablius: uerum nulla uenit sola calamitas. Hoc enim ipso tempore, captus etiam fuit eius filius, Comes Rosius, Burgundiæ præfectus, & simul è uita decessit uxor, quæ soror erat Reginæ: quod in his acerbitatibus unicum esse poterat subsidium. Nam quæ Bouilli facta fuit in eum conspiratio, non intermittebatur, & ille, cognita re, sicut diximus, ualde sibi metuebat, neq; iam dubitabat, quin regem haberet uehementer iratum & offensum. Aberant non procul à Sanctoquintino Comes Dammartinus, & alij multi, cum mediocri equitatu. Ille igitur, metu periculi, continebat se in oppido, cum trecentis circiter peditibus, quos è sua ditione coëgerat. Cataphractis enim suis, eò quod alebantur à rege, nihil ma-

gnopere

gnopere confidebat. Sed interea Rex eum urgebat crebris nuncijs, ut adducto equitatu in fines Hannoniæ, quo tempore Ammirallius incendio uastabat Atrebates: circumuallaret Auennium. Paruit quidem ille, sed ualde timidè, cumq; per paucos admodum dies ibi substitisset, multis circum se dispositis stipatoribus: domum rediJt, & misso ad regem nuncio, purgandi sui causa, dicebat, certiorem se factum esse, Regem summisisse duos, qui se caperent, atq; ita loquebatur uerisimiliter, ut parum abesset, quin ex his duobus alter in suspicionem ueniret, extulisse aliquid ad illum, quod tacitum & occultum esse debebat. Dum hæc geruntur: frequenter mittit ad Carolum, eo, nisi fallor, consilio, ut ab obsidione ipsum reuocaret. Iis reuersis, nunciabat ferè aliquid regi, quod sciebat ei futurũ esse non ingratum, & simul, quamobrem eò misisset, exponebat, arbitratus hac uia se posse illũ flectere ac mitigare. nonnunquam etiam, ut metum aliquem inijceret, significabat res Caroli non malo esse loco. Sic enim timebat sibi à ui & insidijs, ut Carolum sollicitaret, quò fratrẽ suum, Iacobum, qui tum ante Nouesium erat, cum alijs nonnullis, ad se quàm primum mitteret, iniecta spe, & promißione facta, Sanctoquintinum se patefacturum illis esse. Quò posteaquam illi uenissent, fidem eius atq; pollicitationẽ secuti, ipse mutata sententia, diuersum renunciabat. & hoc quidem ter accidit. Quicquid est huius rei: à multis fide dignis, præcipue autem ab

ipso,

ipso, de quo loquor, Connestablij fratre cognoui, qui captiuus in Galliam adductus, in hunc modum recitabat Regi, præter me, nemine præsente: & quoniam liberaliter ad ea, quæ rex percõctabatur, respondit, commodè hoc ei accidit. Interrogatus, quantas habuisset copias, quo tempore cogitabat in oppidum peruenire: ait, se tertiò habuisse ad tria millia. Deinde, an occupata urbe, fratris fuisset secuturus parteis? respondit, primò quidem atq; secundo se illuc uenisse, quò subsidium ei ferret: Postremo autem, quòd animaduerteret, Principem suum & se quoq; ab illo ludificari: si tñ in oppidum fuisset admissus: Carolo se fuisse illud seruaturum: non se quidem uim ullam facturum, sed inuito illo fuisse ibi commoraturũ. Ab eo colloquio rex illũ è carcere dimisit, & suæ familiæ adscripsit, & in magno habuit honore, propterea, quòd ingenuè & prudenter responderat. Per occasionẽ obsidionis Nouesiane sum delapsus ad alia, quæ quoniã in idem ferè tempus inciderunt, preterire non licuit. Durauit enim ea obsidio totum annum, & ut eam solueret, duæ potissimum res Carolum impellebant. primum: motum à rege in Picardia bellum, exustis aliquot oppidis, & Atrebatum agris uastatis: Deinde, Anglicanus exercitus, ipso authore conscriptus. Nam Eduardus, & qui erant cum eo Proceres, admodum irati Carolo, propter interiectam morã, quum precibus nihil proficerent, & sumptus ingentes facerent, & rei benè gerendæ dilaberentur

rentur occasiones: ceperunt etiam comminari. Carolus autem ad suam existimationem & laudem magnopere pertinere putabat, obsideri à se tam longo tempore oppidum in aspectu tantæ multitudinis hostium, à quibus cogi non posset, ut illinc discederet. Verum ista gloriola magnô ei constitit. Nam qui fœliciter bellum gerit: ad eum redit omnis honos rerum gestarum. Pontificij Legati intercessione, pax tandem facta fuit, ea conditione, ut Legatus in oppidi possessionem immissus, teneret illud, quoad Pontificis & Cardinalium autoritate aliquid statueretur. In quanta uero sollicitudine, & cogitationum acerbitatibus, credibile est Carolum tunc fuisse, quum & bellum sibi uideret inferri à rege, & interminationes audiret Anglorum qui socij erant & confœderati, & oppidum obstinate circumuallatum uideret in eas angustias adductum esse, ut intra paucißimos dies, inopia rerum omnium, ad deditionem cogi posset? Nam è Ducibus unus, qui circumsessus ibi fuerat: quem in suam deinde familiam rex adiunxit: recitauit aliquando nobis, cum ab eo discederet Carolus, potuisse capi intra decimum diem. His igitur
1475. de causis, ut diximus, obsidionem soluit. Intereà Eduardus proficiscitur Daruernum, oppidum maritimum, ut traiecto mari, Caletos perueniret. Quantus fuerit exercitus, & quàm instructus, antea diximus. Quæ cum ita sint: credibile est, Deum conturbasse mentem Carolo, ut hac omnium pulcherrima relicta occasione

conficiendi

conficiendi belli Gallici, pertinaciter inhæreret oppugnationi difficillimæ, & tempus tereret. Habebant enim Angli in re militari opus ipso, tanquam præmonstratore. Nam quo primum tempore in nostros fines perueniunt: ualde sunt imperiti, & minus idonei, sed breui tempore magnum usum armorum sibi comparant. Ille uero non modò non formabat eos ad nostrum militiæ genus, quod in primis erat necessarium, si modò uellet uti aliqua ipsorum insigni opera: uerumetiam sua constatione & pertinacia hoc effecit, ut administrandi belli amitterent propemodum occasiones. Deinde sic erat ipsius exercitus attenuatus, ut exhibere illum Anglis & repræsentare non auderet. Nam ex diuturna illa obsidione desiderabat ad quatuor millia lectißimorum militum. Atq; ita uidere licet, quemadmodum fatali quodam malo, consilia sua & actiones omneis, uidens atq; sciens et prudēs instituerit in suam ipse perniciem. Erat tū Eduardus Daruerni, & quò facilius traijceret: misit ei Carolus è Zelandia circiter quingentas naues, idoneas transportandis equis. Verum, & si hoc adminiculum haberet à Carolo, et licet magna diligentia rebus omnibus ipse prouideret: tamen inter eum portum & Caletos treis hebdomadas nauigatione consumpsit, cùm sit interuallum septem duntaxat milliarium. Quò magis uideri potest, quàm sit Anglis difficile, in Galliam traijcere exercitum. Quod si rex maritimam rationem belli tàm bene cognitam habuisset quàm terrestrē:

absque negocio, traiectu interclusisset illum, & aditu prohibuisset, eo præsertim anni tempore: sed nec ipse intelligebat, nec etiam illi, quibus administrationem belli commiserat. Eduardus, antequam Daruerno proficisceretur: datis ad regem literis, bellum ei denũciabat. Earum literarum, quæ sane perquàm eleganter sermone Gallico fuerũt conscriptæ, hæc erat summa: Vt Galliæ possessionem, quæ iure ad se pertineat, sibi reddat, quò nobilitatem & ordinem Ecclesiasticum, pristino iuri et libertati restituat: Id si non impetret, earum calamitatum quæ postea sint ex hac iniuria nasciture, culpam à se remouebat: Quæ quidem contestationis formula est usitata Principibus, dum alter alterius hostem se profitetur. Rex, ubi solus eas literas legisset: in uestiarium se recipit: & accersito fœciali, incipit, Sibi certò constare, Eduardum non sua sponte, sed impulsum à Carolo & multitudine, huc descendisse: iam magnam æstatis præterijsse partem: Carolum ex diuturna obsidione fractũ habere exercitum, & rebus omnibus necessarijs carere: de Connestablio se non dubitare, quin is cum Eduardo communicarit consilia, propter eam, quæ sit inter ipsos affinitatem: sed nihil ei fidendum esse: quod suo exemplo cognosci poßit, qui sit præclare de ipso meritus: illum uero perpetua quadam uti simulatione, & ad suas commoditates omnia referre. In eam sententiam ubi multa dixisset, dabat illi trecentos aureos, & si pacificaretur, promittebat mille: palàm uero

iußit

iussit ei dari triginta ulnas preciosissimi panni serici. Foecialis ad ea respondit, se, quicquid ad pacem ullo modo conferre possit, libenter esse facturum: existimare se regem Eduardum nõ fore difficilem, aut nimis durum: sed eius rei non esse ullam faciendam mentionem, prius, quàm exercitus mare traiecerit: Tunc statim mittendum esse nuncium, qui tutum iter legatis impetret: Hunc simul atq; uenerit in Anglorum castra, iubet ad Hauartum, qui magnae sit apud Eduardum authoritatis, accedere, seq; illi in eo adiutorem fore profitetur. Dum rex priuatim ei loquitur, multi foris expectabãt, ut quo esset uultu, aut quid diceret, uiderent. Ille me statim accersit, iubet, ut intereà, dum comparantur, qui nuncium deducant, familiariter cũ ipso colloquar, eo consilio, ne quis alius interpellaret. Post haec, paucis quibusdam euocatis, incipit loqui de literis, easq; recitari iubet, nec ullum dabat offensionis signum. Nam foecialis ille sermo ipsum recreauerat. Hoc loco mihi digrediendum est ad Connestablium. Is quòd Carolum ludificauerat, deq; spe recuperandi Sanctoquintini deiecerat: in maximo uersabatur metu: De Regis immutata erga se uoluntate, nihil etiam dubitabat, praesertim cum è suis familiaribus ad illum nõnulli iam transiissent. Veruntamen ex ijs alter, Mouius, commeabat inter utrosq; & mandatò regis illum ad collocutionem euocabat. Connestablius ait non se recusare, si Rex interposito solenni iureiurando, quod super cruce

sancti Lupi Andegauensis facere consueuit, fidem si=bi præstaret. Vt autem ad eam iurisiurandi formulam rex descenderet: omninò se facturum esse negabat, sed paratus erat quacunq; alia ratione ipsi cauere. Certè, si quis intueatur omnia propius, comperiet misera=bilem esse uitæ nostræ conditionem, qui tantis labori=bus, uigilijs, curis & acerbis cogitationibus nos defati=gamus ipsi & affligimus. Erant hi duo in magna sol=licitudine, & crebri mittebantur utrinq; nuncij. Sed non minus intereà laborabant Eduardus & Carolus. Nam & illius ad Caletos traiectus, et huius cum Cæsa=re pacificatio, in idem propè tempus incidit. Carolus, obsidione relicta, paruo comitatu ad Eduardum profi=ciscitur: reliquum exercitum in Lotharingiam & Bar=rensem ditionem mittit, ut ibi uastatis agris, nonnihil se se reficerent. Parum sane prudenter hoc ab eo fiebat. Angli enim expectabant, ut ille cum maxima manu se=se coniungeret ipsis. Nam quò magis accelerarent, & citius mare traijcerēt, hoc eis promiserat: nec id modo, uerum etiam nunciauerat se trimestre citius, quàm alio qui facturus fuerit, bellum regi intulisse, ut ipsi, postea quàm in Galliam uenissent, recentes ac integri, defatiga=tum reperirent hostem & attenuatum. Digreßi ambo Caletis, et per Boloniam facto itinere, Peronam ueniūt. quo in loco minus amicè Carolus illos excepit. Nam & portis adhibuit custodias, & in oppidum eos, nisi exiguis cohortibus, non admisit. Dum hìc moratur,

mittit

mittit ad eum Connestablius, purgandi sui causa: quòd Sanctoquintinum ad diem non tradidisset, consulto factum abs se: nam alioquin omnem se fuisse rationem amissurum, & occasionem agendi aliquid præterea: nullam deinceps authoritatem, nullam se habiturum in Gallijs fuisse facultatem communicandi consilia: Nunc vero, quandoquidem in propinquo sit Eduardus: facturum se quiduis. Et quò maiorem faceret fidem, per eundem Legatum dat literas ad Eduardum in hanc sententiam, ut ijs, quæ Carolus ipsi nomine suo dicturus esset, fidem haberet. Alijs deinde literis Carolo promittebat opem, quouis in bello, nec ipsi tantum, sed omnibus etiam confœderatis atq; socijs. Acceptam epistolam Carolus Eduardo reddit, & quid ille nunciasset, recitat & aliquantò plenius quàm res erat, exponit. Nam & Sanctoquintinum, & alia multa se recuperaturum esse illius opera confirmabat. Eduardo facilè persuasum fuit, quoniam & sororius erat Connestablij, neq; illum credebat tàm fore temerarium & imprudentem, ut in ijs angustijs positus, quod sibi, quod Carolo promisisset, non seruaret: Idem quoque sentiebat Carolus. Verum neq; metu regis, nec ulla re alia potuit ille impelli, ut satisfaceret promisso: & ex usu rerum suarum esse putabat, ut pro consuetudine sua cautè ac simulatè ageret, existimās, inueniri semper à se posse rationes nō malas, quibus illi placati, paterentur sese duci. Eduardus autem, eiusq; familiares, quia

nostrarum rerum erant imperitiores, nō tam facilè sen-
serunt dolum. Angli enim omnes, ij præsertim, qui non
sunt apud exteros peregrinati, ualde sunt biliosi: quod
proprium est omnibus ad septentrionem pertinenti-
bus populis. Galli uero, quoniam positi sunt in regio-
ne benè temperata, cincti Hispanijs & Italia et Anglia
& Germania, medium quiddam obtinent, neq; præ-
cipites, neq; nimium etiam tardi, aut remissi. Exhilara-
tus igitur his Connestablij literis & mandatis Eduar-
dus, tametsi iam antea poterat aliquid odorari: unà cū
Carolo digressus Perona, proficiscitur Sanctoquinti-
num. Aliquot illius cohortes, quasi certa & explorata
oppidanorū amicitia, læti præcurrūt, sed propinquio-
res facti, tormentis excipiuntur, & desideratis nōnul-
lis, cœlo multum pluuio & incommodo, regrediuntur
ad suos, uehementer irati Connestablio, quem & pro-
ditionis insimulabant. Postero die, Carolus abitionem
parat. Quæ res magnopere contra opinionem Anglis
accidit, eò quod author ipsis fuerat, ut mare traijcerēt.
Cogitabat autem ad exercitū suum, qui Lotharingiam
uastabat proficisci, multa se facturum esse promittens,
quæ sint ex ipsorum usu. Verum Angli, cū alioqui su-
spicionibus indulgeant, et quod essent planè hospites in
ea regione, grauiter admodum tulerunt hunc illius dis-
cessum, neq; persuadere sibi poterant, ipsum habere ul-
lum coactum exercitum. Præterea factum illud Conne-
stablij impatientissime ferebant, & Caroli satisfactio-

nem,

tem, qui multis de causis illud accidisse diceret, nullo modo accipiebant, & quoniam hyems suberat: pacem potius quàm bellum spectabant. In hoc ipso temporis uestigio, dum Carolus abitionem parat, adolescens quidam Gallus capitur ab Anglis: Adductus ad Eduardum & ad Carolum, custodiæ mandatur. Carolus illinc digressus, Brabantiam petit, ubi partem aliquam habebat copiarum. Adolescentem, eò quod primus erat, quem ex hostibus cepissent: Eduardus dimitti iubet. Is, cuius antea meminimus, Hauartus, abeunti dat aureum nummum, simul mandat, ut suo nomine regem Ludouicum, si conueniendi facultas detur, salutet. Ille celeriter profectus, Regi, qui tum erat Compendij, mandatum exponit. Rex initio ueritus exploratorem aliquem esse, quod ipsius heri fratrem intelligeret apud Britannum esse in authoritate: iubet arctè custodiri: sed tamen ipsius mandato multi compellabant eum, ut certi aliquid cognoscerent. Iis omnibus uidebatur, nihil subesse doli, & audiendum esse. Postridie, mane, rex ei denuo loquitur, & uinculis quidem expediri: sed tamen seruari præcipit. Cum uentum est ad prandium: diu multumq; secum deliberat, num sit in Anglorum castra quempiam missurus: & antequam aßideret, secretò mihi quædam dicebat. Venit ei in mentem, quod Angliæ fœcialis nuper dixerat, ut simulatq; mare traiecisset Eduardus: illicò mitteret aliquem eò, qui per Hauartum sit habiturus aditum. Vbi consedit, & aliquandiu

pro suo more cogitasset: iubet, ut surgam (sic enim ferebat eius consuetudo, ut semper aliquos mensa sua dignaretur) & in cubiculo prandeam. simul adolescentem quendam nominat; huic ut quacunq; ratione persuadeam, iubet, uti publicus nuncius Anglorum exercitum adeat. Eo accersito adolescente, mirabar, quid rex sibi uellet. Nam nec corporis figura, nec animo mihi uidebatur ad eam rem idoneus: sed fallebar. Nec enim ingenio carebat, et erat in eius sermone blanda quædam suauitas, ut postea cognoui. Rex, cum semel tantũ ei locutus esset, hoc statim in eo deprehenderat. Vbi quid uellem, exposuissem: ita fuit attonitus, ut ad pedes proiectus deprecaretur, non secus ac si in præsenti uitæ discrimine positus esset. Confirmabam eum, quibus potui rationibus, & magna pollicebar, &, ut magis auderet, dicebam ab Anglis hoc emanasse, ut mitteretur aliquis. Eramus omnino soli, & inter prandendum, quid fieri oporteret, edoceo. Paulò post euocor à rege: quid egissem, expono, simul alios, qui mihi uidebantur magis idonei, profero: sed ipse hunc unum præferebat omnibus. Tandem in cœnaculum meum uenit, comitatus uno solum famulo, & locutus adolescenti, paucis uerbis magis eum excitabat, quàm ego sermone prolixo. Cumq; pauorem omnem & dubitationem ab illo expulisset: iubet ilico uestem consui, cuiusmodi Feciales uti solent Eius enim generis nulla tum erat parata, quòd Rex in iis rebus minime erat ambitiosus. Ea

ueste se-

ueste secretò confecta: clàm adducitur equus, in manticam imponitur uestis, & propinquior factus Anglorum castris, iubetur eam circumferre palàm. Quum eò peruenit, sistitur, et ad Eduardi tabernaculum adducitur. Interrogatus, quid uellet: à Galliarum Rege se missum esse dicebat ad Eduardum, & iniunctum sibi, ut per Hauartum adiret. Pransus, ad Eduardum reducitur. Ibi mandatis expositis, ait Principem suum cupere modis omnibus, firmam & perpetuam inter Anglos & Gallos amicitiam intercedere: Id facile ex eo posse intelligi, quod intereà, dum apud Gallos imperium obtineat, nihil unquam aduersus Angliam sit molitus: Quod à Comite Beruicensi fuerit non alienus, illud odio Caroli tantum fuisse factum: à quo nunc sit accersitus & impulsus Eduardus ad hoc bellum, non alia de causa, quàm ut ipse adiutus opinione foederis & societatis Anglicæ, maiora consequatur in Gallijs, & ampliori suo commodo paciscatur. Si qui alij bellum suadeant, eos hoc solum spectare, ut priuatis suis rationibus consulant: de salute Angliæ nihil magnopere sollicitos esse: iam impendere hyemem: non dubium esse, quin magnos in hoc bellum sumptus fecerit: & quanquam in Anglia complures bellum cupiant: tamen, si pacis mentionem non excludat, Ludouicum Regem non esse defuturum officio, qui & Legatos ad ipsum ea de re sit missurus, modo id sine periculo liceat; aut si malit aliquem locum medium utriusq; lega-

torum colloquio deligere, futurum id Regi non ingratum. Iis cognitis postulatis, Eduardus eiusq; familiares, re deliberata, comprobant eam sententiam: & dato uiatico, literis de periculo cauent uenturis legatis, simul nuncium in Galliam mittunt, qui suis idem impetrent. Data utrinq; fide, Rex inter alios Amirallium mittit. Anglicæ Legationis princeps erat Hauartus. Hi postridie apud Ambianum conueniunt. Videatur alicui fortasse, Regem nimium se demisisse: uerum qui iudicio præditi sunt, ex ijs, quæ suprà demonstrauimus, uident, in quanto fuerit tum Gallia discrimine, nisi Deus illam eripuisset: qui & Regi author fuit haud dubiè optimi consilij, & Caroli mentem ita conturbauit, ut ea sequeretur consilia, quæ summum ei detrimentum attulerunt. Sparsa tum erant per Galliam multa dissensionum semina, quæ tametsi tegebantur adhuc, erant tamen eruptura breui pòst tempore, nisi Rex in herbis illa necasset. Ex Britannia potissimum ingens quædam tempestas nobis impendebat: quò magis credo, Deum singulariter & unicè, tunc respexisse Galliam.

PHILIP-

PHILIPPI COMINAEI commentariorum Liber Sextus.

Postridiè quàm noster Foecialis redierat. Legati, ut diximus, constituto loco conueniunt. Inter utrosq; exercitus interuallum erat quatuor milliarium. Vbi conditiones aliquot nostri proposuissent: Angli pro sua perpetua consuetudine, petebant omnem Galliam, aut saltem Normanniam & Aquitaniæ partem sibi reddi. Id uero nostri obstinatè negabant: & quanquã in eo conuenire inter ipsos non poterat, tamen, quoniã pacis erant utrinq; cupidi: perfectum aliquid fuit. Ipsorum hæc tandem fuerunt postulata, primum, ut Rex Eduardo statim dependeret septuaginta duo aureorum millia: deinde, ut ipsius filius Carolus, qui nunc rerum potitur (Delphinum Galli uocant) uxorem duceret natu maiorem Eduardi filiam: Ad hæc, ut in educationem filiæ rex aut certam Aquitaniæ partem daret: aut per annos nouem quinquaginta aureorum millia quotannis persolueret Londini: quibus annis elapsis, illi perfecto matrimonio, fructibus omnibus Aquitaniæ, sine contentione utantur fruantur. Alia quædam humiliora, quæ ad mercatorum negocia pertinent, de quibus etiam agitatum ibi fuit, nihil attinet commemorare. Postremo, ut per annos nouem firma sit pacificatio, & ut socios

quisq;

quisq; suos in ea comprehendat, & in his Carolum etiā atq; Britannum, modo uelint asscribi. Ex altera parte, Eduardus ultro deferebat (quod in primis mirum uideri potest) se patefacturum esse Regi quosdam Galliæ proditores. Cum ex Legatis, quid illi peterent, Rex cognouit: conuocato concilio, cui & ipse intereram, deliberat. Nonnulli putabant eos agere insidiose: Rex autem longe aliter sentiebat, his potißimum de causis, quòd imminente iam hyeme, non possent quicquam magni efficere: quòd receptaculum nullum haberent: quòd à Carolo male essent accepti, & iustißimas haberent in eum offensionis causas: quòd Connestablius nō esset ipsis locum ullum munitum, in quem se recipiant, daturus: idq; sibi constare dicebat, quòd frequentes ad eum mitteret nuncios. Deinde, non nesciebat, Eduardum delicijs & ocio deditum esse. Quocirca decreuit eam pecuniam oportere persolui, & eius corrogandæ statim initæ sunt rationes, & singuli conferebamus aliquid, pro suis quisq; facultatibus, ut absq; mora dependeretur. Hæc enim erat sententia Regis, ut diceret, se nihil non esse facturum, quò domum illi redirent: non se paßurum tamen, ut posseßiones ullas in Gallijs obtineant: & potius quàm hoc ferat, extrema se omnia tentaturum. Connestablius interea, quòd perpetuo metueret illam contra se factam Bouilli conspirationem: in maxima erat sollicitudine. quæ causa fuit, ut crebris nuncijs Regem interpellaret. Et dum hæc agitantur,
mittit

mittit Ludouicum Creuilium, honesto loco natum, & unum è scribis, Ioannem Richerium. Hi Bocagio & mihi, iussu Regis, quid uellent, exponunt. Forte aderat eo die Contæus, qui cum esset apud Atrebatum captus, ut suprà diximus, fide militari subinde ueniebat ad Regem: & si pacem conficeret, pro sua, qua ualebat apud Carolum authoritate, promittebat ei rex libertatem absq; precio, & magnam præterea uim pecuniæ. Auditurus igitur Connestablij Legatos, Contæum intra cubiculi fores collocat, meq; illi adiungit, ut legatorum orationem Carolo recitaret. Atq; ut plenius intelligeremus omnia: sellam suam iubet deferri proximè ad fores intra quas eramus abditi. Illi incipiunt: à Connestablio se missos nuper fuisse ad Carolum, ut ab Anglorum societate ipsum auerterent: Illum autem uehementissime tunc iratum fuisse Eduardo, & minimum abfuisse, quin ei persuaderetur, ut non modo desereret, uerum etiam, ut cum exercitu discedentem inuaderet. Dum hæc illi recitant: simul student, quò magis Regi gratificarentur, Caroli uocem & gestus repræsentare, quibus ille concitatus ad iram, uti consueuit: ac inter alia dicebant, eum nominasse Eduardum, sagittarij cuiusdam filium, & id genus alia multa. Rex in risum solutus, ait se grauius audire: rogat igitur, ut ea quæ dixissent, repeterent. Creuilius magno quodam affectu rursus omnia commemorat. Contæus, qui unà mecum post fores latebat, ualde mirabatur, & nisi co-

rām ipse

rùm ipse audisset; nulli fidem habiturus erat. Mandatorum hæc erat summa: suadere se regi, ut periculi uitandi gratia, in quo esset, pacisceretur cum Anglis inducias: Connestablium in ea re fore adiutorẽ, neq; dubitaré, quin sit perfecturus. & quò facilius persuadeatur Anglis: uideri Connestablio, rectè facturum esse Regem, si unum & alterum oppidulum illis det hyemandi causa. Sciebat Anglos inimico esse in se animo, propter acceptam contumeliam apud Sanctoquintinum: & ut eos placaret, ideo ad hunc modum loquebatur. Rex, cui satis erat sustinuisse personam, & hoc perfecisse, ut Contæus illorum orationem intelligeret: hoc solum respondit, se cum Eduardo acturum esse, atq; ita dimisit Legatos, è quibus alter, fidem Regi dabat, interposito iureiurando, si quid ullo tempore sentiret, quod ad ipsum pertineret, se patefacturum esse. Regi ualde molestum erat & graue, nõ respondere aliquid ad eam sermonis partem, qua illi suadebant, Anglos in oppida recipiendos esse: uerum quod metueret, ne Connestablius aliquid grauius admitteret: ita responsum temperauit, ne quod offensionis signum illi deprehenderent: simul è suis aliquot ad illum crebro mittebat. Nam propter modicum interuallum, paucis horis alter de altero cognoscebant. Contæus impatientissime tulit, principem suum, à legatis, qui tenuis essent conditionis homines, ad eum modum ludificari, præsertim, cum in hoc tempore Connestablius magnũ

simularet

simularet amorem, & cum Carolo de varijs rebus agitaret, eiq; spem ingentem faceret. Itaq; nihil magis optabat, quàm ut primo quoq; tempore, domum reuersus, Carolo rem omnem exponeret. Cum igitur perfecto negocio, cuius causa venerat, discederet: Rex datis ad Carolum literis, petit, ut ijs, quae dicturus esset Contaeus, fidem haberet. Praeter alia, de quibus inter Regis & Eduardi legatos conuenerat, hoc etiam fuit constitutum: ut ad colloqutionem ipsimet Reges venirent, ac iureiurando pactiones confirmarent: ut Eduardus accepta pecunia, quā petebat, obsides daret duos proceres, & alterum ex ijs Hauartum, qui in Gallijs essent, donec ille cum exercitu mare traiecisset. Angliae quoq; primoribus Rex promittebat annuam pensionem, ad sedecim aureorum millia, & ea pecunia statim persoluta fuit in primum annum, & vasa multa argentea dono illis data. His rebus cognitis, Carolus, qui tum Luxenburgi erat, magna celeritate contendit ad Eduardum, sedecim comitatus equis. Vbi uidisset Eduardus, miratur quid sit, rogat quamobrem uenerit. Carolus ait se uelle colloqui: tum ille, priuatim ne, an palàm? Ibi Carolus rogat, an pacem fecerit: Ille respondit, se pactum esse nouem annorum inducias, in quibus & ipse, modo uelit, sit comprehensus: rogare se, ut assentiretur. Carolus cœpit indignè ferre, & stomachari, & Anglicè locutus, exponit, quanta fuerit ipsius maiorum, Angliae regum uirtus, qui exercitu in Gal-

liam

liam sæpe traiecto, præclare ibi multa fecerint, cum ingenti ipsorum gloria: pacificationem hanc esse uehementer indignam & abiectam: se quidem fuisse illi authorem, ut mare transiret, non quod ipsius haberet opus auxilijs, uerum ut hac ratione, uetus patrimonium & ius, quod ad ipsum, quod ad Angliæ Reges à plurimis nunc annis pertineat, recuperaret. Et quò magis constet, quàm facile carere posit eius adminiculo, non se facturum esse inducias cum Rege, nisi tribus mensibus post ipsius in Angliam traiectum. Hæc locutus abijt. Eduardus, & qui erant cum eo, sermonem hunc grauiter tulerunt: alij, quibus ea compositio displicuit, laudabant. Sic ut constitutum erat, Eduardus propius Ambianum accedit. Rex è porta urbis prospiciebat aduenientes copias: Ilico trecenta plaustra generosißimi uini dono mittit. Et quoniam induciæ erant: illi sub armis magno numero in urbem ueniunt. Quòd si Rex insidiosè uoluisset aliquid moliri: facilè poterat eos opprimere sed aliò spectabat. Mensas duas longiores iusserat hinc inde per uiam disponi, ad introitum urbis, prope portam, ijs cibis, qui sitim prouocant, optimisq; uinis instructas: simul ad eas collocauit è nobilitate quosdam præpingues, & bene curata cute nitidos, qui comiter illos exciperent, & ad compotationem inuitarent. Ad hunc modum in ipso propè limine excepti, ac deinde longius in oppidum progressi, quocunq; diuerterent, lautißimè per quatriduum

habiti

habiti fuerunt, sumptu regis. Interea Connestablius, qui pactionem hanc indigne ferret, non minus quàm Carolus: conscientia facinoris instigatus, è sacrificis quendam mittit ad Eduardum, ac magnopere hortatur, ne Regis orationi, & promissis fidem habeat: sed hybernis unum et alterum oppidum, quæ dicebat nominatim, sumat, ijsq; sit contentus: Intra bimestre, sua diligentia & opera, longe commodius ei paratum fore hospitium. Hæc ille quidem obliquè & dubitanter, sed tamen ample & prolixe. Et ne qua maiori necessitate coactus Eduardus, indignum aliquid admitteret: promittebat mutuo dare ad quinquaginta aureorum millia, multaq; alia eius generis nunciabat. Regem antea fuerat hortatus, ut Anglis illa, de quibus diximus, oppida per hyemem daret. Ea res quoniam ad Eduardum emanauit: Rex, ne qua parte offenderet, iam illā tradiderat. Eduardus respondit, se pactum esse inducias, nec uelle quicquam immutare: quòd si fidem ille sibi seruasset, non se descensurum fuisse ad eas pacis conditiones. Ibi uero Connestablius omni spe reconciliationis excidit. Dum ad eum modum, ut diximus, Angli comessantur Ambiani: Regem de eo certiorem facit Torcius, uir nobilis, cumq; ille stomacharetur: obmutuerūt omnes. Dies ille repræsentabat eum, in quem Innocentium puerorum dies eo anno inciderat. Regis autem erat consuetudo, ut per eum diem, nemo quicquam ad ipsum de negocijs deferret, et mali ominis esse putabat;

si quis ulla de re graui & seria cum ipso loqueretur: et iis, qui hunc ipsius morem non ignorabant, si quando interpellassent, ualde irascebatur. Verum ubi audissem in urbe iam esse ad nouem Anglorum millia: putaui non esse contemnendum periculum. Accedens igitur ad illum, tametsi hunc diem religiose colas, inquam, tamen quo loco sint res: opus est, ut dicam. Ordine deinde commemoro, quid fieret, & quemadmodum illi augescerent, dum metu ne offendantur, sine discrimine omnes intromittuntur. Ille placide respondit, religionem hanc, in eo rerum statu, solui posse: iubet, ut conscendam equum, & experiar apud Duces, si qua ratione queant reuocari: uelle se cum ipsis colloqui, et paulò pòst ad portam esse uenturum. Sic ut imperatũ erat, feci, quantum licuit: uerum uno aliquo discedente, multi alij ingrediebantur. Post me Gijum mittit, nunc Galliæ Mareschallum. Ingredimur cauponam, largiter ibi potabatur, & personabant omnia uocibus ebriorum. Ibi tandem cœpi remittere curam, & iudicabam nihil esse magni periculi, & ad Regem hoc statim enunciabam, qui & ipse non multò pòst ad portam uenit magno comitatu, & secreto iubet armari ad trecentos cataphractos, & ad portæ custodiam, loco superiori, multos constituit. Ipse in ianitoris domo prandet, & cum eo multi ex Angliæ primoribus: Eduardus de suorum intemperantia certior factus: nunciat Regi, ne quem omnium intromittat. Rex minime se quidem istud facturum esse
respons

respondit: uerum si commodum ei uideatur, mittat aliquem suorum stipatorum numerum, qui quos uelint, admittant. Placuit ea ratio, itaq; factum est, ut plerig; omnes ab urbe excederent. Post hæc, inijcitur mentio, circumspiciendum esse locũ idoneum collocutioni. Ad eam rem conficiendam, Bocagius & ego mittimur à Rege: Ab Anglis uenit Hauartus & Calangerius cum fœciali. Diligenter inspecta omni regione, & ora illa, quæ est ad Somiam flumẽ: opportunus uisus est nobis locus, Piccenium oppidum, tribus infra Ambianum milliaribus, tametsi Carolus nuper illud incendio uastauerat. Vtraque uia, quâ uenturi erant diuersis itineribus ambo Reges, admodum erat amœna: nisi quòd per spacium aliquòd, locus, quâ ueniendum erat Eduardo, propter angustias, opportunus erat insidijs & iniuriæ, si quis mala fide rem egisset. Angli enim, quod & suprà dixi, non sunt in eiusmodi rebus tàm ingeniosi & prouidi, quàm nostrates. Vbi conuenit de loco: placuit efficiendum esse pontem, in quo illi congrederentur. Materiam omnẽ ad eam rem nos subministrauimus. In medio ponte fit cauea, mediocri altitudine, qualibus coherceri uidemus leones. Eius foramina erant ea magnitudine, ut brachium aliquis laxè insereret. supernè tota erat contabulata, pluuiæ arcendæ causa, ita quidem amplè, ut utrinq; duodeni cõsisterent. Ea cauea complectebatur utramq; oram pontis, sic, ut transitus in alterutrã partem nullus pateret. Ad flumen solum erat una

scapha, cum duobus uectoribus. Et quoniam ad hunc locum uentum est: non grauabor recitare causam, cur sepimentum istud Rex iusserit ædificari, ut alij quoq; Principes in collocutionem aliquando uenturi habeant quod sequantur. Carolus Galliæ rex, eius nominis septimus, multum adolescens, affligebatur admodum ab Anglis. Nam Henricus quintus Angliæ rex acriter obsidebat Rothomagum. Oppidani pleriq; omnes aut subiecti erant imperio Ioannis Burgundiæ Ducis, aut rebus eius alioqui fauebant. Huic grauis intercedebat cum Aureliano Duce simultas, ita quidem, ut tota ferè Gallia factionibus & studio alterius partis esset diuisa, maximo cum detrimento Reipublicæ. Nam eiusmodi factiones, ubi semel radices egerint; uix magna difficultate sedari possunt. & in hac dissensione Aurelianus Lutetiæ fuit interfectus, anno proximè ante Rothomagi oppugnationem. Ioannes autem Burgũdiæ Dux, magnum habebat & instructum exercitũ, quò obsidionem solueret. Vtq; facilius, quò spectabat, perueniret, deq; uoluntate regis non dubitaret amplius: uisum fuit, ut cum Rege in collocutionem ueniret Monstreli, quod circiter uiginti milliaribus supra Luteciam est oppidum, ad confluentem Sequanæ & Ionæ. Fuit igitur ibi inædificatum ponti sepimentum quoddam, uerum ita, ut per ostium, quod utrinq; claudebatur, alijs ad alios pateret aditus, modo utriq; uellent. Cum cò uentum est: incipiunt colloqui Principes. Ac licet magno

comitatu

comitatu uenissent ambo: Burgundiæ tamen Dux, quatuor tantum è suis adduxit, & paulò pòst, uel quòd inuitaretur, uel quòd alioqui cuperet honorē aliquem Regi deferre: ab ea parte, quâ erat, aperit fores, cumq; ab altera parte idem fieret, transijt ad Regem, & confestim fuit interemptus. quæ quidem cædes maximarū deinde calamitatum causa fuit, ut constat. Istud quidem non propriè pertinet ad nostrum institutum, ideoq; non immorabor amplius, sed ad hunc modum, ut dixi, Rex mihi recitauit ipse. Quod si, quo tempore fuit institutum illud colloquium, sic fuisset aptatus locus, ut occasio nulla extitisset, illum euocandi: non fuisset ea perpetrata cædes, cuius erant authores nonnulli familiares Aureliani Ducis, magnæ apud Carolum Regem authoritatis. Rebus omnibus ad colloquium paratis: postridiè ueniunt eò Reges ambo, & Ludouicus quidem prior cum octingentis cataphractis: Eduardus autem cum omni exercitu. Sed duodenos tantum singuli secum adducunt, & interea dum colloquuntur: ex ipsis quatuor erant destinati, tanquam inspectores eorum, quæ apud nos gererentur: ex nostris totidem erāt in ipsorum castris, eadem de causa. Cum Rege præter alios aderant Ioannes Borboniæ Dux, eiusq; frater Cardinalis. A multis annis Rex eum habebat morem, ut è suis unum aliquem sæpe uellet eodem esse cultu corporis, quo ipse erat. Eo itaque die me delegit ad eam rem. Posteaquam Eduardus eò uenit, comitatus

inter alios fratre, Clarentiæ Duce, complectuntur se inuicem ualde amanter per foramina illa sepimenti, & Ludouicus sermonem inchoans: Aduentus, inquit, tuus, cognate, mihi longe est gratissimus, adeo quidem, ut nullius hodie principis conspectu & colloquio, malim frui, eoq; nomine gratias ago immortali Deo, cuius beneficio, hic perpetuæ amicitiæ firmandæ & reipub. causa conuenimus. Ad ea cum Gallice respondisset Eduardus: eius Cancellarius sermonem excipit, & uaticinium extare dicebat de futura insigni quadam apud Piccenium inter Galliæ & Angliæ Reges pacificatione. Tribuunt autem Angli plurimum uaticinijs, & quum de rebus arduis tractant, in medium semper aliquid tale adducunt. Ea habita oratione: proferuntur literæ, quas de pactionibus Ludouicus miserat Eduardo. Ibi tũ Cancellarius Regem interrogat, an ratas haberet utrobiq; latas conditiones? Cũ assensisset ille, ponitur in medium liber sacratus, & alia quædam religiosa. Iis ambo superimponunt manus, et sanctissimo iureiurando pollicentur, omnia se bona fide seruaturos esse. Post hæc, Ludouicus, quoniam facetus erat & urbanus in dicendo, recte, inquit, erit cognate, si quando Luteciam uenias: Iucundè uiuemus & suauiter, teq; oblectabis cum eius urbis lectissimis fœminis: adhibebo tibi Cardinalem Borbonium: Is quicquid peccaris; pro ea quam habet, potestate, facile expiabit. Eo sermone fuit exhilaratus Eduardus. Cumq; amice admodũ et blande

ad eum

ad eum modum essent aliquandiu locuti: Rex iubet nos, qui cum ipso eramus, aliquô secedere. Qui cum Eduardo uenerant, iniussi diuertunt. Paulò post, accersit me Rex, & Eduardum rogat, an cognoscat. Ille et se nouisse respondit, & nominatim, quibus in locis uidisset, dicebat. Nam quo tempore adhuc eram in familia Caroli, præstiteram ei meam operam. Tum Rex ad illum: Si Carolus, inquit, nolit seruare inducias (admodum enim fastuose respondit) quid agendum tibi esse uidetur? Ad hoc Eduardus, denuo licebit experiaris, ait & conditionem deferas: quod si nolit comprehendi: agite inter uos pro uestro arbitratu. Per occasionem deinde Rex delabitur in mentionem Britanni, nam idcirco in hunc sermonem descendit, & cũ illo quid agendum sit, rogat, si nolit ratas habere inducias? Tum Eduardus, nullum se rebus aduersis habuisse fideliorem amicum respondit, ideoque rogare, ne quod ei bellum inferatur. Conticuit Rex, & complexus illum, humanissimeq; salutatis eius familiaribus, Ambianum reuertitur, et illi ad exercitum redeunti, subministrat omnia, quorum aliquis esse poterat usus. Dux Clocestrius Eduardi frater, et alij nonnulli proceres, quòd grauiter ferrent eam transactionem: non interfuerant ei colloquio, sed tamen eò deducta res fuit, ut hi omnes deinde ad regem uenirent, acceptis ab eo pulcherrimis donis, uasis argenteis, & equis lectißimis. A collocutione, quum rediremus Ambianum: Rex in itinere mecum

duabus de rebus præcipue loquebatur. Primum, animaduerterat Eduardum facili momento potuisse impelli, ut Luteciam ueniret: Id molestum erat ei. Nam formosus, inquit, est Princeps & elegans: delectatur consuetudine mulierum: facile sit, ut Luteciæ aliquam reperiat delicatulam, cuius amore & suauiloquentia captus, cupiat eò subinde redire: atqui maiores ipsius, nimium ibi inueterauerunt. Quamdiu intra regni sui fines sese continebit: expeto illius amicitiam, citra mare autem nón potest ulla mihi cũ eo firma esse aũt certa societas. Alterũ erat, quòd paulò durior ille fuisset, quando de Britanno facta fuit mentio. Nam et hoc ei moleste accidit, & quia magnopere cupiebat inferre bellum Britanniæ: denuo per legatos eum sollicitat, ut sibi hoc ipsius pace liceat. Sed ille cum urgeretur: respondit, si bellum excitetur aduersus Britannum, se denuo traiecturum esse mare, ut illum propugnet. Ad eum sermonem legati conticuerunt. Dum essemus Ambiani: ueniunt ad Regem aliquot eius familiares, qui pacis fuerant principes. Ex ijs Hauartus ad eum secretò, Si uelis inquit, facile perficiam, ut Eduardus huc ueniat, & fortasse Luteciam usq; animi recreandi causa. Insuaue hoc erat Regi. dißimulans tamen, & lotis intereà manibus, ut pranderet, nihil admodum respondit, & ad me tacitè, quod suspicatus, inquit, eram, id accidit. A cœna, cum in eundem sermonem illi denuo incidissent: illatum aliquid fuit ad excusationem, quàm fieri potuit

ciui-

ciuilißime, & Regi contra Carolum magna celeritate proficiscendum esse dicebatur. Si quis memoria repetat, quantis calamitatibus Angli plurimis annis, et nostris etiam temporibus Galliam afflixerint: ei non uidebitur mirum, tantam fuisse Regis diligentiam, ut eos quacunq; ratione placatos dimitteret. Postero die Angli maximo numero ueniunt Ambianum. Ex ipsis quàm plurimi dicebant, eam pacem Sancti spiritus beneficio factam fuisse. Nam quo die Reges conuenerant: columba candida consederat in tabernaculo Eduardi, nec ullo strepitu aut clamore fugari potuit. Pluerat aliquantulum, eamq; pluuiam insecutus est deinde fulgor solis, et columbam aliqui dicebant exiccandi sui causa, insedisse ei tabernaculo, quod præ cæteris eminebat. Hanc rationem adferebat mihi Vasco quidam nobilis, ex familia Eduardi. Pacificationem hanc ille grauiter, ut alij multi, ferebat: & quoniam uetus inter nos erat noticia: familiariter mecum locutus, inter alia dicebat, non dubium esse, quin Eduardum aliquando ludificaremus. Rogabam, quàm multa fecisset ille secunda prælia? Nouem, inquit, quibus omnibus interfuit ipse. Quàm multa, inquam, aduersa? Vnum, ait, nempe hoc ipsum, & uestra quidem calliditate. Et quoniam istud in se admisit: collectam è superioribus bellis gloriam, hoc uno totam obscurauit. Rex per me certior de eo factus, ait, esse hominem seditiosum, & prouidendum, ne quid turbaret. Voca-

Igitur ad prandiũ, & , si commorari secum uellet, magnas defert conditiones: Dono deinde datis mille aureis, pollicetur eius fratribus, qui per Galliam erant, omnem beneuolentiam. Ego quoq; in aurem illi aliquid admurmurans, orabam, ne quid moueret. Rex in primis erat sollicitus, ne quod dictum sibi imprudenti excideret iocosum, quod Angli ad sui derisionem interpretarentur. Postridie autem collocutionis, cum esset in cubiculo, & ex nobis aliquot unà cum eo, uerbulum aliquod facetum ei excidit, dum forte de uino & ijs rebus, quas in illorum castra miserat, loquitur. Respiciens, de improuiso conspicit mercatorem quendam Vasconem, qui eò uenerat, petens, ut sibi liceret uina sine portorio illinc in Angliam exportare. Vbi uidit: obstupescit, simul miratur quemadmodũ eò penetrasset: Rogat qui sit, & unde, & an uxorem habeat in Anglia? Ille, habitare se quidẽ in Anglia respondit cum uxore, sed exiguas habere facultates. Posteaquam deinde certis conditionibus cum illo egissem: Rex largitur, quod petebat. nec id modo, uerum etiam eo in loco, unde originem habebat, munus publicum dabat, & mille francos dependit ad euocandam ex Anglia coniugem atq; familiam: Ea profectio ipsius fratri committitur: Ipse Burdegalam ire iubetur, & ne quò deflecteret, additur ei mandato regis, comes itineris. Ad hunc modum rex, quod minus circumspectè locutum se fuisse intelligebat: hac pecunia se mulctauit ipse. Dum

hec

hæc geruntur: uenit à Connestablio legatus Rapinius. Eum ut audiremus, Ludeo mihiq; Rex mandat. Conteus, quem suprà diximus ad Carolum fuisse profectum, ut Connestablij consilia patefaceret: redierat iam ab illo, & erat cum Rege. Legatus in hunc modum uerba facit: Connestablium habere pro explorato, quàm grauiter sit accusatus, sed ex ipso rerũ euentu facile Regem iudicare posse, falsò delata esse omnia. quòd in ipsius detrimentum nihil hactenus admiserit. Et quò maior sit fides: docet quomodo persuaderi posit Carolo, ut discedentem Eduardum adoriatur & opprimat. Nos ad ea respondimus, uelle nos uti pace cum Anglis. Ludeus etiam sermone longius progressus, rogat, quo loco repositam habeat pecuniam Connestablius. Mirabar, hanc illi uocem excidisse, multò magis etiam, quòd ille, postquam hoc intellexit: hero suo non fuerit author, ut profugeret. Nam quid ageretur, facilè potuit ex eo cognoscere. Sed ita ferè fit, ut pauci admodum expedire se posint à periculis, & tempestiue illa uitare. Alij, quòd experientiam nullam habeant, neq; similia exempla obseruarint: alij studio & amore liberorum, uxorum, familiæ & possesionũ cauere sibi non possunt, & tametsi præmoneantur: tamen his uinculis impediti, in maximas sæpe calamitates incidunt. Vbi de postulatis illius à nobis Rex cognouit: scribam accersit. præter Bocagium & me, aderant unà Conteus & Hauartius: & hic quidem ignarus,

rus, quid ageretur. Dat literas ad Conneſtablium in hanc ſententiam: Se pactum eſſe cum Eduardo, & nunc uarijs occupari negocijs: ita quidem, ut eiuſmodi capite, quale ſit ipſius, uehementer opus habeat. Inde ad Hauartum & Contæum: Corpus, inquit, illius non requiro, & ſolo capite ſim futurus contentus. Eas literas dat Rapinio, cui clementer admodum & amicè dictum eſſe uidebatur iſtud à Rege, nec quò pertineret, intelligebat. Poſthæc, Eduardus binas Conneſtablij literas ad ſe ſcriptas, mittit ad Regem, & quicquid unquam nunciauerat, patefacit. Quò magis uidere licet, quàm fuerit deploranda illius conditio: qui tres potentiſsimos Principes eodem tempore habebat infeſtiſsimos. Eduardus à Rege accepta pecunia, magnis itineribus Caletos proficiſcitur. Nec enim à Carolo tantum, uerum etiam à promiſcua multitudine per Galliam, ſibi metuebat. Et ſi quis militum à reliquis copijs aberraſſet, aut paululū modo diremptus eſſet ab alijs: uix erat, ut non interficeretur. Obſides autem reliquit in Gallijs Hauartum & Ioannem Seneium, quo ad mare traieciſſet. Suprà diximus, illum non magnopere propendiſſe in hoc bellum. Nam ſimulatq; Dauernum uenit, quod eſt trans mare oppidum, contra portum Iccium, & antequam illinc ſolueret: cœpit nobiſcum aliquas rationes inire. Vt autem ad nos traijceret, duo potiſsimum erant in cauſa. Primum, populus pro ſua perpetua conſuetudine bellum expetebat, & Carolus

etiam

etiam instigabat. Deinde, cogitabat magnam eius pecuniæ partem, quam in hoc bellum exegerat, sibi retinere. Angliæ enim reges, præter certos & annuos census, nullam suis imperant pecuniam, ut antea quoq; diximus, nisi in bellum Gallicum aut Scoticum. Et ut populo satisfaceret: alia quadam arte fuit usus & calliditate. Londino secum & ex alijs urbibus ad duodecim ciues adduxerat, homines locupletes, obesos, & uitæ molliori assuetos, qui & accepti erant multitudini, & profectionem in Galliam ualde suaserant. Et quanquam satis habebantur commodè in tabernaculis: tamen quod ei uitæ generi non assuessent, statim eos tæduit. Putauerant enim fore, ut traiecto mari, intra paucißimos dies cum hoste dimicaretur. Interposita autem longiori mora, cum & bellum duceretur, & de pace mitterentur Legati: Eduardus fastidium illis etiam auxit, ut eò uehementius pacem urgerent, ac se, cum rediissent domum, purgarent: si forte præproperum ipsius reditum populus indigne ferret. Nam ab Arturi temporibus, Angliæ rex, cum maioribus copijs in Galliam nullus unquam uenit. Collegerat autem in hoc bellum grandem pecuniam, cuius multò maximam partem sibi seruauit, quum opinione citius dimitteretur exercitus. Atqui, non erat ea uirtute & industria, quali præditum esse oportet eum, qui uelit in Gallijs magni aliquid bello perficere. Deinde, Rex communicerat se sic satis, tametsi in tanto aduersariorum numero,

mero,

mero, nō poterat undiq; sibi cauere. Sed & Eduardus, quia magnopere cupiebat matrimonium, de quo constitutum erat, perfici: plurima nobis concedebat. Post illius abitum, rex Veruinum proficiscitur, quod est ad Hannoniæ fines oppidulum. Auennij erant pro Carolo Cancellarius & Contæus cum alijs nonnullis. Non ignorabat rex, quantis aliquando calamitatibus Angli affecissent Galliam (fuerat enim ipse spectator earum aliqua ex parte) quò magis etiam commotus fuit hoc illorum transitu, & ut minus sibi metuendum esset ab illis: cupiebat cum Carolo pacisci. Nunciabat ei Cancellarius, ut medium aliquem locum deligeret, quo cum ipsius legatis in colloquium uenirent. Eo accepto nuncio, ipse, tametsi nonnulli dehortarentur: ad constitutum locum accessit, adductis unà secum obsidibus Anglicanis, & ijs præsentibus excipit Caroli Legatos, qui instructi uenerant magna militum & sagittariorum manu. Postquam utrinq; salutassent: nulla re alia perfecta, Rex ad prandium illos secum abducit. Ex Anglis qui aderant, quidam ad me conuersus, quòd impatienter ferebat factam esse pacem: Si multos, inquit, eiusmodi milites uidissemus in comitatu Caroli, quo tempore ad Eduardum nuper uenit, non eramus pacificaturi. Tum Archiepiscopus Narbonæ, qui forte aderat: An uero tàm eratis, inquit, simplices, ac rerum imperiti, ut existimaretis, eum non habere multas eiusmodi copias? Habebat sanè complures, & resi-

ciendi sui causa, tantum dimiserat illas: Sed nos ita magnum tenebat desiderium patriæ, ut sexcenta uasa uini, & pensio quædam annua, quam accipitis à rege, facile uobis abitionem persuaserint. Tum ille grauißime indignatus, hoc, ait, illud est, quod plerique nobis prædicebant, fore, ut nos ludificaretis. An eam pecuniam, quæ nobis persoluitur à Rege, pensionem uocatis? tributum est, non pensio. Certè minimo negocio fieri poßit, ut uestris ludibrijs prouocati, denuo in Galliam traijciamus. Ego sermonem hunc interrumpens, iocose dictum esse interpretabar. Ille uero minime contentus, ad Regem aliquid extulit, qui ob hoc ipsum uehementißime fuit exacerbatus in Archiepiscopum. Inter Caroli legatos & nostros, in quibus etiam erat Petrus Doriollus, Galliæ Cancellarius, magna fuit altercatio. Nostri, quid egissent, referunt ad Regem, ac inter alia dicebant, Burgundiones multum esse feroces in omni sermone: se uero nihil inuicem ad illos dißimulasse. Rex minime istud probabat, affirmans, hæc omnia, de quibus iam disceptaretur, anteà sæpenumero in controuersiam uenisse: non hoc agi isto tempore, ut de rebus omnibus integrè definiatur, sed ut induciæ solum fiant: nolle se quicquam asperius dici, adeoque se ipsum uelle colloqui. Remotis igitur omnibus, præter Ammirallium & Bocagium & me, paciscitur nouem annorum inducias. Illi uero petebant, quandoquidem Carolus iactauerat, non se facturum inducias,

nisi

nisi mensibus aliquot post Eduardi discessum ex Galliis: ne statim diuulgarentur, ut ne uideretur illas apud Piccenium factas, habuisse ratas, in quibus omnino comprehendi non uellet. Eduardus, qui grauiter alioqui ferret illam Caroli pertinaciam: certior factus, Regem cum eo pacisci; legatum mittit Thomam Mulgomerum, orans, ne præter eas, quas ipsi constituissent, alias faceret inducias, & ut ne Sanctoquintinum illi reddat; Quòd si bellum etiam inferre uelit, pollicetur se cum exercitu, primo uere, aut sub initium æstatis, denuo traiecturum esse mare, & auxilia præbiturum, ijs conditionibus, primum, ut Rex, detrimentum, quod sit accepturus ob imminutum uectigal, sibi resarciat (nam ex lana colligitur portorium illud Caleti, ad quinquaginta aureorum millia quotannis) deinde, ut belli sumptuum dimidiam partem dependat: se reliquum esse daturum. Rex, gratam se habere uoluntatem eius confirmans: excusat. id sibi iam non esse integrum: de inducijs quidem se pactum esse cum illo, sed esse planè easdem cum ijs, quas ipsi fecissent: & hoc solo differre, quòd ille separatim eius rei literas postularit. Eo dato responso, legatus & obsides duo, qui cum Rege fuerant hactenus, magnis amplificati muneribus, domum reuertuntur. Mirum in primis uidebatur Regi, tales ab Eduardo sibi fuisse oblatas conditiones, ac periculi plenum esse iudicabat, præbere illi nouam traijciendi occasionem, propterea quòd con-

iunctis

iunctis copijs, inter Anglos & Gallos, facili momento sit oriturum dißidium, neq; difficilis futura sit Anglorum cum Burgundionibus reconciliatio. quò magis cupiebat cum Carolo pacisci. His confectis rebus, illa inchoata nuper aduersus Connestablium actio, renouatur: Interponitur utrinq; fides, & conficiuntur literæ in eandem plane sententiam, ut Bouilli cõstitutum fuit. Ea re cognita, qui cum ipso erant honestiores homines: paulatim se subducebant. Ipse, quòd sciebat Eduardum suas literas & mandata omnia patefecisse Regi: & quia non ignorabat, quorum impulsu & quamobrem essent factæ induciæ: magnopere fuit commotus, & misso ad Carolum legato, petebat, ut sine periculo sibi liceret cum ipso colloqui. Diu multumq; deliberauerat antea, quònam se potißimum reciperet. Egerat aliquando cum suis famulis Lotharingis, eorumq; ductu cogitabat in Germaniam profugere, & quantum posset auri secum deferre, & castellum aliquod ijs locis comparare, in quo se tueretur donec ad Principũ amicitiam tutum haberet receptum. Aliâs decreuit subsistere Hanij: quam arcem in hoc munierat, ut rebus parum secundis esset ei receptaculum. Sed quoniam eius familiares propè omnes, aut Regis erant aut Caroli imperio subiecti: non reperiebat homines idoneos, quibus se committeret: ac tantus erat in eo fortasse pauor, ut suis non auderet se patefacere totum. Nam alioqui crediderim plerosq; ei non fuisse defuturos. Et pericu-

losius ei futurum erat, circumuallari ab altero solum: quàm ab utroq; simul. Nam permixti Burgundionibus Galli, non erant diuturna usuri pace. A multa deliberatione, cum ei de periculo cautum esset: constituit proficisci ad Carolum: & comitatus uiginti circiter equitibus, Montium petit, Hannoniæ oppidum, cuius præfectus erat ei summè amicus. Ibi per dies aliquot commoratus: à Carolo, qui bello uexabat Lotharingiam, nuncium expectat. Ea de re certior factus Rex, uidebat sibi prouidendum esse magnopere, ne qua ratione ille Carolo reconciliaretur. Profectus igitur Sanctoquintinum: cogit ad octingentos cataphractos, & ubi propius uenit ex oppidanis obuiam ei nonnulli procedunt. Ilico iubet, ut ingressus in oppidum, remoueant quæ collocata ibi erant præsidia. Post hæc, ingreditur equitatus: hunc ipse deinde sequitur, honorificè admodum exceptus. Qui Connestablij rebus fauebant, in Hannoniam plerią; sese recipiunt. Quid actum esset, è uestigio Rex ad Carolum enunciat, ut ei spem omnem recuperandi oppidi per Connestablium, adimeret. Eo accepto nuncio, Carolus Montij præfecto mandat, uti modis omnibus prouideat, ne Connestablius aliquò discedat. Ille imperata facit. quanquam certè non tàm erat arcta custodia, quin ille pro suis facultatibus & potentia, potuisset aliquam inuenire fugæ uiam. Quid autem hoc loco dicas de fortuna, mundi gubernatrice? ut nonnulli putant. Obtinebat ille summam in Gallijs

authori-

authoritatem: finitimus erat utrique Principi: arcem habebat munitißimam, & rebus omnibus instructam: præfecerat eum Rex quadringentis cataphractis: ualebat ingenio, & peritia rei bellicæ præstabat: magnum habebat rerum usum, et auri uim ingentem poßidebat. Statuendum est igitur fortunam, qua nihil est mutabilius, ei fuisse planè aduersariam. Sed reuera nihil aliud est fortuna, quàm figmentum poëticum. Quin potius ita iudicandum est: iratum ei fuisse Deum, & grauiter offensum. Et si de consilijs arcanis fas esset ulli homini pronunciare: dicerem illum excitasse iram Dei aduersum se hac una re potißimum, quòd per omnem uitam mente & animo totus in hoc fuerat, ut perpetuum bellum aleret. Nam in eo positam esse putabat suæ dignitatis materiam, ac ueluti segetem. Neq; uero difficile ei erat istud perficere. Tota enim natura & moribus & ingenio Principes inter se dißidebant. Vix igitur credendum est, fortunam aliquam eò dementiæ adduxisse uirum longè prudentißimum, ut eos principes aduersum se concitaret, quorum fuerat per omnem uitam in rebus omnibus contraria & diuersa uoluntas: qui nullam rem unquam simul ex animo comprobarunt, nisi hanc in illius caput factam coniurationem. Mitto Eduardum, qui neptem eius habebat in matrimonio: qui suæ coniugis propinquos omneis, ac in primis Sanctopaulianam familiam ualde amabat. Sed ne hunc quidem amicum habere potuit. In eas itaque

tandem redactus fuit angustias, ut ex amicis nemo per noctem unam auderet eum hospitio recipere. Consimiles exitus multi sæpe sunt experti, & experientur alij post longam & diuturnam prosperitatem. Dum sic detinetur Montij: Rex confestim urget Carolum, ut pactioni staret, eumq; uel ad se quamprimũ mitteret, uel capitis afficeret supplicio. Ille facturum se respondit ex ijs alterum, simul Peronam deduci iubet. Iam autem nonnulla ceperat Lotharingiæ & ditionis Barrensis oppida, & Nanceium obsidebat, strenuè se defendentibus, qui intus erant. In Campania Rex magnum conficiebat equitatum. Ea res metum aliquem illi iniecit. Nam etsi pactæ erant induciæ: tamen hoc ei concessum non erat, ut Lotharingum, qui in hac rerum acerbitate ad Regem confugerat, profligaret. Interpellatus autem à Rege frequenter, ut pacta seruaret, quanquam promittebat: tamen ultra constitutum diem distulit. Cumq; metueret, ne sibi impedimentum aliquod obijceretur à Rege, quò minus Lotharingicum bellum conficeret: quod in primis cupiebat, ut è Lutzenburgo rectum haberet aditum in Burgundiam (occupata enim Lotharingia, continentes habebat prouincias, inde ex Batauis in Lugdunensem usq; agrum) His, inquam, de causis Cancellario & Imbercorto, qui Conestablio erant infestißimi, & summam administrationis obtinebant: mandat, ut Peronam profecti, ad certũ diem, illis, quos eò Rex missurus esset, Conestablium traderent.

traderent. Ipse Nanceium interea tormentis acriter quidem, sed frustra oppugnat. Nam is, de quo diximus Comes Campobachius, qui maximam habebat in castris authoritatem: promiserat Lotharingo, se moram esse illaturum obsidioni, & perfecturum, ut ea, quae ad oppugnationẽ usui esse poßint, desiderentur. Hoc erat nedum praeludium quoddam maioris calamitatis, quae deinde secuta fuit. Carolus in spem uenerat, ut opinor capiendi oppidi ante eum diem, quo Connestablium ex pacto cogebatur tradere. Quòd si fortuna consilium eius comprobasset: fortasse non erat daturus. Rex etiam, ut est credibile, si maturius illum & ad praescriptum diem accepisset à Carolo: maiora Lotharingo daturus erat auxilia. Nam de coniuratione Campobachij, & communicatis inter ipsos consilijs, iam audiuerat: sed ei negocio non se immiscebat, tametsi cohercere poterat Lotharingum, si uoluisset, quoniam in propinquo magnas habebat copias. Quum autem ante eum diem frustrà moliretur expugnationem Carolus: ij, quibus mandatum erat, Connestablium, quem ualde oderant, ad portam Peronae, cupide tradunt in potestatem Amirallij, qui continuo Luteciam illum adduxit. Tribus ferè post horis, ut à nõnullis accepi, uenit magna celeritate à Carolo nuncius, ut ne prius illum, quàm captum esset Nanceium, traderent. Luteciae coeptum est ilico de illius causa cognosci. Quicquid ad instruendum iudicium poterat conferre: non modo Carolus,

uerum etiam Eduardus subministrabant, & quas ab illo singulis temporibus acceperant literas & mandata, proferebant: Senatum etiam Rex urgebat, ut accelerarent: & delecti fuerunt ad eam rem homines idonei. Paucis igitur diebus cognita causa, capite damnatur, & publicantur eius bona. Grauissime quidem ille utrumq; offenderat, neq; crimen eius ullum purgare uelim: sed tamen inusitata fuit hæc & præpropera festinatio. Certe, Caroli splendore maximè fuit indignum, quòd eum, cui fidem dedisset, quem accersiuerat, comprehendit, ac deinde, non tàm metu, quàm cupiditate quadam impulsus, necandum exhibuit. Et sané, post hoc tàm pudendum facinus, res illius paulatim magis atq; magis ad interitum spectabant. Nec enim maleficium ullum Deus inultum finit, etiàm si diuturniorem impunitatem aliquando concedat. Nam quoties in magnis principibus aliquam insignem rerum uidemus commutationem: certò statuere debemus, illam à Deo proficisci. Propter potentiam enim illorum & opes, quibus, tanquam propugnaculo quodam muniti sunt: nullus casus facile posit eos affligere. Sed est Deus, qui repentina quadam tempestate concitata illos inuoluit et exagitat, in primis autem eos, qui crudeliter grassati sunt. Per complures annos floruit Burgundica domus, ita quidem, ut in nostro orbe nulla fuerit honoratior. Nam aliæ quædam, & si potentiores erant: tamen & bellis & multis alijs divexabantur acerbitatibus. Hæc

autem

autem perpetuum tenuit & fœlicißimum fortunæ cursum, quatuor in ea principibus ordine regnantibus. Primus ex ijs Philippus, cognomento Fortis, Caroli quinti Galliarum Regis frater, in matrimonium duxit Flandriæ Comitis unicam filiam, eaq; ratione sibi adiunxit Flandriam, Artesiam, Burgundiam superiorem, Niuernensem & Rethelensem agrum. Huius filio Ioanni succeßit Philippus cognomento Bonus, qui Brabantiam, Lutzemburgum, Hannoniam, Limburgum, Hollandiam, Zelandiam & Namurcum, ijs, quas diximus prouincijs, adiecit. Ab eius morte delatus est principatus ad Carolum filium, qui nostri temporis omnium Principum fuit longe clarißimus & ditißimus. Habebat enim præter florentißimas prouincias, maximam copiam exquisitißimarum rerum. Pecuniæ quidem aliquanto plus apud quosdam alios uidi (Nam à multis annis Philippus pater nullum exegerat tributum) reperit tamen supra ter centena aureorum millia. Deinde beneficio patris laudatißimi Principis, pacatos habuit uicinos omnes. Verum ea pace non utebatur diu, seq; bellis implicuit. cuius tamen rei culpam omnem in eum transferre nolim, & ad alios ea quoq; pertinet. Ad hæc, populus ultrò ferè largiebatur ei extra ordinem, ad trecenta & quinquaginta aureorum millia quotannis, per annos decem, in eaq; contributione non erat comprehensa Burgundia. Et quo tempore Connestabliũ in potestatẽ Regis dedit, duplica

tam collegit eam summam. Quicquid erat Mobilium rerum Connestablij, æstimari poterat ad octoginta aureorum millia. Leuis igitur fuit & exigua causa, cur illud in Connestablium admitteret. Sed non tulit impune. Nam hostem Deus excitauit ei, minime potentem quidem illum, et planè iuuenem, nullaq; in re exercitatum. Nec id modo: uerum etiam de suis ipse familiaribus, quorum usus erat bona & fideli opera: sinistre suspicari cœpit. An non hæc sunt illa præludia, qualibus olim uidemus usum fuisse Deum, quoties magnam aliquam conuersionem moliebatur? Illum in quo erat dignitatis atq; potentiæ gradum & splendorem, suæ tribuebat ipsius uirtuti & industriæ, et quoad uixit, eam retinuit opinionem.

PHILIPPI COMINAEI COMmentariorum Liber Septimus.

Riusquam exhiberet Connestablium: cœpit diffidere suo populo, & propemodum eos despiciebat. Ex Italia enim circiter mille cataphractos euocauerat, ijsq; utebatur etiam in obsidione Nouesiana. Comitem uero Campobachium quadringentis equitibus præfecerat. Is, quoniam Andegauensis familiæ partes, quæ bellum Neapoli gessit, sequebatur: proscriptus, et omnibus bonis exutus: in Galliam

se rece-

se receperat, & maximam partem cum Renato Siciliæ Rege, uel in Prouincia Maßiliensi fuerat, uel in Lotharingia, pòst etiam apud Nicolaum Calabriæ Ducem, à cuius morte, Carolus eum excepit, & magnum præterea numerum Italorum. Missus autem à Carolo in Italiam, ut equitatum cogeret: accepit ab eo quadraginta aureorum millia. Cumq; per Lugdunum iter faceret: incidit in Simonem Papiensem medicum. Familiariter cum eo locutus, Regi significabat, si uelit secum pacisci: daturum se Carolum in ipsius potestatem. In eandem sententiam loquebatur etiam cuidam Regis apud Pedemontanos legato. Reuersus deinde ex Italia cum equitatu, denuo pollicebatur Regi, simulatq; futurus esset ad exercitum: se uel interfecturum esse illum, uel capturum: simul quomodo id perficeret: demonstrat. Caroli consuetudo sic erat, ut paruulo equo uectus, & modico stipatus comitatu, totum exercitum obiret. In eo temporis puncto confirmabat, se posse, quod uellet, perficere. Ad hæc, si quando committeretur prælium: illo deserto, se transiturum ad Regem, modo ipse conditiones inuicem præstaret. Eam improbitatem atq; perfidiam Rex ægre tulit, & ut singularem aliquam uirtutem ostenderet: omnia per Contæum Carolo renunciat. Ille autem, quia putabat hoc à Rege fieri captiose; fidem non habuit, & domesticum proditorem multò maiori beneuolentia, quàm prius, complectebatur. Quò magis apparet, Deum ipsi men-

rem omnem prorsus eripuisse. Occupatá Lotharingia, & recuperato Sanctoquintino cùm duobus Connestabilij oppidis, & reliquis eius facultatibus acquisitis: iniecta fuit mentio colloquij, quò Rex & ipse uenturi erant. Constituit enim exercitum suum ex diutino labore defatigatum reficere, & cohortes aliquot præsidio collocare, per aliquot oppida Comitis Romontij in finibus Bernatum & Friburgiorum, quibus bellum inferre cogitabat: primum, quod quo tempore Nouesium circumsedit: incursionibus uexassent Burgundiam: deinde, quòd ipsorum opera potißimũ sibi esset adempta ditio Pfirtensis, ut suprà docuimus: postremò, quòd Comitem Romontium parte aliqua suæ ditionis illi dispoliassent. Colloquium Rex ualde urgebat, & hortabatur eum, ut Heluetios sineret uti pace, neq; miseram & tenuem prædam ibi sectaretur, & exercitum potius recrearet. Heluetij, quum ad fines ipsorum uiderent illũ habere præsidia: legatos de pace mittunt, & pollicentur quicquid ademerant, restituere. Sed Romontius contrà magnopere sollicitabat, ut præsens opem sibi ferret. Eo probato consilio, statuit omnino bellum eis facere, & priusquam illud suscepit, cum Rege paciscitur, ne propter Lotharingicum bellum ullus inter ipsos motus existeret. E Lotharingiæ finibus profectus, ubi cum exercitu in Burgundiam accessit: alij ueniunt ab Heluetijs ad ipsum legati, cum amplioribus mandatis, quorum hæc erat summa, paratos

esse

esse Heluetios, non solum restituere omnia, quæ occupassent: uerum etiam à quauis alia societate discedere, & ipsi militem aduersus Regem subministrare. Quum autem obstinate eis omnia negaret: ea spe deiecti, cum uicinis ad Rhenum ciuitatibus ineunt fœdus, in annos decem, ut suprà demonstrauimus, quo loco diximus quemadmodum Caroli per Pfirtensem ditionem præfectus, capitis pœna mulctatus fuit: qui, quoniam insolenter & proteruè multa faciebat: defectionis causam dedit. Magno igitur studio prouidere debent principes, ut ijs, quas nuper occuparunt, prouincijs, idoneos homines præponant. Nam is, de quo diximus, præfectus, cùm æquum esset, ut eius ditionis populum humanitate quadam singulari sibi adiungeret: crudeliter & auarè multa designabat summo cum detrimento Caroli. Nam illa ciuitatum & Heluetiorum confœderatio, rege authore facta, maiores quàm pleriq; putant, Galliæ commoditates attulit, usq; eò, ut existimem, inter alia multa, Regē hoc unum prudenter admodum excogitasse. Nam oppresso Carolo, qui se ipsi opponeret, nullus erat omniū Galliæ principum. Maximū igitur ea res ad Galliæ salutem attulit momentum: quando ingenti labore & sumptu fœdus illud conciliauit. Heluetij, cum ad pacem nullum uiderent aditum sibi patere, statuunt illatum bellum defendere. Carolus in eam Sabaudiæ partem cum exercitu profectus, quam illi Romontio ademerant, & castellis aliquot recuperatis,

peratis, obsidione cinxit Gransonium. quod oppidum Heluetij Castelgionio, uiro nobili ademptum, præsidio circiter octingentorum militum, lectißimorum hominum muniuerant, eò quòd ipsorum finibus adiaceret. Ex Italia magni ueniebant ad ipsum comitatus, atq; etiam è Sabaudia. Poterat è suis ditionibus maximam optimorum militum manum colligere; sed præferebat eis exteros. Nam Connestablij cædes, ac aliæ quædam suspiciones erant in causa, quamobrem suis non confideret. Tormentorum autem uim habebat ingentem: & quò maiorem ad Legatos Italorum & Germanorum haberet authoritatem: magnifice instructus erat rebus omnibus, & quicquid omnino preciosum erat atq; eximium in ipsius bonis: hoc eò secum aduexerat. Per Insubriam putabat habere se multos amicos, & de Mediolanensi Ducatu uaria secum in animo uersabat. Gransonio per dies aliquot acriter oppugnato tormentis: qui intus erant: illius potestati sese permittunt. Eos omnes deinde iubet interfici. Conuenerant tum Heluetij, non ita magno numero, ut ex ipsis audiui. Nam opinione pauciores copiæ intra fines ipsorum coguntur, & tunc aliquantò minores, quàm hodie. Nam ab eo tempore, agriculturam et alias operas quotidianas, belli studijs commutare cœperunt. E socijs autem uix pauci tum aderant. In celeritate enim totum erat positum, & tempore exclusi, non expectatis sociorũ auxilijs, cogebantur progredi, ut obsessis opem

ferrent,

ferrent. In itinere, de deditione & indigna suorum nece cognoscunt. Carolus, contra plurimorum sententiam, constituit ad fauces montium, ubi tum illi consistebant adhuc, obuiam eis properare, minus prudenti sanè consilio. Nam erat in loco æquißimo & percommodo, circumuallatus & tormentis, & parte aliqua lacus, ita quidem, ut ab illis nihil ipsi magnopere metuendum esset. Præmiserat autem ad centum sagittarios, qui ex aduerso eius montis, aditum & angustias uiæ seruarent: Ipse cum reliquis copijs sequebatur. Primum agmen, & maxima ferè pars exercitus, cum adhuc essent in planicie: obuium habuerunt hostem, ac dum primi ordines student retrocedere: uulgus militum, qui sequebantur, quòd fugæ similis ea uideretur profectio: cum propius uentum fuit, fugæ se mandabant omnes. quò factum est, ut Heluetij impedimentis omnibus, & tormentis, & totius exercitus tabernaculis, & ijs, quæ Carolus charißima habebat, potirentur. Desiderati sunt à Carolo septem modo cataphracti: reliqui omnes, & in his ipse, fuga salutem sibi petebant. Ioannes Galliarum rex, quo tempore prælio uictus fuit ab Anglis, & captus apud Pictones, ferebatur amisisse laudem omnem & gloriam rei militaris. Hoc ipsum multò rectius in Carolum aliquis dicat. Nam ille, dum strenuè præliatur, & fortiter sese defendit: captus fuit. Ante id tempus ita se geßit Carolus, ut è suis consilijs laudem & emolumentum ferret: Prima autem hæc est

calami-

calamitas, in quam sua quadam obstinatione incidit. Dici enim non potest, quantum hac una re uulnus acceperit. Nam ex amicis quatuor Principes, qui rebus secundis ad eius amicitiam accesserant: ad motum fortunæ se quoq; mouerunt. Comes Romontius, mercatori cuidam Heluetio, cum per ipsius ditionem iter faceret: ademerat currum onustum pellibus ouium. Ea fuit belli causa. Quòd nisi Carolum Deus planè destituisset: non est credibile, illum pro re tàm exigua bellum suscepturum fuisse, præsertim, cum & Heluetij amplas proponerent conditiones, & propter ipsorum agri tenuitatē, nulla uel utilitas magna, uel gloria posset ex eo bello sperari. Nec enim tàm celebre tum erat ipsorum nomen, nec illæ facultates, quæ hodierno die. Qui primò fuerunt ad eum de pace missi legati & deprecatores, inter alia demonstrabant: tantā esse ipsorum inopiam, ut calcaria & equorum frena per ipsius exercitū, pluris deberent æstimari, quàm omnis ea pecunia, quæ ex ipsorum agris cogi posset. Hoc mihi recitauit, qui princeps fuerat eius legationis. Rex, qui multos habebat exploratores, à me ferè magna ex parte dimissos, certior factus de aduerso prælio: magnopere fuit exhilaratus, & hoc unū grauiter modo ferebat, quòd non maior esset edita strages. Morabatur autem Lugduni, ut & in ea propinquitate crebriores acciperet nuncios, & ut Caroli consilijs occurreret. Magnopere enim metuebat, ne ui & armis ille sibi Heluetios

adiunge-

adiungeret. Sabaudiã enim Carolus habebat ſibi fauentẽ: Mediolani Dux fœdere coniunctus erat, & Renatus Siciliæ Rex, cogitabat eum inſtituere hæredem: Itaq; ſi fortuna comprobaſſet eius conſilia: quicquid interiacet agri, inde ab oceano Germanico uſq; ad mare mediterraneum: id omne tenuiſſet, & occupata Sabaudia cum Lotharingia & Maßilienſi prouincia: noſtri bellum ei facere, niſi maritimum, non potuiſſent. Verum ubi infœliciter dimicauit, ad Regem undiq; ueniunt legati, à ſorore etiam ipſius, Saubaudiæ domina, & auunculo Siciliæ rege: Sed uix ægrè illos audiebat, & ad Carolum ire iußit. Ipſe interea Germanos diligenter ſollicitabat, & obſeßis undiq; uijs, utebatur mendicis, & id genus hominibus internuncijs. Germani ferociter reſpondebant, niſi Carolo bellum inferat, ſe pacem cum eo facere, ac ipſum decreuiſſe oppugnare. Quocirca ualde ſollicitus erat, ne tandem cogeretur hoſtem ſe profiteri, multò magis etiã, ne quos emiſerat exploratores, interciperentur. Nunc uideamus, quæ fuerit prælium illud ſecuta rerum conuerſio, & quemadmodum prudenter omnia ſua Rex inſtituerit. Hæc enim alijs conferent, qui per ætatem temere multa ſæpe faciunt, & rerum exitus non præuident. in eo ſane multum uituperandi, quòd illos, quorũ conſilia ſequi debent: aſpernantur. Statim, accepto detrimento, Carolus Contæum mittit ad Regem, cum mandatis admodum demißis, omnino præter morem

ſuum

suum & naturam: Orat, ut seruet inducias: Quòd ad collocutionem, ut constitutum erat, non uenerit: excusat, & breui, quemcunque locum Rex ad eam rem delegerit: se uenturum esse pollicetur. Rex humanissime excepto illo, facile patitur hoc abs se impetrari. Iudicabat enim nondum uenisse tempus, ut secus faceret: neque nesciebat, quantũ esset populi studium & uoluntas erga Carolum. quò facilius putabat eum ex aliqua tempestate posse remergere et eluctari. Constituit ergo eius euentũ belli expectare, neque partibus ullam prębere causam, inter se paciscendi. Habebatur quidem à Rege Contæus amicè: sed uitare tamen nõ potuit, quin carmina quædam audiret decantari paßim, ad Heluetiorum laudem, & infamiam Caroli composita. Galeacius autẽ Mediolani Dux, quanquam fœdere iunctus erat Carolo: ualde tamen fuit eius calamitate recreatus. Cum enim animaduerteret, esse multos per Italiã, qui rebus Caroli fauerent: metu adductus, amicitiam illius & fœdus ambiuerat. Accepto autem nuncio de clade illius: confestim legatum ad Regem mittit, ciuem Mediolanensem, hominem obscurum. Is per alium quendam me adit, & literas sui Principis reddit. Vt de postulatis illius cognoscerem, Rex iubet. Nam iratus erat illi, quod se relicto, transisset ad Carolum, præsertim cum essent affinitate coniuncti. Legatus ad hunc modum locutus est: Ad Galeacium esse delatum, Regem in collocutionem uenturum esse cum Carolo.

Id multis

Mmultis de causis (in quibus, tamē nihil erat ferè solli-di) grauiter eum ferre: Quòd si Rex iureiurando confirmet, nō se pacificaturum esse: centum aureorum millia pollicetur. Rex ubi cognouit à me quid uellet: accersito illo, & præter me, nemine præsente: quæ tui sit aduentus, inquit, causa, Cominæus exposuit. Ad Galeacium autem hæc uelim referas: facile me carere posse ipsius muneribus, et triplò maiorem pecuniæ summam me colligere quotannis, quàm ipse faciat: de pace uel inducijs facturum me esse pro iudicio meo & arbitratu: ueruntamen, si meæ societatis repudiatæ, et initi fœderis cum Carolo ipsum pœniteat: non repugnare me, quò minus ad pristinū statum reuertamur. Ille, gratijs actis, magnopere petit, ut fœdus ad eum modum, sicut anteà pactum fuerat, pronuncietur: habere se plenam eius rei procurandæ potestatem. Rex assentitur, & à prandio publicè recitantur induciæ. Cumq; legatus in Insubriam hoc statim significasset: Mediolani etiam fuerunt diuulgatæ. Primus hic est scopulus, in quem Carolus impegit, accepta clade, nempè iactura potentissimi amici, qui nuper ante tres hebdomadas, splendida missa legatione, fœdus cum ipso pactus fuerat. Renatus Siciliæ Rex, cogitabat eum instituere hæredem, ut suprà diximus, eoq; nomine Castelgionium miserat Carolus, ut Prouinciæ Maßiliensis posseßionem occuparet, & ad deuinciendum eius regionis proceres, dederat ei uiginti aureorum millia. Verum, ubi de-

pugna rumor increbuit: ægrè cum suis comitibus euasit, & adempta fuit ei pecunia. Sabaudiæ domina, quæ rebus Caroli summè fauebat, cum de clade audisset: Renatum hortabatur ad constantiam, & acceptum detrimentum extenuabat. Vtebatur autem Prouincialibus quibusdam internuncijs, quibus interceptis: quod inter Renatum & Carolum clàm agebatur negocium, plane fuit detectum. Rex igitur confestim equitatum mittit ad fines Prouinciæ, & Renatum amanter ad colloquium euocat: nisi ueniat, consilium sibi capturum esse dicebat. Venit ille tandem Lugdunum, & à Rege fuit exceptus honorificentißimè. Aderam, quum primò congrederentur. Ibi tum quidam ex Renati familiaribus, Ioannes Cosßius Neapolitanus, uir honestus, & nobili genere natus, Prouinciæ præfectus, ad Regem: Mirum, inquit, uideri tibi non debet, Renatum, auunculum tuum cogitasse aliquando, Carolum instituere heredem: Nos ipsius necessarij, huius consilij fuimus authores. Tu enim, qui nepos es è sorore, minus amicè & liberaliter cum illo egisti: Barrensem arcem & Andegauensem, quæ sunt ipsius, occupasti, nec ullam amoris aut beneuolentiæ significationem hactenus dedisti. Suasimus igitur illi, mentionem aliquam futuræ donationis inijceret, ut eius rei fama ad te perlata, leniorem te nobis & placatiorem redderet. Hanc orationem Rex prudenter & benignè excepit. Verum enim ille dixerat, & totius rei tractatio pendebat ab ipso. Paucis

deinde

deinde post diebus, facta fuit compositio: & Renatus, Carolo deserto, Regi totum se dabat, amplis ab eo muneribus cohonestatus, non ipse modo, sed & eius familiares. Alterum istud est naufragium, quod à prælio Carolus fecit. Sabaudiæ quoq; domina, quæ multis annis, auerso animo fuerat à Rege fratre: Montagnium mittit, uirum nobilem, qui me prius interpellato, quamobrem illa fuisset hactenus alienior à Rege, demõstrat. Exitus orationis eò spectabat, ut illa, quanquam non discederet apertè ab amicitia Caroli: uideretur tamen Regis beneuolentiam affectare. Legatus ab eo responsum tulit satis commodum et amicum, me internuncio. Dum hæc geruntur: interea multæ aliæ Germaniæ ciuitates, coniuratione facta, magnis animis bellum aduersus Carolum parant: ita quidem, ut qui plurimum ei noceret: is maxime crederetur officium fecisse. Fugiente Carolo, Heluetij ingentem prædam fecerant, sicut suprà diximus: uerum, quantas consecuti essent opes, ignorabant. Tabernaculum quoddam illius, longe pulcherrimum, & exquisitißimum, partitum fuit ab eis in multa frustra. Patinas argenteas nonnulli, cum stanneas esse putarent, uilißimo precio uendebant. Adamantem ipsius, toto orbe celeberrimum, cui erant appensi aliquot uniones, quidam, ubi reperisset, in pyxidem reposuit, mox sub currum abiecit: paulò post reuersus, sustulit, & sacrifico cuidam uẽdidit aureo nummo. Is deinde, à sui oppidi magistratu, cui miserat,

accepit aureos duos. Breuiter, quicquid eximium ille habuit, in eorum manus totum peruenit, eaq; primum occasione, quae sit uis auri, coeperunt cognoscere. Nam ad bellum educti, Regis impulsu & opera, magnas deinde cõsecuti sunt diuitias. Et qui ueniebant ab ipsis ad Regem legati: splendidis affecti fuerunt donis. Causam illi aliquam offensionis habebant in Regem, quòd non se profiteretur hostem Carolo: sed largitionibus permulsi, remittebant iram. Tunc quoq; primũ coepit Rex eis polliceri pensiones annuas, quas deinde persoluit. Et quum altero praelio Carolũ illi postea uicissent: pactus fuit eis dare quotannis, ad quadraginta aureorum millia. Eius pecuniae dimidiam partem pendebat ciuitatibus: reliquum uero magistratibus priuatim, sic ut existimem, eos inde à primo praelio fuisse auctos à Rege decies centenis aureorum millibus. Carolus praelio uictus, Losanae, quod est oppidum ad lacum Lemanum, restitit aegrotus. Nam ex moerore morbum contraxit, & ab eo tempore uidebatur multum pristini uigoris amisisse. Colligebat tamen undiq; militem, & paucis in diebus magnas habuit coactas copias. Quicquid autem est eius rei, non uidi quidem ipse: uerum audiui, quum Tarentinus princeps, frater Neapolitani regis, commemoraret omnia regi. Is ante annum uenerat cum insigni comitatu ad Carolũ, spe filiam eius in matrimonium ducendi. Carolus autem ducebat tempus: & spe tunc alebat S[illegible]diae dominam, quasi ipsius filio daturus eam.

Ille

Ille uero moram & tergiuersationem hanc grauiter ferens: misso nuncio petebat à Rege, ut sibi per Galliam, sine periculo, ad parentem, à quo reuocatus esset, transire liceat. Rex liberaliter respondit: neq; dubitabat, quin & ille iam de Carolo minus præclare sentiret. Sed antequam nuncius è Gallia reuerteretur: conuenerant Germanorũ copiæ et auxilia, neq; procul à Carolo cõsederant. Tarentinus autem, qui superiori prælio interfuerat, secutus mandatum parentis, pridiè quàm altera pugna committeretur, discessit. Obsidebat tum Carolus Moratum, quod est Comitis Romontij oppidum, in Bernatũ finibus. Heluetij cũ ijs socijs, qui tum aderant, ad triginta circiter millia peditum, et quatuor millia equitum, eò contendunt. Lotharingiæ Duci ualde commode accidit, quòd eius negocia curæ nobis essent. Rex enim & pecuniæ nonnihil suppeditabat, & magnum equitatum illi attribuit, qui in Germaniam ipsum deducerent. Amiserat autem & Lotharingiam omnem & Vaudemontensem ditionem, & magnam partem agri Barrensis, et quod reliquum erat in eo, Rex occupabat, sic, ut planè esset exutus omni possessione. Sed et promiscua multitudo, ipsius imperio subiecti, & familiares etiam eius, ultrò militabant Carolo. Quò minor spes erat, ex istis aliquãdo fluctibus et undis eluctandi. Deductus ad hunc modum, ope Regis, peruenit ad Heluetios, paulisper ante prælium, exiguo comitatu. Nostri enim equites, ubi ad fines eum deduxissent, domum

redierũt. Ea profectio multum ei profuit. Nam si aliam fuisset ingressus rationem; paucos erat habiturus amicos. Quo tempore in Heluetiorum castra uenit, iam erant expeditæ utrinq; acies. Totum enim triduum illi consederant propè Caroli castra, loco munito: & commisso prælio, statim primo concursu, hostem in fugam coniecerunt, sic ut nemo defendendi causa resisteret. E superiori pugna septem cataphractos tantum desiderabat Carolus, eò quòd Heluetij nullum haberent equitatum. Nunc uero longe secus accidit. Nam ipsorum equites fugientem hostem acerrime persequebantur. Tarentinus confirmabat regi, Carolum habuisse ad uiginti tria millia lectißimorum militum, præter calones, & eos, qui alijs operibus erant destinati. Numerauerat autem ille omnem exercitum, quando pontem transijt, et instructißimum esse prædicabat. A prælio uenit ad Regem Contæus, neq; dißimulabat, Carolum ex eo conflictu desiderare ad octo millia, præter uulgus hominum. Quod reliquum erat temporis, consumptum fuit persequendo hoste. Noctis autem interuentu, redibant omnes in castra. Carolus ex fuga in Burgundiam se recepit, ut alijs comparatis copijs, bellum renouaret. Valde autem consternatus fuit ea clade, neq; iam dubitabat de immutata uoluntate & studio amicorum, præsertim, quòd sciret, quid iam illi, statim à priori pugna, quæ ante treis hebdomadas commissa fuerat, cœpissent agere. Secutus igitur consilia quorundam, Sabaudiæ domi-

dominam, uel inuitam, iubet in Burgundiam adduci cum altero filio. Nam maiorem natu, familiares aliò traduxerant, & ij, quibus hoc ab illo fuit iniunctum, metu periculi cogebantur accelerare. Timebat autem, ne ad regem illa transiret: Ea causa fuit, ut eam accerseret. Nam quòd Sabaudicam domum propugnasset: ideo se dicebat in hanc incidisse calamitatem. Vbi uenisset illa: iubet in castellum Rouernum deduci, non procul à Dinione, quod est inferioris Burgundiæ potißimum oppidum. Custodias quidem illi ponebat: sed tamen omnibus patebat ad eam aditus, in primis autem Marchio Rethelensis et Castelgionius, quos Carolus cupiebat in matrimonium ducere illius filias, ad ipsam uentitabant. Natu maior filius Philibertus, Cambericum, Sabaudiæ primarium oppidum, abductus fuit. Quò cum & Geneuensis Episcopus uenisset, è Sabaudiæ Ducum familia natus, homo planè deditus ocio & uoluptatibus: Rex apud eum, & quendam equitem Rhodium, à quo totus ille pendebat, hoc perfecit, ut arcem Cambericensem, & Mommelianam traderent in potestatem Philiberti, eiusq; fratris. Ipse interea castellum quoddam aliud, in quo matris illorum, suæ sororis, erant ornamenta: seruabat in ipsorum usus. Illa, cum & occupari Carolum, nouo cogendo exercitu & imminutam eius uideret apud suos authoritatem: cœpit inire consilia, quemadmodum ope Regis illinc eriperetur. Vetus illi cum Rege & diuturnum intercessit

odium: alioqui nisi summa necessitate & angustijs coacta, non erat se in illius potestatem datura. Mittit igitur Riuerolum Pedemontanum, uirum nobilem. Hunc, ubi quid uellet, ex me cognouisset: Rex accersit, & collocutus respondit, tametsi dissideant: tamen in eo rerum statu non se defuturum sorori. Quòd si illa se ipsius fidei permittat: fore, ut eam eripiat, & ad se traducat: Eam rem se mandaturũ esse Carolo Ambosio, Campaniæ præfecto, magna uirtute uiro. Certior facta de uoluntate Regis, assensit, sub ea conditione, ut Rex liberos & arces sibi restituat, ac sine periculo et fraude domum remittat, suamq; dignitatem tueatur. Id si faciat: pollicetur se desertis alijs, pacem cum eo facturã, & foedus perpetuum. Acceptis conditionibus utrinq;, Carolus Ambosius iter ingressus, & sine maleficio profectus: foeliciter negocium perficit, & illam unà cum comitatu omni in proximam Galliæ partem, Regis imperio subiectam, adducit. Rex, quum per alterum nuncium illi de periculo caueret: Lugduno discesserat, ubi per sex menses commoratus fuit, ut Caroli conatus infringeret, seruatis tamen inducijs. Nam hoc ipso, dum sineret eum progredi, & clàm summittebat aduersarios: magis eum oppugnabat, quàm si bellum aperte fecisset. Alioquin ille, pro suo ingenio & natura: posthabitis rebus omnibus, in regem iturus erat totis uiribus, nec in eas, ut est credibile, calamitates incidisset. Lugduno Rex digressus, ad Ligerim contendit, & secun-

& secundo flumine, ubi primum nauigatur, Turonum proficiscitur: quo in loco de sorore accepit, ac letus eam adduci iubet. Aduentanti obuiam mittit ex nobilitate quàm plurimos. Ipse quoq; pro foribus & porta Plesiij castelli, complexus illam: Gratissimus, inquit, est mihi tuus aduentus, Burgundiæ domina. Illa, quòd ex uultu statim iudicabat eum iocose loqui, & facetè: sum inquit, Gallicana, modis omnibus parata gratificari tibi, & morem gerere. Vbi prolixe collocuti essent: Rex mandat suis, ut ad amplissimam tractationem nihil reliquum facerent. Nouerant alter alterius ingenium; Rex cupiebat illam primo quoq; tempore domum redire: sed & ipsa nihil aliud spectabat. Mihi fuit igitur iniunctum à Rege, primum, ut pecuniam illi ad necessarios sumptus corrogarem: Deinde, ut foederis & amicitiæ formulas notarem. Dehortabatur eam Rex ab ijs, quorum anteà meminimus, matrimonijs: uerum illa per filias se excusabat, quæ non possent à sententia dimoueri. Octauo post die, sancito per iusiurandū foedere: discedit, & maximo cū equitatu, quem illi Rex attribuit, domum reducitur, omnibus, quæ rex occupauerat, recuperatis. Carolus, ut suprà demonstrauimus, fugiens, in Burgundiam se receperat. Ibi per sex hebdomadas moratus: nouum parabat exercitum, sed lentè tamē & remisse. Obstinatione autem quadam magis, quàm alia quauis de causa, erat propemodum solitarius, ut postea sum dicturus. Nam

ad Gransonium re infoeliciter gesta, contristatus, in ægritudinem incidit, quæ tanta fuit, ut aucta bile et calore naturali, cogeretur à uino abstinere, & uti pharmacis refrigerantibus. Ea uero tristitia sic deinde prorsus immutauit eius naturam: ut contraria essent adhibenda pharmaca, quibus pristinum calorem recuperaret. Barbam tunc alebat prolixam: sed consilio medici detonsa fuit omnis. Et, meo quidem iudicio, per eum morbum decessit ei mentis plurimum & ingenij. Atque ad hunc modum uexantur omnes, qui morbis nullum inuenire possunt remedium: in primis autem Principes fastuosi & sublimes. Verum in eo rerum statu, primum est, ut ad Deum confugiamus, & peccatis ueniã precemur. Alterum est, ut ex amicis, cui plurimum tribuimus, nos patefaciamus totos, et animi uulnus, quo affligimur, denudemus. Nam ad reficiendum animi uires, nihil est efficacius. Huc etiam si labores, & corporis exercitia, & honestæ accedant occupationes: magnum ea res momentum adfert. Vt enim aliquo modo affectus illi consumantur, oportet. Carolus autem longe diuersam rationẽ ingressus, in hac animi perturbatione sese abdebat, nec ullius amici leuabatur oratione uel consilio. Nam quia durus erat, & suprà modum asper in suos: nemo quisquam audebat interpellare, & sinebant eum uiuere suo more, ueriti, ne si aliter fecissent: in malam partem acciperet. Interea dum in Burgundia commoratur, multi simul in eum conspirant:

deserunt

deserunt eum amici & socij, & apud suos, quod rebus aduersis fieri solet, in contemptũ uenire cœpit, & per Lotharingiam aliquot iam oppida rursus amisit. Cumque de illius aduersitate fama percrebuisset: Lotharingiæ Dux, coactis, quas potuit, copijs, quoniam in propinquo pleraq; omnia, præter Pontemontium tenebat: uenit ante Nanceium, in quo firmum erat præsidium militum, non unius gentis aut linguæ: & in his trecenti Angli, quibus præerat Cobinus; tenui quidem familia, sed excellenti uirtute. Hi, tametsi non oppugnarentur admodum: impatienter tamen longiorem moram ferebant. Et certe uehementer Carolus errabat, quòd opem illis non ferret. Nam ut ea loca tueretur, magis erat ex ipsius usu: quàm ut Heluetios ulcisceretur, à quibus cladem, sua quadam pertinacia & temeritate, acceperat. Sed quantumuis diligenter eum sollicitarent obsessi, & auxilium implorarent: ipse tamen nulla necessaria de causa diutius hæsit in Burgũdia. Quòd si uoluisset initio: poterat sine contentione illis subuenire, cum nullam adhuc haberet aduersarius coactam manum. Et defensa Lotharingia, per Lutzemburgum, inde à suis longinquioribus prouincijs, iter habebat in Burgundiã expeditum. Itaq; si fuisset ea ui mentis, qua solebat: aliter ei prouidendum erat. Interea dum obsessi expectant subsidium: Cobinus Anglorum dux tormento interficitur, maximo sanè cũ detrimento Caroli. Nam unus aliquando uir magnum adfert ad salutem momen-

momentum. Neq; uero semper ad generis nobilitatem, sed ad uirtutem potius & ingenij bonitatem respiciendum est. Quò magis prædicari debet Ludouicus rex, qui diligentißime cauebat, ne suorum ducum, & excellentium uirorum iacturã ullam faceret. Angli amisso duce, incipiunt de auxilijs desperare: uerum non satis agnoscebant, & quàm esset exigua Lotharingi potentia, & quàm magnas facultates haberet Carolus instaurandi exercitus. Longo iam tempore nulla gesserant externa bella, quæ causa fuit, ut obsidionum non intelligerent rationem. Tandem in collocutionem ueniunt cum oppidi præfecto, quem Carolus constituerat: minantur nisi cum hoste componat, se pacturos esse. Ille tametsi egregius alioqui uir, parum erat animosus, & ad preces conuersus, multa, quæ ad suam sententiam facerent, demonstrabat. Quòd si masculè fuisset locutus & audacter, utilius, ut opinor, rem gessisset. Verum credibile est, aliud fuisse Dei consilium. Impulsus igitur ab illis, deditionem facit, & biduo pòst Carolus cum mediocri exercitu eò uenit, & oppidum obsidione denuo cingit. Quod si quorundam secutus consilia, præsidijs uicina loca munijsset: breui tempore Nanceium recuperasset, in quo parum erat annonæ, & facilè, ne qua importaretur, probibuisset, & intereà suas copias recreasset. uerum longe diuersam rationem suscepit. Dum ea durat obsidio: ex domesticis & familiaribus multi in eius perniciem moliebantur, & iam

undiq;

undiq; fiebant in eum graues conspirationes. Campobachius autem in primis uitam illius petebat. Hunc ipse post mortem Nicolai Calabriæ Ducis, acceperat egenum & exulem, & statim initio dabat ei quadraginta aureorum millia, quò per Italiam colligeret equitatũ, ut suprà docuimus: & tunc quidem primum, in itinere, conuertit se ad clandestina consilia, nec unquam ab eo conatu destitit. Et hoc ipso tempore, quum uideret impeditißimas esse rationes illius: cum Lotharingo, & cum nonnullis ducibus, quos in Campania Rex habebat, consilia communicabat, ijsq; promittebat se curaturum, ut ea quæ sint ad oppugnationem necessaria: deessent. Nostris etiam hominibus pollicebatur, se uel interfecturum esse illum, uel capturum, eoq; nomine petebat uiginti aureorum millia, & ditionẽ aliquam in Gallijs idoneam. Dum hæc geruntur: nobiles aliquot Lotharingi conabantur in oppidum ingredi. fœliciter quidem alij: sed ex ijs capti fuerunt nonnulli, è quorum numero fuit Prouincialis quidam, Cifronius, quo tanquam internuncio & interprete utebatur Campobachius ad Lotharingum, in ijs, quæ cum ipso communicaret. Eum ilico suspendi iubet Carolus, affirmans, quòd simul atq; circumsessum est à Principe oppidum aliquod, & tormentis oppugnatum: si quis tum in illud ingredi, & obsessis opem ferre studeat, hoc ei esse capitale. Hanc dicebat esse militiæ legem. Verum ea non est apud nos usitata, quanquam alioqui

nostra

nostra bella sunt grauiora Italicis & Hispanicis, quibus in regionibus ea lex locum habet. Ille, cum se deploratum esse uidet: nunciat Carolo, se quædam ei dicturũ esse, quæ ad ipsius pertineant salutem. Eum sermonem nobiles aliquot deferunt: & tum forte aderat Campobachius, qui de Cifronij periculo certior factus, diligenter obseruabat omnia, metuens ne proderetur. Carolus respondit, eum seruandi sui causa colloquium obducere, simul, quid uellet, iubet sibi per alios nunciari. Hunc sermonem excipit Campobachius, & collaudat: solus enim cum scriba quodam aderat. Cifronius ait, se nemini, præterquam ei soli dicturum esse. Carolus in sententia persistit. Inter eundum multos ille obtestatur, ut Principem permoueant: habere se quod ei dicat, graue quiddam, et tanti momenti, ut nihil suprà. Ex ijs qui nouerant, multos ad misericordiam flexit, & hi denuo interpellaturi Carolum, excludebantur à Campobachio, qui pro foribus cubiculi uersabatur, & aditu prohibebat omneis, affirmans, mandatum esse principis, ut è medio tolleretur: simul tribunum militum urgebat, ut acceleraret suppliciũ. Itaq; suspensus ille fuit, summo cum detrimento Caroli, qui si humanior fuisset, & dicentem placidè audijsset: hauddubiè se suasq; prouincias omnes seruasset, præsertim, cum per Galliã multæ postea difficultates & incommoda sint exorta. Sed est credibile, Deo longe aliter uisum fuisse, posteaquam ille contra fidei et iurisiurandi religionem, Con-

nestablium

nestablium in potestatem regis tradidit, & literis iudicium instruxit in illius caput atq; fortunas omnes. Nam etsi iustissimam habebat odij caussam in illum: tamen, quòd data fide cepit, ac deinde uendidit, nulla prorsus ratione potest excusari. Vendidit enim, non tam ut Sanctoquintinum recuperaret, & illius facultates acquireret, quàm, ut ne quod impedimentũ à rege sibi inferretur, quò minus Nanceium occuparet. Nisi enim pactioni staret, minabatur ei Rex per legatos. Et sicut apud Nanceium iniquè iussit necari Cifroniũ, repudiato colloquio: sic etiam eodem ferè loco circumuentus fuit, et proditus ab eo, cui plurimum tribuebat. Hæc autem omnia scribo, non quòd iudicium ullũ mihi sumam (hoc enim soli Deo conuenit) uerum, ut demonstrem, quantopere Principes oporteat esse alienos ab eiusmodi facinoribus, quale uidemus à Carolo fuisse commissum, & ut ne prauis consilijs obtemperent. Nec enim raro fit, ut ipsorum familiares ad huiusmodi res eos impellant, partim adulatione, partim metu ne offendant: sed eiusmodi consiliarijs nullum est genus hominum perniciosius. Diximus, quemadmodum Deus constituit Campobachium, ut ulcisceretur Connestablij necem, eo ipso loco, et eadem plane ratione, qua Carolus fuerat usus, imò crudelius etiam. Nam eum ille, à quo benignissime fuerat exceptus, & senex, & omniũ rerum egenus, & exul, & à quo innumeris erat affectus beneficijs, prodidit. Et principio, quum ad

eam

eam rem animum adiecit, aperuit se Simoni Papiensi, medico, & reuersus ex Italia cum equitatu: constans in suscepta deliberatione, pollicebatur se traditurum esse Regi omnia, quæ Carolus per Lotharingiam cepisset: aut si Rex cum exercitu in illum iret: certo signo dato, cum suis copijs ad ipsum esse transiturum. Deinde, se uel capturum esse illum, uel interfecturum primo quoq; tempore, cum esset lustraturus exercitũ, qua quidem in re non facile potuisset aberrare. Habebat enim hunc morem Carolus, ut simul atq; descendisset ex equo: commoraturus alicubi in castris, ademptis grauioribus armis, & leuiori equo uectus, cum parua comitatu circumiret omnes copias, & rebus necessarijs prouideret. Eam nactus occasionem, facile poterat ille, quod uolebat, perficere. Rex autem perfidiam hominis detestatus, & quòd induciæ erant, & quòd ignorabat, quamobrem ille suam operam, in re tam impia deferret: uoluit omnino liberaliter agere, & per Contæum prolixe omnia Carolo significabat, neq; dubito, quin ille diligenter & ex fide recitarit. Carolus autem aliorsum accipiens, dicebat, quòd si reuera istud ageretur, Regem non sibi fuisse denunciaturum. Et istud quidem multò antè, quàm Nanceium ille ueniret, accidit, tantaq; fuit ipsius obstinatio, ut arbitrer eum nihil unquam eius rei dixisse Campobachio. Nam ab eo tempore plus ei, quàm unquam aliàs, tribuebat. Obsidebatur Nanceium tempore hyberno cum paucis copijs,

& male

& male instructis, et plerisq; ægrotis. Ex primis ordinibus nonnulli conspirauerant in eum, ut diximus, multi etiam indignabantur (quod rebus aduersis euenire solet) & reprehendebant eius omnia consilia: sed in eius caput & uitam, nemo præter Campobachium, moliebatur. Lotharingus interea sollicitabat Heluetios pro auxilijs, ut prælio dimicaret. Ad eam rem prompta quidem erat illorum uoluntas: & solum restabat, ut pecunia conficeretur. Rex causam eius apud Heluetios magnopere per legatos commendabat, & simul quadraginta francorum millia suppeditabat. Campaniæ quoq; præfectus, habebat per ditionem Barrensem circiter octingentos cataphractos, & magnam manum sagittariorum. Itaq; Lotharingus, ad eum modum adiutus à Rege, magnas conduxit Germanorum copias, tàm equitũ quàm peditum: adiunxit etiam se illi magna Gallorum nobilium manus. Qui per Campaniam erat Regis exercitus, non se quidem commouebat, sed euentum belli expectabat. Tandem Lotharingus cum insigni Germanorum comitatu, uenit Sanctonicolaum, qui uicus à Nanceio duobus milliaribus abest. Erat id temporis in Gallia Lusitaniæ rex, in nonum mensem. Cum eo Ludouicus rex fœdus inierat aduersus Hispaniarum regem, eum, qui hodie rerum potitur. Et L[illegible]nus quidem, spe consequendi auxilia uenerat, [illegible]o bellum ex Cantabria uel Nauarra in Castiliam moueret. Tenebat enim loca quædam & arces in finibus

P

et arbitror fœliciter eum fuisse belligeraturum, si Rex ita ut aliquoties constituerat, eum adiuuasset. Cùm uero mutata Regis uoluntate, per annum aut eò amplius frustra sperasset: domi quoq; res ipsius magnum accipiebant detrimentum. Nam quo tempore in Galliam discessit: pleriq; omnes Lusitaniæ proceres rebus ipsius fauebant. Verùm ubi diutius abesset: languidiores facti, cum Alphonso & Isabela, qui nunc Hispanias obtinent: paciscebantur. Rex autem, quò minus opem ei ferret, in excusationem adduxit bellum Lotharingicum, seq; uereri dicebat, ne si Carolus hostem fœliciter oppugnaret: tota belli moles in Galliam transferretur. Lusitanus igitur, uir bonus, quò facilius quod petebat consequeretur: legationem sibi ad Carolum consobrinum suscepit, compositionis tentandæ causa. Nam contra plurimorum sententiam in Gallias abiuerat, ideoq; pudebat eum redire domum, nulla re perfecta. Ingressus iter grauißima hyeme, uenit ad Carolum ante Nanceium, & expositis, quæ acceperat à Rege mandatis, offendit in eo summam difficultatem. Commoratus ibi per biduum, parat abitionem. Carolus instabat, ut aliquandiu differret. & Pontemontij (quod à Nanceio quatuor milliaribus abest) subsisteret, eumq; aditum seruaret. De Germanis enim, qui erant Sanctonicolai, iam intellexerat. Ille excusans, dicebat, nec armis ad eam rem nec copijs, nec ulla re necessaria se instructum esse. Reuersus igitur Luteciam, quum diu

restitis-

restitisset ibi: coepit male suspicari de Rege, quasi insidiose ageret, & aduersario suo, Castiliæ Regi se cogitaret prodere. Mutatis ergo uestibus, ne agnosceretur, tribus tantum comitatus, constituit proficisci Romam & ibi monasticum uitæ genus amplecti. In itinere comprehensus fuit à Robineto Normanno. Rex eo nuncio ualde fuit offensus, & nonnihil eum puduit. Iubet igitur naues aliquot armari in Normannia, quæ domum ipsum reducerent. Causa belli, quod gerebat cum Hispano, hæc erat. Habebat è sorore Henrici Castiliæ Regis, uxore, neptem. Eam Isabela soror Henrici excludebat à successione et principatu Castiliæ, et ex adulterio natam esse dicebat. Percrebuit enim fama, Henricũ fuisse corpore malè affecto, sic ut liberos procreare non posset. Et quanquam sub specie matrimonij nata erat ei filia: Castiliam tamen obtinuit Isabela cum marito, Arragoniæ & Siciliæ Rege. Hanc puellam neptem suam, Lusitanus cupiebat in matrimonium dare filio Ludouici regis Carolo, qui nunc rerum potitur, eaq; de causa uenit ad Regem, et quum infecta re discederet: ualdè indoluit, nec multò post, quàm domum redierat, è uità discessit. Diligenter itaq; prouidere debent Principes, quos mittant legatos. Nam si illi, quos in Galliam prius miserat, fœderis ineundi causa, fuissent homines prudentes ac circumspecti: diligentius explorassent de rebus nostris omnibus antè, quàm Principem ipsum, ut eam profectionem susciperet, hortarentur. Quum

illud inter Regem & ipsos iniretur foedus: aderam ipse mandato Regis, cum alijs nonnullis. Hanc narrationem licebat præterire: sed uolui demonstrare, quòd antea non semel dixi: Non debere Principes ipsos eiusmodi profectiones obire, neq; se alterius potestati subijcere. Vix iter diei processerat Lusitanus, quum Lotharingus & Germanorum exercitus discederent Sanctonicolao, ut manus cũ Carolo consererent. Eo autem ipso die uenit eis obuiam Campobachius, ut institutum perficeret, & cum octingentis Cataphractis transijt ad eos, indignè ferens, quòd nihil atrocius in Carolum designasset. Qui Nancei obsidebantur, ad deditionem spectabant. sed certiores facti de Campobachij defectione: ceperunt sperare melius. Nam in fossam oppidi quidam se coniecit, ad eosq; penetrauit, & de Campobachio ac Germanorum auxilijs nunciabat. Aduentante hoste, Carolus, præter morem ferè, concilium indicit. Plurimorum hæc erat sententia, ut Pontemontium se reciperet cum exercitu, & quæ paßim circa Nanceium tenebat oppida, præsidijs muniret: Germanos, importatis in oppidum cibarijs, domum esse redituros: fore, uti Lotharingus pecunia destitutus, longo tempore non poßit tantas denuò copias colligere: alimoniam autem omnem intra paucos menses consumptam iri: & oppidanos in maiori tum difficultate & angustijs rerum omnium esse futuros, quàm prius: Interea tempus & ocium ei superesse, augẽdi exercitus. Vix enim quatuor
habebat

habebat hominum millia in uniuersum, ex ijsq; mille tantum & ducenti erant ad prælium instructi & idonei, ut ex fide dignis accepi. Non deerat ei pecunia. nam in arce Lutzemburgi habebat ad quadringenta et quinquaginta aureorũ millia, quò facilius potuisset copias conducere. Sed perturbauit eius mentem Deus, ac uelut tenebris circumfudit. Nam incitatus à nonnullis penè furiosis, & omnium deterrimum secutus consilium: decreuit periclitari fortunam, et dimicare cum exiguis, quas habebat, & male instructis copijs: tametsi de uiribus ac numero hostium, & de Regis exercitu, qui nõ procul aberat, diligenter esset præmonitus. Vbi Campobachius ad Lotharingum transijsset cum suis cohortibus: Germani denunciant ei, ut è castris excederet, propterea quòd proditorem nullum uellent apud se ferre. Coactus igitur, recepit se Condium, quod est castellum in propinquo, sperans fore, ut Carolus profligatus & fugiens, in suas manus incideret. Decreuerat autem uel interficere illum, uel capere: postquam id difficilius uisum est, neq; facultas perficiendi dabatur: constituit, commisso prælio, transire statim ab eo ad hostem, ut subita illa & inexpectata defectione, totum exercitum uehementius perterrefaceret. Hoc etiam pollicitus erat, si profugeret ille, non esse incolumem euasurũ, eò quòd è suis familiaribus esset dispositurus ad quatuordecim equites, homines maximè fidos. quorũ alij, progredientibus ad pugnã Germanis, fugæ facerent initiũ:

alij uero diligenter et intentè illum obseruarent, ac fugientem interficerent. Ex ijs, quibus hoc erat mandatũ officij, treis equidem noui. His rebus procuratis, redit ad exercitum Caroli, quem deinde uenientibus Germanis deseruit. Atq; hîc uidere licet, in quantas angustias & periculum se coniecerit Carolus, dum rectè consulentibus non obtemperat. Posteaquam propè & in cõspectu constitissent ambo exercitus: Burgundiones, qui duobus antè prælijs uicti, & pauci admodum erant, & male instructi, primo statim concursu fuerunt profligati. Quos fuga periculo non eripuit, ij uel capti fuerunt omnes, uel interempti. In his fuit etiam Carolus. Et quo-
1477. niam ei prælio non interfui, quemadmodum sit interfectus, non facile dixerim, sed ab ijs tamen audiui, qui uiderunt eum ex equo deijci, & quòd capti essent: non poterant opem ferre. His quidem præsentibus, nõ fuit occisus: uerum superueniente postea noua coborte interemptus, et in magno cadauerũ numero, cum nõ agnosceretur, denudatus est. Torquem illius quendam, ualde preciosum, et eleganter fabrefactum, quem collo gestare solebat, & honorificè circumferre: uidi postea Mediolani, quo in loco duobus aureis uenditus fuit. Et hic quidem est exitus potentißimi Principis, quo maiorem ad uicinos Reges atq; populos authoritatem nemo habuit. Qua potißimum re Deum in se uehementius concitarit: non facilè dixerim, nisi quòd omnem, qua fruebatur fœlicitatem, à suo pendere putabat ingenio & uirtute.

Occisus Carolus

uirtute. Præditus erat sanè multis eximijs dotibus: operam dabat, ut homines excellenti uirtute familiares haberet: multis cupiebat benefacere: suorum negocia & controuersias cognoscebat ipse: & liberaliter eos audiebat. Quamdiu cum eo uixi, ingenio erat satis placido: postea uero crudelior euasit. quæ quidem res indubitatum erat signum futuri occasus. In cultu corporis & uestium luxu, alijsq; rebus omnibus prope nimius erat: legatis & externis hominibus magnũ deferebat honorem: cupidißimus erat gloriæ: eaq; fuit præcipua causa, cur bella susciperet. Hoc enim spectabat in primis, ut sicut prisci quidam heroes, celebraretur. Animi magnitudine & robore & audacia nulli cedebat. Non facile dixerim, illine Deus, an ipsius populo magis fuerit iratus. Interfectus enim ipse fuit, ut diximus, temporis ferè puncto, sine ullo maiori cruciatu: Sed eius prouinciæ, ab eo tempore, perpetuis bellis diuexantur, à quibus, ob ciuiles inter ipsos factiones, non possunt expediri. Deinde, qui nunc eos propugnant ac tuentur, sunt homines externi, nempe Germani, qui paulò ante fuerant hostes. Breuiter, à morte Caroli nullam experti sunt firmam amicitiam: & si quis eorum intueatur actiones: uidentur non minus perturbata esse mente, quàm ipse Carolus. Repudiatis enim optimis quibusq; consilijs, in suam ipsi perniciem moliuntur: et qui nunc est rerũ status: uidentur uix ægrè plagam hanc esse curaturi. Sic igitur sentio, Deũ, prout uult affligere aliquã

gentem: tribuere illis principem, et accōmodare. Burgundicus populus, longe florentißimus fuit sub tribus ordine principibus, optimis & prudentißimis uiris, supra centum & uiginti annos. Tandem uero Deus excitauit eis Carolum, qui continuis bellis, laboribus atque sumptibus eos exercuit, defatigauit, et exhausit, hyeme præsertim. Ante Nouesium autem factum fuit initium calamitatum, quæ deinde tribus aut quatuor aduersis prælijs durarunt, donec interficeretur. Quo quidem tempore sic erat debilitatum ipsius omne robur atq; potentia, ut omnes, in quibus aut aliqua facultas erat, aut uoluntas præclara: uel mortui essent, uel capti, uel grauiter afflicti. Vidi equidem, & cognitam habeo potißimam Europæ partem: sed florentiorē nullam noui prouinciam, quàm erāt hæ Caroli ditiones, quo tempore in ijs uixi. Et nunc ecce, Deus tàm insignem & potentem familiam, ac clarißimorum uirorum domicilium, nostro orbe celeberrimum et honoratißimum, per centum & eò plures annos, breui temporis puncto, planè subuertit. Quum reliqui omnes circūm populi diuexarentur bellis, alijsq; incōmodis: hæc sola domus fœlicißima semper fuit, ita quidem, ut externi multi Principes, ad eam, uelut in opportunißimum portum, è fluctibus & tempestate sese reciperent. Ludouicus Rex adolescens, cum à parente suo dißideret: ad Philippum Caroli patrem sese contulit, honorifice admodum & amanter ab eo, per sex annos habitus. Eduardi Angliæ Regis ambo

fratres,

fratres, Clarentius & Clocestrius, & è Lenclastrijs multi, rebus aduersis, opem & patrocinium ab hac domo petierunt. Breuiter, ingens fuit eius familiæ splendor & gloria. & nunc ecce miserabiliter est afflicta, sic, ut uicinis omnibus exemplo esse poßit. Est nimirum Deus, à quo salus regnorum omnium, & incrementum, & occasus, & initia dependent.

PHILIPPI COMINAEI commentariorum Liber Octauus.

1477

Ex nuper in Gallijs instituerat cursores, qui per dispositos equos, incredibili celeritate iter conficerent. rem plane nouam & inusitatam in Gallijs, ante id tempus. Per eos ilicò de fortuna Caroli cognoscebat, & singulis penè momentis expectabat certiora de rebus omnibus. Ei, qui primus omnium aliquid memorabile attulisset, munus aliquod dabat, & prius quàm aliquid adferretur: dicebat se liberaliter ei, qui primus nunciasset, daturum. Per Bocagium & me certior factus fuit de prælio, ad Moratum facto: & utrunq; insigni dono cohonestabat. Ludæus, qui foris cubabat extra Pleßium castellum: de cursoris aduentu primus cognouit, & quod honesto loco erat apud Regem, obtinuit à cursore literas, quibus de

prælio Nanceno significabatur. Prima statim luce, Regi dat eas literas. De morte Caroli nemo confirmabat: in hoc autem omnes consentiebant, eum fugisse. Rex eo nuncio sic fuit exhilaratus, ut nihil suprà. Hoc unum modo uerebatur, quòd si captus esset à Germanis, ne cum eis, data pecunia, pacisceretur: deinde, ne prorsus euasisset, metuebat. Proxima deliberatio fuit, an ditiones illius esset occupaturus, in eaq; re minimam esse putabat difficultatem, plerisq; omnibus, qui resisterent, per illa superiora prælia, interfectis. Qui cum Rege erant, omnes dabant significationem lætitiæ: sed pleriq; uidebantur sibi uim ipsi facere, & utcunq; dißimularent, maluissent certe Caroli res meliori esse loco. Cuius quidem rei causa fortasse fuit, quòd rex natura timidior erat, & idcirco uerebantur, ne solutus omni metu, multa moueret domi atq; turbaret. Ex ijs etiam qui aderant, nonnulli unà cum Galliæ principibus & Carolo, ipsum oppugnauerant. Habita deliberatione, post peractum sacrum, in cubiculo prandet, multis ad mensam, pro sua consuetudine, adhibitis. Inter prandendum loquebatur de rebus nouis: Hic ego cum alijs nonnullis obseruabã diligenter uultus eorum, qui prandebant: Sed ne unus quidem hilariter sumebat cibum. Mœrore ne istud fecerint, an lætitia: non facile dixerim. Pudore certè nullo faciebant. nam consueuerant omnes cum eo prandere sæpius. A prandio secedens aliquandiu, nonnullis, Caroli pos-

sessiones

ſeßiones quaſdam, ſi mortuus eſſet, donabat. Amiralium autem & me, cum amplis & neceſſarijs mandatis dimiſit, ut eos, qui ſe uellent in ipſius clientelam atq; fidem dare, reciperemus: poteſtate nobis facta, ut quicunq; inter eundum nobis occurrerent curſores: eorum reſignaremus literas, quò de rebus omnibus certi aliquid cognoſceremus. Ingreßi iter aſperrima hyeme, uix dimidij diei uiam proceßimus, cum occurrit tabellarius. Acceptis ab eo literis, intelligimus Carolum inter alios repertum fuiſſe mortuum, & agnitum à quodam adoleſcente cubiculario, & medico Luſitano, per quem Campaniæ præfectus certior factus, hoc ipſum Regi ſignificabat. Progreßi contendimus ad Abbeuillæ ſuburbia. Per nos primum, ijs locis reſciuerunt de illius morte. Oppidani iam cœperãt paciſci cũ Torcio, uiro nobili, quẽ à multis annis magnopere diligebant. Qui præſidio relicti fuerant ibi à Carolo: per internuncium à nobis præmiſſum, de compoſitione nobiſcum agebant, & noſtris pollicitationibus confiſi, quadringentos cataphractos illinc remouerunt. Hanc opportunitatem conſpicati ciues, Torcio patefaciunt urbem, non abſq; magno diſpendio eorum, quos antè diximus, quibus, mandato regis, & pecuniam, & annuam eramus polliciti penſionem. Sed earum rerum nihil acceperunt, propterea quòd per ipſos non erat facta deditio. Eſt autẽ Abbeuilla, ex ijs oppidis unum, quæ Ludouici pater Philippo principi dederat, ea lege, ut ſi nulli extarent maſculi hæredes, ad imperium

Galliarum redirent. Non debet igitur uideri mirum: si facilem nobis aditum præberent. Inde profecti Dorlanum, sollicitamus Atrebatum, Artesiæ primam urbem, ac uetus Comitum Flandriæ patrimonium, cuius quidẽ regionis imperium, ad fœminas non minus quàm ad mares defertur. Rauestenus & Cordæus, adiunctis aliquot primarijs ciuibus, collocutioni nobis diem constituunt, in uicina quadam Abbatia. Mihi cum nonnullis alijs iniunctum fuit, ut actioni interessem. Et quia parum erat spei, confici posse negocium: non ibat Amirallius ipse. Nostra postulata hæc erant, ut urbem nobis patefacerent: prouinciam illam omnem, morte Caroli, ad Regem pertinere: si recusent, periculũ esse, ne cogantur: cæsum esse Principem, & exercitum, tribus aduersis prælijs deletum prope omnem. Illi contrà, per eius urbis atq; senatus præsidẽ demonstrant, quemadmodum inde à Margaritha, quam Philippus, cognomento Fortis, in matrimonio habuit, iure successionis, Artesia omnis delata sit ad Caroli filiã hæredem. orant igitur, ne quas cum Carolo Rex fecisset inducias, uiolaret. Non fuerunt multa inter nos commutata uerba: nec inopinatò nobis responsum istud oblatum fuit, & præcipua causa collocutionis hæc erat, ut per eam occasionẽ quosdam ad nostras partes traduceremus. Nec infœliciter quidem iste conatus cecidit. Reuersus ad Amirallium: cognoui, Regem aduentare, qui paulò post nos ingressus fuit iter, & literas huc illuc, tàm suo, quàm

quàm alieno nomine scripserat, quibus euocabat certos homines, quorum opera sperabat se posse ditiones illas omneis in suam potestatem adducere. Magnam enim animo conceperat letitiam, quòd aduersarios omnes uidebat è medio sublatos esse. Connestablium, & Ducem Nemorensem, & alios nonnullos capite mulctauerat: Frater, Aquitaniæ Dux, è uita decesserat: Andegauensis familia omnis erat extincta: cuius postremi fuerunt Principes, Renatus Siciliæ Rex, Ioannes & Nicolaus Calabriæ Duces, eorumq; propinquus, Cenomanorum & Prouinciæ Comes. Horum omnium facultates ad ipsum erant delatæ. Sed quò potentior erat Burgundica domus omnibus alijs, et quò grauiora bella geßit, Anglorum ope, in Gallijs, per annos triginta duos: & quò maiores habebat ob propinquitatem occasiones diuexandi Galliam: eò grandior etiam fuit & uberior Regis lætitia, oppresso Carolo, sic, ut uicinos circum populos nihil iam magnopere formidaret. Pacem enim nuper fecerat cum Anglis, & eam studebat confirmare. Sed dum in hac securitate uersatur: hoc solum ad integram fœlicitatem ei defuit, quòd non ex æquitate negocium gubernabat. Nam & si Deus multis & claris indicijs ostenderet, grauiter & acerbè se uelle Burgundicam domum affligere: non idcirco tamen est, ut aliquis dicat, Regem ita ut oportet, in ea re progressurum esse. In prouincias enim illas nihil habebat iuris: uerum amore & beneuolentia, perq; con-

nubium,

nubium, aut iustum aliquẽ titulum, licebat eas adiungere Gallijs, & facillimè quidem, in ea consternatione, & propè omnium desperatione, rebus afflictißimis. Eam rationem si fuisset ingressus: firmam & diuturnam pacem in Galliã intulisset, & populum continuis bellis exinanitum, magnopere recreasset. Dum uiueret adhuc Carolus: non semel mihi Rex commemorabat, post mortẽ illius, si uita superaret ipse, filium suum in matrimonium se daturum esse illius filiæ: & si propter teneriorem filij ætatem illa recusaret: se procuraturum tamen, ut è Galliæ principibus alicui nuberet: quò & hac ratione pacatã haberet omnẽ eam regionem, & illa, quæ putabat ad se pertinere, absq; grauiori ullo motu recuperaret. Hæc erat eius adhuc sententia, die octauo prius, quàm de morte Caroli allatum esset: uerum ab ea discesßit, & longe aliter constituit, quo tempore Amiralliũ & me in Picardiam mittebat. Et quum nos deinde sequeretur: deferebantur ad eum crebri & iucundi nuncij. Nam arces duæ Connestablij, Hanium & Bohenium in eius potestatem ilico uenerunt: Sanctoquintinum ultro deditionem fecit: de Perona nihil dubitabat: et de uoluntate Cordæi spem certam habebat. Tonsorem quendam suum Oliuarium, miserat Gandauum, & alios aliò, magna cum spe, sed plerique non respondebant expectationi. Cum propius ad Peronam uenisset: ibam ei obuiam. Præfectus oppidum mox patefecit: Per eum diem restitit ibi, & à

prandio

prandio incidit in mentionem eius, quod Amirallius & ego apud Atrebates egimus, neq; satisfactum erat eius uoluntati, & iudicabat nihil nos propemodum effecisse. Incipit deinde commemorare, quemadmodum tonsorem suum Oliuarium misisset Gandauum, cuius opera & uirtute sit adepturus eam urbem: idem se sperare consequi posse multis alijs locis, per eos, quos dimisisset. Atq; ut stimulum aliquem adderet: Ludæum summisit, & quosdam alios, qui coram ipso, mecum super ea re disceptarent. Quanquam uero meum non erat, eius opinionem impugnare: tamen respondi, me uereri, ne Oliuarius, & alij quos nominasset, in ijs urbibus non perficerent, quod uellent. Id autem ideo dicebam, quòd uiderem, eum sententiam mutasse, de qua suprà diximus, & confisum secundiori fortuna, spem ingentem concepisse, omnia sine contentione occupandi. Cupiebat enim in primis Burgundicam domum delere totam, & eius imperij prouincias omnes in multos huc illuc partiri: simul eos nominabat, quibus Namurcum & Hannoniam, finitima Galliæ loca, daturus esset. Quantum ad maiores illas ditiones pertinet, Brabantiam & Hollandiam: constituit nonnullis Germaniæ principibus, ut eas acquirerent, auxiliari, quos à se putabat non alienos, quorum deinde opera uti posset ad perficiendum ea, quæ moliebatur. His de rebus omnibus mecum non semel loquebatur, eò quòd hortatus eram, ut alteram rationem, de

qua

qua suprà dixi, susciperet: & uoluit, ut causas, quam obrem id non faceret, quod suaseram, intelligerem: affirmans, hoc suum consilium esse longe utilißimum Galliæ, quæ per eam familiam, propter ipsius potentiam, uehementer fuisset, multis nunc annis afflicta. Certe, si quis humana tantum intueatur & ciuilia: graues erant & magnæ, quas adferebat, rationes. Ad æquitatem autem mihi respicienti, longe diuersum uidetur, tametsi tanta erat in eo uis ingenij, ut magis prouidus & acutus nemo quisquam esset. Verum in rebus tàm arduis, Deus Principum & Regum uoluntates gubernat, ita ut consilia sequantur accommodata ijs, quas cogitant deinde perficere, actionibus. Nam si beneficio Dei perstitisset in ea sententia, quā ipsemet ante mortem Caroli iudicabat idoneam esse: non fuissent ea consecuta bella, quæ tum temporis orta, ne hodie quidem consopita sunt. Sed actiones nostræ pacem nullam diuturnam merentur, qua fruituri eramus alioquin, & huc, tanquam ad fontem, referri debent calamitates nostræ, non autem ad incogitantiam Regis, qui sane circumspectißimus omnium hominum erat. Hæc omnia paulò prolixius recito, ut demonstrem, super eiusmodi rebus diu multumq; & grauiter esse deliberandum, ut quod honestißimum est & æquißimum amplectamur. Sed in primis interpellandus est Deus atq; rogandus, ut quod optimum est, nobis suggerat. Nam ab eo cuncta pendent, ut & scripturæ testimonijs, & ipso rerum

usu

usu doceri potest. Non hoc equidem ago, ut Regem incusem aut criminer, quasi minus recte fecerit: nam fortasse multi alij ipsius familiares in eadẽ cum illo erant sententia, quanquam hoc certo scio, neq; tum, nec usquam alibi super ea re disceptatum fuisse: Verum ita res habet, ut qui scribunt historias, nõ respiciant ad laudem eorum, de quibus loquuntur, & multi sæpe, quæ non exacte norunt, prætereant. Et quantũ ad me pertinet: nihil sum dicturus alienum à uero, nihil quod uel ipse non uiderim, uel ab hominibus fide dignißimis acceperim, in eoq; nullam habebo rationem affectatæ laudationis. Certò enim constat, nullum esse principem tam prudentem, qui non erret & labatur aliquando, imò sæpenumero, si lõgior ei uita contingat, ut ex illorum actionibus ac consilijs, si uerè perscriberentur omnia, facile iudicari posset. Omnes profecto omnium temporum senatores ac uiri præstantes, qui uel fuerunt aliquando, uel hodie sunt, errarunt, & sæpe errare possunt atq; labi. Testatur hoc experientia quotidiana. Rex cum prope Peronam in quodam uico substitisset: profecturus in oppidũ, mandabat mihi, ut ad Pictones & Britanniæ fines proficiscerer: simul hoc priuatim & secretò dicebat, quòd si Oliuarius apud Gandauos nihil perficeret: si Cordæus etiam ad se non transiret: tum se incendijs uastaturum esse Atrebates, omnemq; uicinum agrum, & ad Turones rediturum. Antequam abirem, commendabam ei quosdam, qui meo impulsu

& hortatu, ad ipsum transierant. Iis annuam pensionem pollicitus eram: & cum ipsorum nomina accepisset à me notata, promissa præstitit. Erat cum ipso Ludæus homo sui priuati commodi ualde studiosus, & Regi multis in rebus non iniucundus. Ille sic erat natura, ut sicut temere ipse alios fallebat: ita quoq; leuiter persuasus, à multis sæpe ludificaretur. Educatus fuerat cum Rege, à prima statim adolescentia. & artes, quibus ei placeret, optimè callebat. Is abituro mihi ad Pictones, mandato Regis, ut dixi: quid, inquit subridens, tu nunc discedis in hoc tempore, quo pulcherrimæ sese offerunt occasiones amplificandi tuas facultates? Deferuntur ad Regem quotidie uaria negocia, in eiusq; manu est, quibus bene uult, & quos complectitur, temporis ferè momento locupletare: Quantum ad me pertinet: spero me futurum esse Flandriæ præfectum, & totum me inaurabo. Magno cum risu pronunciabat ista: Verum ego, quòd metuebam, ne à Rege manassent: nihil minus auebam quàm ridere, & pro re pauca locutus, respondi, fore mihi longè gratißimum, si res bene succederent: sperare me, regem mei futurum esse non immemorem. Paulò ante, quidam ex Hannonia nobilis ad me uenerat, & de quibusdam alijs, quos, ut ad Regem transirent, literis sollicitaueram, certi aliquid attulit. Est mihi propinquus ille & uiuit adhuc, itaq; nomen non proferam. Is inter alia paucis uerbis indicabat rationes, quibus firmißima quæq; loca Hannoniæ

daret

daret in regis potestatem. Abiturus hæc aperio Regi: Locutus cum eo, dicebat mihi, nec hunc nec alios, de quibus dixeram, esse idoneos. nec ullus erat, in quo non aliquid desideraret: ipsorumq; pollicitationes iudicabat esse uanas, & ea quæ deferrent omnia, putabat se facile posse & breui, citra ipsorum operam occupare. Ludæus tamen ipsius mandato, cum eo nobili collocutus, initio statim rogabat, ecquid muneris habiturus esset ab ijs ciuitatibus, ut ipsorum causam regi commendaret? Erant sanè diuersæ admodũ utriusq; rationes. Alter ex Hannonia uenerat, ut amplificaretur: hic uero non modo nihil promittebat: uerum etiam, quasi beneficiũ ultrò præstaret, uolebat remunerari. Aspernabatur tum eos rex, uerum incidit postea tempus, quo magnò redemisset ipsorum operam: & opinor diuinitus hoc etiam accidisse, ut ne ex animi uoto omnia ei cederent, aut ne ditiones illas, quæ pertinent ad imperium Germanicum, occuparet. Quod ei duabus de causis licitum non erat, primum, quòd ius nullum haberet, deinde, propter antiquum fœdus, pactum inter Cæsares atq; Galliarum reges: quod ipsum rex uidebatur non ignorare. Cum enim Cameracum, & Quercetum in Hannonia, & quædam alia teneret: ex ijs aliqua reddidit, & Cameracum, eò quòd esset Imperij ciuitas, pristino iuri ac libertati restituit. Et quanquam id temporis aberam: missus ad Pictones, ut suprà dixi, tamen ab ijs qui interfuerunt, omnia plenè cognoui. deinde, quod

utriusq; regionis morem atq; naturam ex æquo nouerã: non erat mihi difficile, quid ageretur, & quis esset futurus euentus, intelligere. Oliuarius, tonsor Regis, Gandauum profectus erat, ut diximus, cum literis & mandatis ad Caroli filiam, ut priuatim ei loqueretur, eamq; ad partes regis traduceret. In eo autem summam sciebat esse difficultatem, nec etiam istud potissimum agebat: uerum eò spectabat, ut Gandaui, quam urbem nouit ad seditiones propensam esse, magnum aliquem motum excitaret, præsertim, cum in ordinem essent redacti superioribus annis, & exuti priuilegijs: à Philippo quidem Principe, belli tempore, quod cum eo gesserunt: à Carolo autem, quum debellatis Leodiensibus, redijsset ad eos uictor. Hæc non ignorabat Oliuarius, atq; ideo in maiorem spem uenit, & secretò multos interpellabat, pollicitus, effecturum se, ut à Rege priuilegia omnia recuperarent. Publice uero nihil agebat, & hoc solum tentabat, si quid apud puellam posset anteà conficere. Post aliquot uero dies, iubetur legationis causam exponere. Venit igitur ad concilium, splendidius aliquanto uestitus, quàm pro ipsius conditione. Erant cum puella dux Cliuensis, & Leodiensis Episcopus, & alij proceres, magno numero. Redditis puellæ literis, iussus est exponere mandata. Refert sibi iniunctum esse, ut soli puellæ loqueretur. Illi contrà, & insitatum hoc esse dicebant, & indecorum, eò quòd & adolescentula esset, & innupta. Cum persisteret in senten-

sententia: illi incipiunt minari, & uelle cogere. Opinor, quo tempore literas in concilio reddidit, nondum præcogitasse illum, quid diceret. Ad hunc modum igitur discessit, non absq; ludibrio. Pleriq; enim ridebant eum, & propter generis obscuritatem (nam originem habebat ex quodam uico, non procul à Gandauo) & ineptum sermonem. Certior autem factus, imminere sibi periculum, & fore, ut in flumen abijceretur: profugit Tornacum. Quæ ciuitas, tametsi tum utebatur libertate: ualde tamen erat studiosa Regis, ad cuius imperium ita pertinet, ut quotannis ei sex francorum millia persoluat. alioqui libertate sua fruitur, & omnis generis homines admittit. Ciues etiam & ecclesiastici ordinis uiri, possessiones ac facultates suas habent per Hannoniam & Flandriam, uicinas regiones: Ideoq; per ea bella, quæ Philippus Burgundiæ Dux gessit cum Carolo septimo, Galliarum rege, soliti erant ei dependere quotannis, ad decem francorum millia, eamq; pecuniæ summam, uidi quum etiam Carolo persoluerent. Sed in hoc tempore, quum Oliuarius eò uenisset: immunitatem obtinebant. Atqui, non tàm Oliuarius, quòd munus iniunctum suscepisset: quàm alij, quòd iniunxissent, reprehendendi erant. Et quanquam is fuit eius legationis exitus: tamen uirtutem aliquam declarauit postea. Videbat Tornacum esse finitimam urbem utriq; populo: rebus gerendis & diuexandæ Flandriæ opportunã, modo præsidio aliquo teneretur equitum,

quos in propinquo Rex continebat. Vt autem oppidani præsidium aliquod ultro reciperent: sciebat frustrà sperari, propterea quòd neutrius erant factionis. Nunciat igitur Oliuarius præfecto Sanctoquintini, ut suas cohortes equitum, & alias è uicinis locis, Tornacum adducat. Ii quum ad horam præscriptam eò uenissent: offendunt Oliuarium, & cum eo circiter quadraginta uiros, qui partim fauore, partim imperio & ui obiectum sepimentum amoliti: equitatum omnem intra portas admittunt. Eam rem non multitudo quidem ciuium: sed urbis præfecti grauiter tulerunt, è quibus octenos Luteciam misit: Post equites, alij quoq; sunt ingreßi, qui uillas & ædificia multa uastabant incendijs, maiori ferè cum detrimento ciuium, quàm hostium. His iniurijs incitati Flandri, Geldriæ ducem, è carcere, in quem à Carolo coniectus fuerat, eripiunt, & copijs præficiunt. Vbi Tornacum uenissent: primo statim concursu in fugam coniecti fuerunt, multis interfectis, & ipso quoq; Principe occiso, dum postremis laborantibus opem ferre conatur. Alius quispiam, maiori ingenio præditus, quàm Oliuarius, nõ erat fortasse rem tantam perfecturus. Apparet certè, Deum, in ista quidem actione, perturbasse mentem Regis. Nam si maiori deliberatione fuisset usus, & illam cupiditatem atq; uindictæ studium, quando Burgundicam domum uoluit delere totam, deposuisset: dubium non est, quin hodierno die, prouinciæ illæ omnes penderent ab imperio Gallico.

lico. Recuperata Perona, legati ad ipsum eò ueniunt, à filia Caroli, omnes pariter, in quibus aliquid consilij aut dignitatis erat, idq́; non admodum prudenti sane consilio, quòd tàm frequentes simul uenirent: Sed ita erant afflicti & consternati calamitatibus, ac morte sui Principis, ut quid potissimum agerent, aut inciperent, ignorarent. In ijs legatis erat eius ditionis Cancellarius, Gulielmus Hugonetus, summæ uir authoritatis apud Carolum, & Imbercortus, quo non alium ex nobilitate noui, uel prudentiorem, uel maximis rebus tractandis magis idoneum. Antequam publice Rex audiret, sollicitabat eos priuatim. Omnes demisse & reuerenter admodum, pro se quisq;, separatim responderunt, ut solent, qui metuunt. Sed illi, quorum facultates atq; possessiones longius aberant à Gallia: nolebant ullo pacto adstringi, nisi de matrimonio Delphini & puellæ, cuius erant legati, Rex pacisceretur. Cancellarius etiam & Imbercortus, quia cupiebant retinere authoritatem, & quòd facultates habebant in finibus Galliæ: hic in Picardia, ille autem in Burgundia: dabant se Regi, & ab eius postulatis erant non alieni, suamq́; operam ei pollicebantur: & si matrimonium perficeretur: quin ad ipsum plane transirent, non recusabant. Ea ratio quanquam optima erat: displicuit tamen Regi, qui & ægrè ferebat, quod non è uestigio ad se transissent: ueruntamen, quia cogitabat eorum uti quacunq; opera: dissimulabat. Cordæum, Atrebati præfectum, iam=

pridem habebat suis rebus fauentem. Eius consilium secutus, petebat à legatis, ut quò facilior esset ad compositionem uia: traderent sibi alteram Atrebati partem. Est enim urbs bipartita, muro, & fossa, & portis diremipta. Post multã disceptationẽ, assentiuntur legati, in primis autem Cancellarius & Imbercortus, ac datis literis, Cordæum à fide & religione custodiendæ urbis eximunt, & ut eam in potestatem Regis tradat, iubent. Libenter ille & cupide imperata facit. Rex intromissus, ilico mandat extrui propugnacula & uallum, aduersus alteram urbis partem. Cordæus cum suis cohortibus & signis militaribus oppido excedit, & liberum erat unicuiq; sequi quascunq; uellet partes. Ipse, quoniam arbitrabatur se non amplius iam obstrictum esse puellæ, propter acceptas ab eius legatis literas: constituit se totum regi dare. Nam originem ducebat ex Bellouacis, & quoniam morte Caroli urbes illæ omnes ad Somiam flumen, redibant ad imperium Gallicum: putabat se, qui nomen & ortum ex ijs locis haberet, ad Regem honeste posse transire. Hac igitur ratione factus est regius, absq; crimine quidẽ, ut arbitror, nisi fortè nouo iureiurando sese puellæ deuinxerat. Alij aliter sunt hoc illius factum interpretati: quantum ad me pertinet, nihil affirmo. Hoc solum habeo compertum, fuisse eum à Carolo perductum ad summam dignitatem & maximas opes. Nam & totius Picardiæ, & multorum oppidorum erat præfectus: & à morte Caroli,

roli, eandem apud Regem obtinuit administrationem. Rebus Atrebati confectis, Hesdinum Rex ilico circumsedit, & erat cum eo Cordæus, qui ante treis modo dies, eius arcis & oppidi præfecturam gesserat, & suorum militum præsidio tenebatur adhuc locus. Qui intus erant, præ se ferebant initio non uelle mutare imperium, eò quòd religione & fide essent deuincti puellæ. Sed cum per dies aliquot impetum sustinuissent: in collocutionem cum Cordæo sub cuius imperio nuper fuerant, ueniunt, ac deditionem paulò pòst faciunt. Nam consultô gerebantur omnia. Boloniam deindè rex proficiscitur, & simili plane ratione occupat, tametsi periculi plenum erat hoc institutum, si modo præsidium ullum in oppido fuisset. Dum ibi per quinq; circiter dies in oppugnatione commoratur: Attrebates incipiunt agnoscere & uidere periculum: nam undiq; cincti erant hostibus. Vicinas igitur urbes, Douacum & Insulas, de auxilijs interpellant. Douaci erant aliquot equitum cohortes, & cum his Vergæus, nobili genere natus. Hi omnes euaserant ex prælio Nanceno. Constituunt igitur Atrebatum proficisci, coactis circiter trecentis equitibus, & sexcentis peditibus. Douacenses oppidani, ferociores id temporis, cogebant eos inuitos, meridiano tempore discedere, stulto plane consilio. Nam omnis illa regio est planißima, & longè lateq; patet prospectus, & est interuallũ quinq; milliarium. Quòd si de nocte fuissent profecti: perfecissent quod cogita-

Q v

bant. Qui Atrebati erant in præsidio, Ludæus & alij nonnulli, certiores facti de illorum aduentu, statuunt obuiam eis properare, & omnia potius periclitari, quàm ut sinant eos in urbem ingredi. Videbant enim se non posse alioqui alteram oppidi partem, quam custodiendam acceperant à Rege, tueri. Et licet periculosum esset ipsorum inceptum: strenuè tamen & magna cum uirtute hostem adoriuntur, & profligant, plerisq; omnibus aut interfectis, aut captis, in quibus fuit etiam Vergæus. Postridie, rex illuc accessit, magnopere exhilaratus eo nuncio. Captiuos omneis in suam potestatē recipit, & expeditum numero multos interfici iubet, ut alijs, qui circùm erant, terrorem atq; metum inferret. Vergæum autem in carcere diu detinuit, qui tametsi arctißimè custodiretur & uinctus erat: adduci tamen non potuit, ut ei fidem daret, cumq; per annum & eò amplius in uinculis fuisset, uix tandem expugnatus precibus matris, morem geßit, & prudenter quidem. Rex & amissas facultates ei restituit omneis, & quas ad se pertinere dicebat, concessit & auxit annuis prouentibus, ad decem francorum millia, & munera multa publica donabat. Qui in eo prælio fuga euaserant: in oppidum peruenerunt. Rex igitur tormentis, quorum uim maximam habebat, eos oppugnat, & quia milite carebant atq; præsidijs: magnus eis timor incessit. A Cordæo plerîq; oppidani erant non alieni: deinde, fieri non poterat, ut cum unam oppidi partem Rex

teneret:

teneret: altera sese tueretur diutius. Faciunt igitur deditionem certis legibus, quæ parum tamen religiose fuerunt seruatæ, Ludæi præsertim culpa. Plurimi enim ciues & alij honesti homines, in ipsius conspectu, supplicio fuerunt affecti, & Ludæus ipse mihi confirmauit, se tum fuisse auctũ uiginti aureorum millibus. Oppidani præterea mutuo regi dabant ad sexaginta aureorum millia. sed opinor eam pecuniæ summam eis fuisse redditam, ut Cameracensibus, qui quadraginta millia prius dederant. Interea dum Atrebatum obsidetur: filia Caroli erat Gandaui in potestate ciuium, magno certe suo cum detrimento, & Regis maximo commodo. Sic enim comparatum est, ut quod uni prodest: alteri ferè noceat. Nam Gandauenses, nunciata Caroli morte, insolentiores facti, quòd extra periculum se positos esse credebant: seditiose & proteruè multa designabant, senatoribus præcipuis, numero uiginti sex, interfectis. Eius rei causam hanc adferebant, quòd pridiè capitis pœna mulctassent quendam plebeium, ac licet eam pœnam ille meritus esset: dicebant tamen eius rei potestatem ad ipsos minime pertinere, extincto Carolo, per quem fuissent in eum ordinẽ asciti. Ex necessarijs quoq; Caroli multos afficiebant supplicio; quorum nonnulli, me præsente, Carolum aliquando placauerant, ne quod constituerat, eius urbis bonam partem uastaret. Ab his supplicijs ad puellam transeunt, & cogunt, ut priuilegia, quæ & pater & auus Philippus ademe-

ademerant, confirmaret. Ea priuilegia perpetuam ipsis materiam litis & contentionis præbent aduersus Principem suum. Natura enim student suorum Principum uires infirmare, quos, dum paruuli sunt, amant, grandiores autem auersantur. Mortuo Carolo, si motus omneis uitassent, & Reip. salutem spectassent: præsidio militum hauddubiè muniissent Atrebatum, & fortasse Peronam. Sed ad turbas tantum & rebellionem, animum habebant intentum. Veruntamen cum obsideretur Atrebatũ, uenerunt ad Regem legati. Nam ex omni populo delecti fuerunt nonnulli, qui de summa Reipub. tractarent. Gandauenses tamen, qui puellam haberent in potestate, pro suo arbitratu omnia gerebant. Ii legati, inter alia commemorabant, ea quæ de compositione proposuissent: à puella esse profecta, quæ in rebus omnibus decreuissent obtemperare cõsilio et authoritati delectorum populi: Petebant igitur, ut à bello tàm Burgundico quàm Atrebatensi abstineret: ut ad certum diem indiceretur concilium, & de pacificatione agerent, atq; ut interea belli administratio omnis consisteret. Rex, quoniam & se peruenisse putabat, quò uolebat, & milites omnes atq; duces non ignorabat uel occisos esse, uel grauiter afflictos: & quia multi puellam deseruerant, in primis autem Cordæus, quod summi erat momenti: (Nam huius opera paucis diebus plus profecit, quàm alioqui longo tempore potuisset ui armorum) His inquam de causis, legatorum postulata

leuiter

leuiter æstimabat. Deinde, si Gandauenses principatum & administrationem obtinerent: non dubitabat, quin reliquos omnes perturbaturi essent, quò minus rectè & fœliciter bellum gererent. Nam homines uirtute aliqua præditos, & qui apud principem, honestum obtinuissent locũ, non modo non adhibebant illi suis consilijs: uerumetiam acerbè persequebantur, Burgundiones autem in primis, eò quòd in honore fuissent apud Carolum atq; Philippum, oderant infestißime. Ad hæc, sciebat quo essent ingenio, & quemadmodum cuperent singulis temporibus principum suorum potentiam debilitari, modo ne detrimentum aliquod aut incommodum ipsi acciperent. Constituit igitur alere seditionem, & ipsos, ut tumultuose omnia facerent, impellere. Nam erant imperiti rerum pleriq; omnes, nec ullum habebant usum, præsertim in negocijs tàm arduis, quum ipso interim nihil esset acutum magis & prouidum. Dixerant legati, ut suprà docuimus, puellam uelle morem gerere consilijs, & stare uoluntati delectorum. Eum sermonem rex, ueluti fundamentum aliquod sibi sumpsit actionis, affirmans, non rectè ipsos, quæ uel puellæ mens esset, uel eorum, à quibus illa penderet, accepisse: Certò sibi constare, illam ex arbitrio paucißimorum quorundam esse facturam omnia, qui pacis minime sint cupidi, & fore, ut hanc ipsorum orationem, illa non habeat ratam. His auditis, legati, ut homines parum exercitati, subito respondent: constare ipsis eorum, quæ

rum, quæ

rum, quæ dixissent, rationem, & si res ita postulet, exhibituros quæ accepissent à suis, mandata. Huic obijcitur, proferri posse literas, quæ confirment, puellam omnia sua commisisse quatuor duntaxat hominibus, quorum sequi uelit authoritatem. Quum illi in sententia persisterent: rex monstrari literas iubet, quas Cancellarius & Imbercortus attulerant, quo tempore apud ipsum Peronæ fuerunt. Eæ literæ scriptæ erant, partim à puella, partim ab eius nouerca, Eduardi Angliæ Regis sorore, partim à Raucsteno: sed exierant nomine & mandato puellæ, & quò maior esset earum uis atq; fides: triplici erant scriptura notatæ. Earum hæc erat sententia, primum: ut ijs, quæ Cancellarius & Imbercortus dicturi essent, rex fidem haberet: deinde, hanc suam esse mentem, ut negociorum administrationem omnem, uellet esse penes nouercam suam, & Rauestenum, & Cancellarium, & Imbercortum. ideoq; petebat à Rege, ut per eos quatuor tantum, ageret secum de rebus omnibus. His literis inspectis, ualde fuerunt illi commoti, & uehementer offensi, eamq; indignationem nostri etiam idoneis uocibus augebant. Tandem fit eis potestas literarum, ac nihil præterea cum ipsis actum fuit. Neq; uero ipsi multum de eo solliciti erant, & ad res nouas tantum spectabant, nec qui futurus esset exitus, præuidebant. Vrbis Atrebati iacturam & amissionem debebant potius deplorare: sed quantum accepissent uulnus, ob imperitiam & rerum nouandarum studium

dium

dium non sentiebant. Gandauum igitur redeunt, ubi cum puella tunc erat Dux Cliuensis, eius propinquus, ætate grauis, qui & in ea familia fuerat educatus, & pensionem annuam habebat, sex aureorum millia, & frequenter ibi uersabatur, honoris & officij causa. Per id uero temporis ibi hærebat, spe matrimonij. Cupiebat enim in primis puellam nubere filio suo: & si mores illius placuissent, facile, ut opinor, impetrasset: uerum erat domesticè notus, ac fieri potest, ut ea quoq; res impedimentum aliquod attulerit. Præter hunc aderat etiam Leodiensis Episcopus, è familia Borboniorum, & alij complures. Indicto igitur concilio, cui puella præsidebat, legati quid egissent, exponunt: & illud in primis, quod ad ipsorum institutum pertinebat, quemadmodū inter ipsos & Regem, magna fuisset & acris, de uoluntate puellæ disceptatio: & quid tandem accepissent ab eo responsi. Eo sermone offensa puella, quum existimaret literas non fuisse exhibitas: constanter negat. Ibi statim ex ipsis quidam è sinu profert eas literas, & palàm in conspectu omnium dat puellæ. Quo sane facto, quàm esset illiberali ingenio, clare docebat, nempe qui modestißimam uirginem ad eum modum pudefaceret. Nam etiamsi quid illa peccarat: ad ipsum tamen castigandi partes non pertinebant. Quantus autem fuerit puellæ pudor, facile quiuis intelligat. Diuersum enim apud omneis dixerat, & ij quorum facta fuit in literis mentio, Rauestenus & nouerca, &

Cancella-

Cancellarius, & Imbercortus, aderant. Cliuensi & alijs nonnullis iniecta fuerat aliqua spes matrimonij: Hi singuli magnopere fuerunt offensi, & tunc primum graues ortæ sunt inter eos dissensiones. Cliuensis putauerat Imbercortum suis rebus fauere: cognitis autem his literis, ac re desperata: quòd se ludificatum esse uidebat, odium in illum concepit. Sed & Leodiensis Episcopus, propter superiora bella minus amabat eum. Connestablij uero filius, Sanctopauli Comes, & ipsum & Cancellarium, eò quòd parentem suum Peronæ tradidissent in potestatem regis: oderat infestißime: deinde, Gandauenses erant inimico in ipsos animo, nulla de causa, nisi quòd apud Carolum in summo fuissent honore. Nocte igitur illa, quæ concilium hoc est insecuta, capti sunt ambo, & licet præmoniti fuissent: periculum tamen uitare non poterant, quod alijs multis sæpe accidit. Vt autem caperentur: opinor aduersariorum impulsu aliqua ex parte factum fuisse. Gandauenses, obseruata aliqua iuris formula, præter morem suum, è senatu nonnullos deligunt, qui de causa cognoscant. Et primum quidem interrogantur, cur Atrebatũ regi per Cordæum tradidissent? Ei quæstioni non multum inhærebant. Nam neq; mouebat eos debilitata potentia puellæ, neq; detrimenti magnitudinem intelligebant. Postposita igitur ea quæstione, duo potißimũ obijciebant: primum: quòd in quadam controuersia & lite, sententia secundum ipsos & Rempub. lata, pecuniam accepissent.

pissent: Ad hoc illi prudenter respondebant, se iudicasse in ea lite secundum ipsos quòd æquitate & iure uincerent: non se prostituisse iudicium, nec ullum affectasse munus: oblatum uero non recusasse. Alterum crimen erat, eiq; potißimum insistebant: Ipsos & præsente Carolo, & per eius absentiam multa fecisse, aduersum ciuitatis priuilegia: quod apud eos sanctißimo iure sit capitale. Hæc sanè criminatio nulla nitebatur ratione. Nam neq; ciues erant illi, nec ipsorũ subiecti imperio, & si qua uel Carolus, uel eius pater ademerant eis priuilegia, pactionibus illud factum erat, post diuturna bella. Sed quantumuis illi se purgarent: tamen, duabus postremis de causis, damnati sunt capitis. Hac tam crudeli sententia perterriti, quod unicum supererat remèdium: prouocant ad Regem & senatum Parisiensem, ut ea interposita mora, per amicos & necessarios eriperentur periculo. Dum captiui detinerentur: subiecti fuerunt quæstioni & tormentis, ac intra sextum diem de capite ipsorum fuit pronunciatum, & nulla ratione habita prouocationis, tres tantum horæ fuerunt eis concessæ, intra quas de suis rebus ac salute cogitarent. postea deducuntur ad supplicium. Filia Caroli certior facta, senatum adit, & propemodum supplex deprecatur mortem. Quum nihil proficeret: uenit in forum, ubi multitudo erat omnis in armis, & ut miserabilior esset: cultu corporis admodum neglecto, summum testabatur dolorem. Lacbrymans igitur, paßis crinibus,

magnopere sollicitabat populum, ut illos sibi donaret. E ciuibus multi eò inclinabant, alij contrà, sicut ad contentionem res atq; præsentem pugnam spectaret. Eorum autem, qui supplicium uolebant, maior erat numerus. Ii sublato clamore, carnifici mandabant, ut accelераret. Desperata igitur salute, tristis & afflicta, propter iacturam summorum uirorum, domum redit. His rebus perfectis, Gandauenses Rauestenum & nouercam, eò quòd in ijs erant notati literis, quarum suprà meminimus: à puella submouent, & authoritatem omnem in illam sibi sumunt. quò miserior erat eius conditio, tum propter amissas urbes, tum quòd in ipsorum esset potestate. Videre autem licet in ipsorum actionibus insignem stoliditatem, cum malitia coniunctam. Nam qui magistratum apud ipsos gerunt & authoritatem habent: plerunq; sunt opifices, ac homines plebei, earum rerum omnium, quæ pertinent ad Reipublicæ gubernationem, imperiti. Malitia duabus in rebus potissimum consistit, primum: quòd suos Principes cupiunt esse quàm maxime infirmos & tenues: alterum, quòd simul atq; facinus aliquod admiserunt, ac se inferiores uident: artem optimè tenent, deprecandi culpam, ueniamq; petendi, in eoq; nec sumptui parcunt ulli, nec labori, & quibus uti debeant intercessoribus, omnium hominum optime norunt. Interea dum Rex in Picardiæ finibus fœliciter rem gerit: alter ipsius exercitus, in Burgundiam quoq; bellum infert. Delectibus

agendis

agendis præerat Auraicæ Princeps, qui tametsi è superiori Burgundia genus duceret, tamen ab amicitia Caroli iam secundò discessit, & quoniam in utraq; Burgundia plurimum ualebat & facultatibus amplissimis, & gratia & clientelis: peropportune Rex illius utebatur opera. Summæ autem belli præfectus erat Cranius, qui præmisso Auraicæ Principe, per ipsius industriam & gratiam, non modo Diuionem, ijs locis firmissimam urbem: sed alia quoq; inferioris Burgundiæ omnia, & superioris nonnulla oppida deditione cepit: uerum Auxona, & alia quædam castella strenue sese tuebantur. Auraico magnæ fuerunt propositæ conditiones, & amplissimi honores designati, Mouerat ei litem auunculus de possessionibus aliquot & bonis, eaq; controuersia fuit ad Carolum introducta, qui conuocato concilio nobilium & doctorum hominum, aduersus ipsum pronunciauit. Ea re commotus, transijt ad Regem, qui inter alia promittebat ei restitutionē eorum, quæ sibi per iudicium erepta esse dicebat. Sed Cranius, Regis legatus, eorum bonorum nactus possessionem, tametsi crebro interpellaretur, etiam à Rege, tamen recusabat ea reddere, neq; fore putabat, ut Auraicus omnem illam prouinciam ad defectionem & rebellionem aliquando permoueret. Gandauenses, cum ad eum modum, ut diximus, essent tumultuati, & puellam in potestate haberent: nouum constituunt magistratum, ueteres loco submouent & proscribunt, in primis autem

Burgundicæ domus necessarios, nulla prorsus meritorum habita ratione. Illos autem omnes, qui ex Burgundia genus ducerent, acerbißimè persequebantur: Et cũ rex totus in hoc esset, ut è familia Caroli plerosq; ad se quacunq; ratione traduceret: illi suis moribus & ingratitudine, & asperitate hoc ipsum præcipuè agebãt, ut libenter isti ad Regem transirent. Sed Geldriæ Ducem in primis, qui mandato Caroli diu captiuus fuerat, eximunt è carcere: & ijs copijs, quas una socijs aduersum Tornacenses educebant, præficiunt, & Tornaci suburbia uastant incendijs, imperitè sanè & imprudenter. Quòd si Atrebatum mature firmassent præsidio: rectè cum sibi, tum toti prouinciæ consuluissent. Nam eo genere belli, quod gerebant, nullum inferre poterant Regi detrimentum, qui pecuniam nullam ijs locis, aut uectigal, aut tributum imperabat. Geldrus igitur, ubi Tornacum uenit: ignem in suburbia coniecit. Erant urbis præsidio relicti circiter quadringenti cataphracti, qui discedentem hostem persecuti, in fugam uerterunt. Sed Geldrus magno uir animo, & singulari uirtute, conuerso equo inuectus, ut uiam suis expediret, interficitur cum multis. Filia Caroli dicitur, eo accepto nuncio ualde fuisse exhilarata. Nam fama percrebuit, Gandauensium hoc esse propositum & uoluntatem, ut ei, nisi occubuisset, in matrimonium illam darent. Qui lecturi sunt ista, mirabũtur, non dubium est, quòd à morte Caroli, ad hunc usq; locum, Anglorum mentionem nullam

nullam feci, & alienam eis uidebitur, quòd illi Regem ita sint passi occupare Boloniam, Atrebatum, Hesdinum, & alia loca munita, prorsus ad ipsorum fines: nec id modo, uerumetiam obsidione cingere Sanctomarũ. Causa nimirum est in promptu. Rex ingenij ui, multis partibus Eduardo præstabat: quanquam certe præclarus & hic erat Princeps, octo prælijs uictor, quibus ipse pedes interfuit omnibus. Verum ea diuersis temporibus facta fuerunt, neq; magnam aliquam ipsius industriam requirebant. Semel enim parta uictoria, utebatur, deinde pace, donec nouum exoriretur bellum: & Angliæ consuetudo fert, ut intra paucissimos dies, commisso prælio, de summa belli decernatur. Galliæ autem rationes longè erant diuersæ. Nam præter administrationem bellicam, oportebat Regem multis locis intentum habere animum, & quid uicini principes molirentur, summo studio cognoscere, & obseruare. Sed in primis danda ei fuit opera, ut Angliæ Regi satisfaceret, et crebræ mittendæ legationes, & donis ac pollicitationibus tentanda res, ut ne nostris ille negotijs & occupationibus sese immisceret. Anglis enim omnibus est quædam animi incitatio, & alacritas naturaliter innata, bellum in Galliam inferendi: Primum, quòd illam ad se iure pertinere dicunt: deinde propter amplißimam prædam. Maiores enim ipsorum multas obtinuerunt insignes per Galliam uictorias, & continuata possessione per trecentos ac quinquaginta annos: bonam & Aquitã

taniæ & Normanniæ partem tenuerunt. Et quanquam à Carolo septimo, Ludouici patre, profligati sunt: tamen redierunt domum, onusti spolijs opimis, & nostris exuuijs amplificati, concepta spe certißima, redeundi aliquando. Sed profecto uix ægrè tales erant nostris temporibus habituri occasiones. Ludouicus enim Rex nunquam erat periclitaturus fortunam, nec eò descensurus, ut prælio cum ipsis dimicaret, quod alicubi factũ fuit infœliciter, et magno cum Galliæ detrimento: Verum multò prudentius omnibus prouidisset rebus, ut uidere licet ex eo, quòd supra cõmemorauimus de pacificato Eduardo. Et quoniam hanc illorum cupiditatem ac ardorem gerendi belli non ignorabat: hoc sibi modis omnibus laborandum esse uidebat, ut ipsos in amicitia contineret, eos præsertim, qui uidebantur ad pacem magis inclinare, & oblata munera non esse recusaturi. Pensionem igitur illam, quinquaginta aureorum millia, quotannis Londini, ad diem, & liberaliter persoluit Eduardo, & in ipsius familiares distribui iußit ad sedecim aureorũ millia, et legatos illius, etiam si minus iucunda nunciassent, omni humanitatis genere, & donis placatos dimittebat. Et quanquam aliqui sentiebant hoc ab eo fieri, temporis extrahendi, et perficiendi belli causa, quod ijs locis gerebat: tamen quæstus & emolumenti magnitudine deliniti, dißimulabant. Præter annuas enim pensiones dabat etiam intimis consiliarijs luculentißima dona, & is, de quo sæpe diximus,

mus, Hauartus, accepit ab eo intra biennium, præter pensionem, ad uiginti quatuor aureorum millia. Et hi quidem omnes, accepta pecunia, regijs quæstoribus dabant chirographa, quæ in ærario ponebãtur. Vnus tantum Hastingius, Eduardo familiarißimus, ægrè potuit adduci, ut pensionẽ à nobis acciperet, ac uix tandem ei persuasum à me fuit. Nam quo tempore cum Carolo uersabar: perfeci, ut ad eius amicitiam adductus, mille aureos pateretur sibi ab eo dari quotannis. Id ubi Rex à me cognouit: mandat, ut eum ad se traducerem, oblata etiam maiori conditione. Regem uero sic oderat, ut etiam à morte Caroli, rebus filiæ magnopere faueret, ac Eduardum, ut illi contra regem adesset, hortaretur, Cœpi igitur eum sollicitare literis, & Rex pensionem ei designabat, duo aureorum millia quotannis, cum à Carolo mille tantum accepisset. Eam pecuniæ summam deferebat Petrus Claretus, uir nobilis & industrius, cui mandatum à Rege fuit, ut tradita pecunia, chirographum postularet, quò demonstrari aliquando posset atq; uideri, quemadmodum & summus Angliæ Regis Cubicularius, & Cancellarius, & Ammirallius, & magister equitum, & alij multi proceres, pẽsionem à Galliarum Rege accepissent. Claretus diu multumq; & familiariter cum eo Londini locutus, posteaquam mandata exposuit: obtulit ei, quam acceperat pecuniam: simul chirographum sibi dari petit. Quod cum ille recusasset facere: alter orat, ut saltem breuibus di-

quot uerbis Regi significaret, se pecuniam accepisse, ne Rex, qui suspitionibus indulgeat, putet à se fraudem aliquam esse commissam. Tum ille: Quod petis, inquit, æquum est quidem; sed tuus Princeps donum hoc ultrò mihi misit, nõ rogatus à me. Si uis ut capiam, opus est, ut in uestem ipse mihi imponas: testimonium autem à me nullum aut literas es habiturus. Vt enim illud de me iactetur, & chirographum meũ inter ratiões quæstorum ærarij conspiciatur, minime committam. Claretus, cum aliud non posset, relicta illi pecunia, domum reuersus, quid egisset, exponit. Rex ægre tulit, quòd literas ab eo nullas obtinuisset: ipsum uero, qui recusasset dare, magni faciebat, eaq; fuit causa, cur ei deinde pensionẽ absque chirographo persolueret. Ad hunc modum tractabat Anglos: ueruntamen filia Caroli, fidem Eduardi & auxilium implorabat, eo usq;, ut ille misso ad Regem legato, peteret uel pacem uel inducias cum ea fieri. Conuocato enim concilio, illi qui præmium aut pensionem nullam habebant ex Gallijs, hortabantur eum, ne puellam desereret, sed auxilijs omnibus iuuaret. Eadem fuit multitudinis & populi sententia, qui & ludificari se à nobis, & matrimonij spem nullam subesse dicebant: In collocutione prope Picenium ita conuenisse, ut Ludouicus Eduardi filiam ad se reciperet intra annum, ac deinde suo filio, cum tempus postularet, in matrimonium daret: iampridem uenisse diem, nec ullam dari significationem seruandi promissi. Verum, quan-

tumuis

[illegible]nuis acriter illi bellum suaderent: Eduardus tamen incitari non potuit. nam & obesior erat, & ocium atque delicias amabat, & laborem militarē uix ægrè sustinuisset, & annua pensio mitigabat eum, et quos in Galliam mittebat legatos, ij tam humaniter excipiebantur à rege, omnis generis beneuolentia, ut ab eo alieni esse nō possent, & cum eiusmodi mandatis ferè dimittebantur, ut suspitio nulla suborireretur, tempus à Rege captari et extrahi. Nam hoc semper addebatur, fore, ut Rex intra paucos dies in Angliam mittat legatos, homines idoneos, qui controuersias omneis componant. Et cum ad hunc modum eos dimisisset: tribus circiter hebdomadis post, aut amplius eò, mittebat rursus ad illum, ac semper diuersos à superioribus, ut si quid illi promisissent, quod seruatum non esset: hi facilem haberent excusandi rationem, ut qui aliorum pollicitationes non possent neque deberent præstare. Atque interea tamen hi sermonem omnem ita temperabant, ut Eduardus pateretur sibi persuaderi, neque rem nouam tentaret ullā. Matrimoniū enim, de quo pactum erat, adeo uehementer cupiebat: ut hac potissimum de causa, non audiret eos, qui bellum ab ipso prætermitti dicebant, magno cum Angliæ detrimento. Et quò contemptius nonnulli per Angliam de nuptijs illis loquebantur: eò magis ipse metuebat, ne is rumor in Galliam delatus, impedimentum aliquod inferret. Quantum uero ad Ludouicum Regem pertinet: nunquam erat assensurus, eò quod

Eduardi filia Delphinum ætate antecedebat. His artibus aliquot consumptis mensibus: iam administrandi belli preterierant occasiones. Nisi igitur spes illa matrimonij continuisset Eduardum: dubio procul non erat passurus regem ita progredi. Et si statim initio puellam propugnasset: Rex qui sua noluisset in periculum deuocari, non sic erat Burgundicam domum deliberaturus. Hæc autem eò cômemoro, ut quantæ sint rerum humanarum uicißitudines, demonstrem: & ut illi, qui Reipub. gubernationi præsunt, habeant quod intueantur. Nam etiã ut ingenio maxime præstent: eiusmodi tamen rerum noticia, non est ipsis futura inutilis. Quod si filia Caroli noluisset nubere fratri uxoris Eduardi: magna fuissent ei subministrata auxilia. Sed impar erat matrimoniũ, quòd ipsa omnium esset sui temporis locupletißima puella: ille uero tenuior, & opibus et generis nobilitate. Varijs autem de rebus inter se Ludouicus Rex & Eduardus agitabant, & si copias uellet coniungere. Eduardus, ac partẽ aliquam ditionum Caroli occupare: non recusabat Rex, quò minus Flandriam libere teneret. Ad hæc, promittebat se periculo suo traditurum ipsi esse quatuor potißimas Brabantiæ ciuitates, ac stipendia præbiturum ei, per menses quatuor in decem hominum millia, quò belli sumptum eò facilius toleraret: subministraturũ etiam tormenta & currus, et quicquid usui esse poßit, et intereà dum ipse Flandriam oppugnet, se diuersa parte bellum ipsis facturũ esse. Eduardus ad

dus ad ea respondit, Flandriæ & Brabantiæ urbes, ob magnitudinem et firmitatẽ, habere difficilem oppugnationem: & ut captæ sint, ægrè tamen posse defendi: & bellum istud, Anglis, propter mercaturam esse prorsus inutile & intolerabile. Verum si ex ijs oppidis, quæ iam in Picardia Rex cepisset, nonnulla sibi tradat: missurum se copias auxilio. His actionibus extrahebatur tempus, atq; interea uiribus puellæ multum decedebat in dies. Nam ex ijs belli ducibus, qui à morte Caroli superstites erant, complures ad Regem transibant, in primis autem Cordæus, et cum eo multi alij, partim necessitate coacti, quòd facultates haberent in ijs ipsis locis, quæ rex iam occupauerat: partim spe et cupiditate augescendi. Liberaliter enim Rex tractabat eos, & iam paulatim magis atq; magis accendebantur in urbibus factiones, Gandaui præsertim. Dum hæc geruntur: multus erat omnium sermo de puella. aut reperiendum ei maritum esse, cuius uirtute & industria, quod reliquum habebat, tueretur: aut nubendum filio Regis, quò totum seruaret. Et hæc quidem ratio multis uidebatur longe commodißima, etiam ipsi puellæ, ante mortẽ Imbercorti & Cancellarij. Nonnulli uero, quòd filius Regis adolescentulus admodum erat, uix nouẽ annorum, dehortabantur: alij de Anglia, de Cliuensi alij loquebãtur, alij Maximilianum Cæsaris Friderici filium proferebant. Puella, quod Regem, patefactis literis, authorem esse

rem esse iudicabat necis Imbercorti et Cancellarij: oderat eum acerbius, praesertim cũ & ipsa fuisset palàm eo nomine pudefacta, & intimis suis ac necessarijs hominibus esset exuta per Gandauenses, quorũ tanta fuit intẽperantia, ut ijs, quae cum puella erant, foeminis, integrum non esset, ullas accipere literas, aut etiam loqui puellae: nisi primum indicassent. Leodiensium Episcopus, de quo non semel diximus, magnopere cupiebat matrimonium Gallicum perfici, & si filius Regis fuisset aetate maior: erat fortaßis utriq; parti futurum non incommodum. Ille uero deposita spe, factus alienior, domum redijt. Suberat hauddubie maxima difficultas in ea re, & opinor illos, qui procurationem eius cogitabãt suscipere: parum fuisse laudis tandem habituros. Id cum pleriq; deprehenderent, abstinebant ab omni actione: ueruntamen coacto concilio deliberatum fuit. Ei cum caeteris intererat nobilis matrona, quae facilè primum dignitatis locum apud puellam obtinebat, Halluinam uocant. Ea, cum disceptaretur: nobis, inquit, opus est aliquo uiro, non autem puero, iam ea est aetate puella, ut liberos gignere poßit, quod nobis, & toti prouinciae maxime necessarium est. Ea uicit in concilio sententia, tametsi nõnullis uidebatur esse locuta liberius. Alij uero commodè interpretati, dicebant eam de matrimonio solum dixisse. Hoc unum igitur restabat, ut idoneus inueniretur maritus. Opinor equidem, si modo Rex uoluisset, eam libenter fuisse nupturam Duci

Angolis-

Angolismensi. Gallicam enim affinitatem ualde cupiebat. Sed aliter Deo uisum fuit, cuius rei quæ sit causa ne hodie quidem nobis constat, nisi quòd ex rebus anteactis uidemus, per Austriacum illud cõnubium maxima grauißimaq; fuisse introducta bella, quibus & Brabantia & Flandria non fuissent diuexatæ, si quidem Angolismensis eam in matrimonio habuisset. Dum ita deliberatur: Cliuensis magnopere pro filio sollicitabat, uerum illius mores nec puella, nec ipsius necessarij probabant, ut suprà quoq; demonstrauimus. Cœptum est igitur cogitari de Maximiliano, nunc Romanorum Rege. Nam huius patri, cũ Carolo, eius rei mentio quædam aliquãdo intercesserat, et ipse literas habebat ad se missas à puella, iussu patris, et adamantem, quibus literis illa promittebat, se nuptijs illis, ut à parente suo cõstitutum erat, assentiri. Fridericus ergo Cæsar Maximiliani pater, legatos ad eam mittit. Ii cum Bruxellam uenissent: iubentur expectare, donec nuncietur. Istud à Cliuensi profectum erat, qui aduentum illorum grauiter ferebat, eoq; spectabat, ut aliquam eis præberet occasionem offensionis, quò discederent. Verum illi tum ab alijs, tum à puellæ nouerca in primis admonebantur, ut eius, quod nunciatum esset, nulla ratione habita, pergerent, & Gandauũ proficiscerentur: simul quomodo esset instituenda, cùm eò uenissent, actio, docentur, & firmo iubentur esse animo, quòd ipsorum rebus non puella tantum, sed & ex ipsius familiaribus multi fauerent.

rent. Hoc consilium illi secuti, ueniunt Gandauum, inuitissimo Cliuensi. Dictus est igitur dies, quo de ipsorum postulatis cognosceretur. puella etiam quomodo se gerere debeat, edocetur, ac primum quidem, ut illos, ubi mandata exposuissent, humaniter exciperet, deinde ut diceret se deliberatione habita, quid sui propositi sit & uoluntatis, declaraturam. Intra hos ueluti cancellos includebãt eius orationem, nec ut longius egrederetur, permittebant, ipsa non dissentiente. Vbi legati in concilium uenerunt: redditis literis, exponunt, quemadmodum inter Fridericum Cæsarem & Carolũ de matrimonio conuenerit, ipsa puella non repugnante, quæ & literas & adamantem ad Maximilianũ eius rei gratia misisset. Rogant igitur nomine Cæsaris, ut & patris illa uoluntati, & suæ promissioni satisfaciat. Literas etiam & adamantem proferunt, ut hac uia certum aliquid ab ea uelut extorquerent. Illa nõ interposita deliberatione, statim respondit, & scriptas à se literas, & missum adamantem, iussu patris, & placere sibi, quod tum promisisset. Eum sermonem magnis gratiarum actionibus exceperunt legati: Cliuensis autem indignissime illum ferebat, iratus etiã puellæ, quòd aliter, quàm constitutum ante[illegible], esset locuta. Verum ipsa respondit, sibi non esse integrum, aliter facere, aut uiolare promissa. Ille igitur omni abiecta spe, cum plerosque omnes puellæ sententiam uideret approbare: statuit paucis pòst diebus redire domum. Interea Maximilianus Colo-

rum Coloniam petit, quo in loco legati aliquot puellæ ad ipsum uenerunt, & pecuniã, nisi fallor, subministrabant. patrem enim habebat longe parcißimum. Vbi cum octingentis circiter equitibus Gandauum uenisset: rem obtinuit, & quia tenuior erat: non magnam habebat authoritatem, & potentiæ ac splendori Regis conferri non poterat, eiusq; familiares et comitatus omnis & lingua & moribus & institutis, plurimum à Burgundionibus differebant: Vixerant enim hi apud Principes longe florentißimos, in summa lautitia & elegantia, Germani uero sunt asperioris naturæ, nec eam obtinent, quam nostrates ciuilitatem. Quò magis opinor, singulari beneficio Dei factũ esse, quòd Imperium Galliæ nõ defertur ad fœminas, ut ne summa regni sit penes aliquem externum Principem. Vix enim ulla est natio, quæ diu ferat peregrinum imperium. Galli certe nõ tulissent, & ubicunq; populus est aliqua mediocri potẽtia, uidemus eum ferè ab indigenis gubernari. Ante annos quadraginta, maximas in Gallijs possesßiones tenuerunt Angli: Hodierno autem die, præter Caletum, & duo quædam castella, quorum tuitio ipsis magnô constat, nihil habent, & temporis ferè puncto amiserunt omnia. Galli possederunt aliquando, & nostris etiam temporibus per cõplures annos, Siciliam et Neapolim. His autem omnibus ita nũc sunt exuti: ut præter maiorum suorum sepulchra, nihil ibi reliquũ habeant. Nam etiam ut Princeps aliquis externus benè rem

gerat,

gerat, & commode gubernet: tamen quia moribus & ingenio differt: nec eam erga populum repræsentare potest beneuolentiam, ac si esset indigena: faciles oriuntur dissensionum occasiones. Itaq; fit, ut ille, quò principatum ad se delatum suasq; fortunas tueatur: aliunde militē & copias adducat, eorumq; se præsidio muniat, qui beneficijs deinde singulariter ab eo, & honoribus aucti, magnam multitudinis inuidiam et odium in se concitant. Quocirca, qui externæ alicuius gentis imperium suscipit, nisi magna quadam & eximia sit præditus dexteritate: multis haubdubie, et longè grauißimis implicabitur difficultatibus.

PHILIPPI COMINAEI COMMENTARIORUM Liber Nonus.

Erfecto eo matrimonio: res ipsorum nihilo melius habebant. Maximilianus enim, & per ætatem, & quòd externus erat, nec ad res magnas institutus esset, exiguum habebat usum, eiusq; familiares non erant ij, qui magni aliquid perficerent. Itaq; in summis erant difficultatibus prouinciæ illæ omnes, hoc nomine in primis infœlices, quòd externū Principem, cuius ope defenderentur, cogebantur accersere. Dum hæ nuptiæ fiunt: amissa fuit Artesia, & ad Regem magnæ quotidie fiebant accesiones. Nati sunt Maximiliano liberi,

[illegible]no liberi, Philippus, Margaritha, et Franciscus, qui Britanniæ Ducis nomen repræsentabat. Quarto demum anno decessit illius uxor è uita, dum ex equo delapsa, grauiter fuit affecta, & simul febri iactaretur. Incommode sanè illud accidit populo. Nam erat egregia uirtute mulier; & sui coniugis amantißima, et populo ualde accepta, sic ut in maiori esset, quàm maritus, honore & obseruantia. Tenebat Rex in Hannonia Quercetum & alia quedã, sed de possessione decesit. quod mirum plerisq; uidebatur. cum nec pacificare uellet, neq; reliquum aliquid eius familiæ uideretur esse facturus. Sed quanquam internecionem eius domus moliebatur: duabus tamen de causis oppida illa restituit. Primum: dicebat ita ferè comparatum esse, ut Reges habere firma et munita loca malint intra suos fines, quàm à foris. Deinde inter Cæsares et Gallorum Reges iureiurando sancitum est, ut pacem colant, et alter alterum in suo iure nõ impediat aut interpellet. Hæc etiam erat causa, quamobrem Cameracum, in quam urbem bona fide receptus antea fuerat, suis legibus uti sineret. In Burgundia uero bellum gerebat minus fœliciter, propterea quòd Germani mercede conducti fauebant, Auraicæ Principi, qui iam ab ipso defecerat. Pro Maximiliano uix quisquam arma tunc sumpsit. Vicini enim Burgundionibus Heluetij, eorumq; socij minus bene uolebant Austriacæ familiæ. In Sigismundo autem ipsius patruo, magnum erat præsidium, si mollo

uellet, propter propinquitatem loci & Pfirtensem ditionem, quam Carolo prius uenditam, centum aureorum millibus, recuperauerat, nō reddita pecunia. Sed parum erat in eo mentis & ingenij; ac prorsus fuit ex eorum Principum numero, qui in suos familiares omnia reijciunt, ipsi planè desides, et ad imperium inutiles. Et qui tales sunt, uix est, ut amicos in necessitate subleuent. Hic etiam impulsus à suis deserto nepote, regis sequebatur partes in eo bello, nec id modo, uerum etiam cogitabat facultates omnes adimere suis necessarijs, & dare externis, cum liberos nullos haberet. Sed permotus ab alijs, & ad sanitatem reuersus, in Maximilianum nepotem contulit omnia, sibiq; tantum seruauit pensionem annuam, circiter trientem bonorum, deposita omni administratione, cuius ipsum deinde sæpenumero pœnituit, ut accepi, & est credibile. Sed is ferè est exitus eorum, qui uoluptatibus et ocio dediti, nihil ex uirtute faciunt. Qui cum authoritatem summā, beneficio Dei teneant: maxime sane sunt uituperandi, quòd officio suo desint. Iis qui furore & amentia quadam uexantur, exprobrari nihil potest: qui autem ingenio non sunt destituti, & commoda utuntur ualetudine, ij minime deplorari debent, quādo per ignauiam & ocium in calamitatem aliquam incidunt. Qui uero ita se comparant, ut maximam temporis partē serijs occupationibus: reliquū autem liberalibus & honestis oblectationibus impēdant: magnam illi sanè laudem merentur,

tur, & ô fœlicem populum, cui talem contingit habere Principem. Ducebatur in Burgundia bellum, propter auxilia Germanorum, ut diximus, quæ tamē erant exigua, neq; Regis potentiæ conferri poterant. Deerat autem eis pecunia, & à nobis plerią; sollicitabantur ad defectionem. Cranius Regis legatus, Dolam, superioris Burgundiæ primarium oppidum, ad Dubim flumen, parua manu circumsedit, cum hostem despiceret: uerum infœliciter accidit. Nam subita eruptione ab illis facta, partem aliquam tormentorum amisit, & è suis nonnullos desiderauit. Eo accepto nuncio, Rex cogitare statim cœpit, de nouo per Burgundiam cōstituendo præfecto, tum propter hanc cladem, tum ob illius rapacitatem, & expilationes immoderatas. Verū antequam loco submoueretur ille; paruulo quodam prælio fœliciter rem gessit, in quo Castelgionius, summæ uir nobilitatis & potētiæ ijs locis, captus fuit. Cranius erat pinguior, & re satis lauta, ideoq; nō illibenter domum reuertebatur. Rex autem neq; de facultatibus quicquā ei detraxit, & sex cataphractos cum duodecim sagittarijs ei attribuit, qui domum deducerent. Ei summisit Carolum Ambosium, consilij magni & uirtutis uirum. Is animū statim adiecit, ut Germanos qui Burgundiam à Rege defendebant, ad se traduceret, non tam ut ipsorum auxilijs bellum faceret, quàm ut dato illis stipēdio, facilius, quod adhuc restabat, caperet. Mißis igitur ad Heluetios legatis, magnas proposuit & luculen

tas conditiones. Primum, dabat quatuor illorum ciuitatibus, Bernæ, Luceriæ, Tiguro & Friburgo, & qui sunt his coniuncti pagis, ad uiginti Francorum millia quotannis. Ipsis uero Magistratibus, & alijs, quorum priuatim utebatur opera, tantundem. Deinde petijt in ciuium numerum apud ipsos asscribi, & primum inter socios uoluit obtinere locum, eáq; de re petebat confici literas. Aegrè quidem illi principio istud admittebant, eò quod Sabaudiæ Dux antiquitùs primas partes inter confœderatos haberet: sed tandem assentiebantur, simul promittebant Regi continenter subministrare, ad sex hominum millia, quibus menstruum ille daret stipendium, treis aureos. Et hic quidem illorum numerus alebatur à Rege, quamdiu uixit. Tenuior aliquis Princeps, non habuisset eius rei perficiendæ facultatem. Regi uero longe utilissimum fuit, hoc institutum, ipsis autem Heluetijs opinor aliquando nociturum esse. Cùm enim ante id tempus exiguum haberent usum pecuniæ, præsertim auri: nunc ita sunt illecti eius cupiditate, ut à factionibus & dissidio ciuili, minimum absint. Alioquin enim, quia locis continentur natura munitis & asperis, & quoniã ad arma sunt assuefacti, facile & ipsi uim in alijs inferant, et illatam defendant. Eo perfecto fœdere, cum Germanorum auxilia Burgundionibus essent detracta: omne robur illorum fuit attenuatũ, & ut paucis dicam, plurimis tentatis rebus, Ambosius arcem quandam munitam, non procul à

Dola,

[illegible] uocant Rupem fortem, ubi circumsedisset, deditione cepit. Inde profectus, Dolam, à qua reiectus fuerat Cranius, ui expugnat. Ex ijs autem Germanis, qui iam ad regem transierant, nonnulli dicuntur in oppidum ingredi uoluisse, ut à Rege illud defenderent: sed quoniam unà cum ipsis maxima nostrorum sagittariorum manus irrupit, non intellecta fraude, pariter ingressi, ad direptionem omnes properabant. Incensum deinde fuit oppidum, et paucis interpositis diebus, Auxonam circumuallat. In eo multi erant non alieni à nobis, & nostri pro nonnullis ciuibus munera publica petebant à Rege, antequam illos obsiderent ac facile impetrarunt. Ipse quidem ei bello non interfui: sed quid ageretur, ex ijs, quæ ad regem deferebantur, intellexi, & è literis ad eum scriptis, quæ sæpius erant mihi legendæ, ut ad eas ipsius mandato responderem. Tenebatur oppidum non magno præsidio, & paucis diebus, uoluntate ducum, qui cum Ambosio iam antè pacti fuerant, in deditionem uenit. Itaq; præter aliquot castella, rupibus affixa, nihil restabat expugnandum. Est ijs locis Vesontio, quæ quidem ciuitas, etsi ad imperium Germanicum pertinet: tamen quia cingitur undiq; Burgundia: studet fere gratificari eius regionis Principi. Hanc igitur ingressus est Ambosius, absq; maleficio, & ab oppidanis amanter exceptus: illinc discessit. Ad hunc modum Burgundiam omnem ille cepit, magna sane industria. Nam [illegible]

literis atq; nuncijs, ut ad extremam diligentiam nihil reliquum faceret. Verebatur enim, ne remißius ageret, neue pateretur aliquam sibi difficultatem obijci, primũ, ut eò esset illustrior ipsius & magis necessaria opera, deinde, ne reuocaretur aliò. Locuples enim est, atq; copiosa Burgundia, & Cranius, cui summissus ipse fuit, multum ibi suas facultates amplificauerat. Vtebatur aliquandiu pace ea regio, sed tamen Belna & Virodunum, quod est oppidum ad Araris & Dubis confluentem, rebellionem faciebant. Ambosius autem ea non multo pòst, singulari quadam dexteritate recuperauit, dum aduersarij suis rebus parum prouiderent. Atq; ita uidere licet, homo homini quid præstet. Sed profectò sic est, ut quamcunq; partem Deus uult amplificare & florere: ibi quoq; prudentes homines ac industrios excitet. Illa quæ diximus oppida, rebellionem quidem fecerunt, sed ij quorum præsidijs oportebat ea teneri: non fuerunt statim ingreßi, & spacium dabant nostris, contrahẽdi copias. Et quo die nostri Virodunum petebant: illi quoq; se receperunt eò, circiter sexcenti, quibus inter alios præerat Simon Quintius, ut Belnam inde profecti tuerentur. Quòd si nulla interposita mora fuissent progreßi: recuperassent illam dubioprocul, & à nobis facile defendissent: Verum inopia consilij, per noctem ibi commorati, & circumsessi à nobis, ui capti fuerunt, atq; ita Belnam & quicquid erat reliquum, absq; contentione recepimus.

His rebus

His rebus omnibus tunc interfui. Ad Regem fuit à nonnullis perscriptum id temporis, aliquid me fecisse in gratiam quorundam ciuium Diuionensium. Ad eam criminationem cùm & aliæ quædam paruulæ suspiciones accederent: è uestigio missus ab eo fui Florentiam, propter excitatas ibi seditiones & motus inter Pacensem & Medicensem familias. Nam illi, cum niterentur amicitia Romani Pontificis, & Ferrandi Regis Neapolitani: coniurarunt in caput Laurentij Medices, ac omnis ipsius clientelæ: & quum ab ipso, quem petebant, aberrassent: fratrem eius Iulianum, & Fuginentum quendam, uirum nobilem, eius familiæ clientem, qui se Iuliano obiecit, ut eum protegeret, in primaria eius urbis æde sacra, interficiunt. Laurentius autem graui uulnere affectus, in uestiarium templi se recepit, cuius portas ipsius pater aliquando curauerat ex ære totas extrui. Commissum fuit hoc facinus, dum peragitur ex more sacrum: & inter ipsos coniuratores de signo conuenerat, quo dato, cædem facerent. Sed longè aliter quàm instituerant, accidit. Nam ex ipsis nonnulli, cùm recte putarent omnia procedere: curiam petebant, ut in ea Senatores, quorum magistratus est solum trimestris, trucidarent. Postquam eò uenerunt, ac in superiorem locum ascendissent: fores quidam post illos occlusit, & ubi coràm cõstitissent, ac se parum esse comitatos uiderunt: uehementer fuerunt attoniti, nec quod dicerent, habebant. Senatores autem ac ipsorum

famuli, cùm è sublimi conspicerent motum per urbem, & Iacobum Pacensem audirent cum socijs ante uestibulum tumultuantem, euocato populo nequicquam ad libertatem: confestim illos, qui cædis faciendæ causa eò peruenerant, corripiunt, & ex fenestris curiæ suspendunt. In his fuit Archiepiscopus Pisanus. Deinde cum pacatam urbem, suas ad Medicensium partes sequi uiderent: datis ilico literis, & dimißis nuncijs, mandant per ditionem totam, ut omnes qui fugientium aliquam speciem præberent, comprehensi adducerentur. Iacobus igitur Pacensis, & cum eo quidam à Sixto Pontifice Romano missus, belli dux, ex fuga retracti sunt, & ille quidem suspensus, hic autem capite fuit mulctatus. Alij deinde multi per urbē capti, in primo illo impetu & iracundia necati fuerunt, & in his Franciscus Pacensis. Non multo post hunc motum eò ueni, missus à Rege, & postquam è Burgundia discessi, biduum duntaxat apud Sabaudiæ dominam, nec multò amplius apud Mediolani Ducem restiti, ut Florentinis, quorum erant socij ac confœderati, auxilium peterem. Illi, tum in gratiam regis, tum ut officio non deessent, liberaliter responderunt, missis initio trecentis cataphractis, ac deinde etiam maioribus copijs. Pontifex, ubi de rebus omnibus accepit, Florentinis interdixit sacris, & simul exercitum misit, tàm suum quàm Neopolitani Regis, longe maximum, cui præerant egregij duces, qui castellum quoddam, Senæ propinquum, &

quam, & alia multa loca facile ceperunt. Florentinorum res in magno sane tum erant discrimine, propter insolentiam belli, & diuturnitatem otij, quae causa fuit: etiam ut periculi, in quo uersabantur, magnitudinem non intelligerent. Laurentius Medices, ad quem delata fuit belli summa, & ij, quorum ipse regebatur consilijs, per aetatem, rebus necessarijs providere non poterant, & exiguas habebāt copias. Exercitui uero Pontificis praefectus erat Vrbini Dux, uir magna & excellenti uirtute. Aderant etiam Regis Neapolitani ambo filij. Et quoniam à rebus omnibus erant paratissimi: multa passim oppida & castella, quae circumuallassent, capiebant. sed nō tam facile, neq; tam breui tempore, quàm nostri milites faciunt, propterea quòd expugnandi loca, & tuendi scientiam illi non tàm exactè norunt: instruendi autem & continendi exercitus, et ut omnia, quae usui esse possunt, procurandi rationem, melius quàm nos tenent. Subleuabat nonnihil Florentinos fauor & amicitia regis, sed non quantum ipsi cupiebant, qui praeter domesticos famulos nullam prorsus habui coactam manum. Per anni spatium apud eos commorabar, humanissime tractatus, ita quidem, ut ad illorum erga me beneuolentiam quotidie aliquid accederet. Reuocatus autem à Rege, cum per Insubriam iter facerem: Mediolani Ducem, Ioannem Galeacium, quòd Genuam teneret, fide & iureiurando Regi obstrinxi. Qui me in Galliam rediissem excepit, ut Regi

peramanter, & multo familiarius, quam unquam ante id tempus mecum agebat. Videbatur autem mihi senium aliquod contraxisse, & uti non admodum commoda ualetudine, sed non statim prodidit sese morbus, & magna prouidentia bellum Picardicum administrabat. Maximilianus Romanorũ rex, adiutus à Flandris per id tempus, Terouennam, Morinorum oppidum longe munitissimum, obsidione cingebat. Cordeus igitur Picardiae praefectus, & regis legatus, omnes copias, quae passim erant in illis finibus, & octo sagittariorum millia collegerat, ut obsessis opem ferret. Eius de aduentu certior factus Maximilianus, obsidione soluta, cum exercitu ad illum contendit. Habebat ex Flandria circiter uiginti millia, & manum aliquam Germanorum, & ad trecentos Anglos, quibus praeerat Thomas Abriganus, qui Carolo militauerat aliquando. Noster autem equitatus, qui numero superabat, equestres illorum copias, quibus Rauestenus erat praepositus, disiecit, & fugientes Areã usq; consectatus est. Interea peditibus sese Maximilianus coniungit. Ex nostris cataphractis, qui erant circiter mille, & eo plures, Cordeus ipse et Torcius persequebantur hostem. Quod tametsi fortiter ab eis & cum uirtute fiebat: tamen erat contra disciplinam militarẽ et ducis officium: Nõnulli ex primo et ultimo agmine, dum simulant uelle tueri castella & oppida uicina: discedebant è praelio, complures alij aperte sese fugae mandabant. Pede-

stres

stres Maximiliani copiae, etsi nonnihil uacillabant: constiterunt tamen. Nam cum ipsis erant circiter ducenti nobiles, egregia uirtute, pedites omnes, qui in officio multitudinem continebant. In his fuit & Comes Romontius, è familia Sabaudiae Ducum, & Comes Nassonius, & alij complures, qui adhuc uiuunt. Eorum singulari uirtute et authoritate peditatus restitit, quod alioqui mirũ uideri poßit, praesertim fugiente & disiecto equitatu. Cumq; sagittarij nostri in calones ac impedimenta fecissent impetum: aliquot hostium cohortes, quosdam ex ijs interficiunt. Maximilianus etsi plures eo praelio, quàm nos desiderabat: stationem tamen suam in campo, ueluti superior, tutabatur. Et si Terouennam denuo circumuallasset: sine contentione, ut opinor, fuisset eius potitus, atq; etiam Atrebato. Sed non audebat periclitari fortunam, & habuit aliquam metus causam, & in eiusmodi rebus, non semper, quod uolumus aut quod necessarium est, prouideri à nobis potest. Ei praelio non interfui quidem ipse: uerum à fide dignis accepi, & ut series narrationis cohereat: aliquid omnino mihi dicendum de eo fuit. Eram cum Rege quando nuncius hic ad eum deferebatur. Grauiter admodum tulit, nec enim assueuerat uinci, aut aliquam iacturã facere: ac perpetua quadã utebatur faelicitate, quam singulari uirtute et industria sibi cõparabat ipse. Nec enim tentabat temere fortunã, & à praelijs magnopere cauebat. Hoc autem pugna plane contra ipsius uoluntatem

luntatem commissa fuit. Ac quoties bellum gerebat, paratissimus erat à rebus omnibus, & ingentem comparabat execitum. In primis autem dabat operam, ut repentè & ex inopinatò aliquid hosti eriperet, ea præsertim loca, quæ uidebat parum esse munita: & posteaquam illa cepit: ita firmabat præsidijs militum, atq; tormentis, ut recuperari non possent. In locis autem munitioribus, & quæ fraudi uel iniuriæ minus erant exposita; si quis præfectus pecunia redimi sese pateretur: ei dabat liberalissime. nec ullo quantumuis magno precio deterrebatur. Initio cùm de facto prælio audisset: magnopere fuit commotus, ac uerebatur maiorem subesse cladem: quam si accepisset: quicquid iam in ea regione ceperat: id omne uidebat deperditum esse. Verum, ubi rem omnem, sic ut erat gesta, planè cognouit, patiēter tulit, et cogitabat deinceps prouidere, ne quid belli, nisi cum ipsius uoluntate & iussu fieret. Ab eoq; tempore cœpit animum adijcere ad pacem, modo illam facere posset conditionibus, plane ex suo usu. Populum eius ditionis sciebat studere nouis rebus: ideoq; cogitabat, quemadmodum eo aditus præsidio, Maximilianum coherceret, eiq; facultatem adimeret renouandi belli. Totus igitur mente & animo in hoc erat, ut optimis legibus Gallia constitueretur, & litium forensium tollecetur prolixitas. Et initio quidem, Senatui, qui ipsorum lingua Parlamentum uocatur, socium aliquem iniecit, non quidem ut eorum uel authoritatem

tatem vel numerum imminueret: sed variis modis decreuerat illorum fidem & administrationem explorare. Volebat etiam eiusdem generis pondus et mensuras obtinere per omnem Galliam & consuetudines omnes ad eandem normam conscriptas, in uolumen aliquod redigi, patrio sermone, ad euitandum fraudes & expilationes Aduocatorum, quae maiores profecto sunt in Gallijs, quàm in quauis alia regione, quae mihi quidem nota sit; atq; hoc ipsum tota ferè nobilitas liquido testari potest. Quod si longior ei uita contigisset, nec incommoda fuisset usus ualetudine: magno quodam beneficio Galliam affecisset, quam sane plus, quàm è suis maioribus ullus alius, afflixerat. Vt autem saniorem aliquam Reipub. formam institueret, eisq; mederetur incommodis, quae partim ipse, partim ipsius maiores, partim temporis longinquitas inuexerat: authoritate quidem & admonitione alicuius minime potuisset impelli, sed relinquēdum erat totum ipsius arbitrio & consilio. Volebat enim ipse unus et princeps et author esse huius mutationis & facturus erat hauddubiè aliquid praeclari, si firmiorem ei ualetudinem Deus fuisset largitus. Itaq; dum suppetit facultas & ocium, & quamdiu mentis atq; corporis sanitatem concedit Deus: benefaciendum est. Pacem, de qua diximus, Rex instituit facere per Gandauenses, his omnino conditionibus, ut ipsius filius, nunc Galliae Rex, in matrimonium duceret Maximiliani filiam, utq; Boloniensem, Matisconensem, Al-

sem, Altissiodorēsem, et Carolotensem comitatus in sua potestate retineret. Ipse uicissim Atrebatum agrum omnem promittebat restituere, seruata sibi tamen urbis ea parte, quam muniuerat. Vtriusq; uero Burgundiæ, & eorum quæ sunt ad Somiam flumen, nulla fuit ab eo facta mentio. Gandauenses, qui animo essent ab his omnibus non alieno: durius agebant cum Maximiliano, & eius uxore, aliarumq; ciuitatum legatis. Ac dum his de rebus agitur, induciæ erant, & pacem omnino Rex nolebat fieri, præsertim ijs locis, uerum ex arbitratu suo, ut suprà quoq; diximus. Cœpit autem per id tempus minus commodè ualere, & iam ad senectutem uergebat, cumq; esset in officinis ferrarijs prope Cino-
1480. nium, agri Turonensis oppidum, repentè fuit morbo correptus, & afflictus, ita quidem, ut loquendi facultatem amitteret. Sublatus à mensa, propius ad ignem admouetur, clausis undiq; fenestris, ad quas cum accedere uellet, cohibitus fuit à familiaribus. Per Martium istud accidit, & destitutus erat omnî plane cognitione. quo quidem in temporis puncto, illustris fuit opera tua, doctissime Præsul, qui per anum iniecto illi pharmaco, iubebas aperiri fenestras, & aërem admitti. Quo facto, statim ille & sermonem aliqua ex parte, & intelligendi uim recuperauit, & conscenso equo, redibat ad ferrarias, à quibus non procul in morbum inciderat. Dum ibi moratur: nutibus & signis, quid uellet, indicabat, & inter alia iussit Officialē Turonensem, ut pec-

catis

tatis ueniam impetraret, ac me, qui aberam in prædio quodam meo, decem ab eo loco milliaribus, accersiri. Postquam ueni, ad mensam eum reperi, cum duobus medicis. Eorum quæ dicebantur, uix paucula quædam intelligebat: dolorem uero non sentiebat ullum, & mihi significabat, ut in ipsius conclaui cubarem. uocem uero nullam articulatam formabat. Eram cum eo totos quadraginta dies in hac ipsius ualetudine. Biduo pòst, cœpit loqui melius, & cognoscere, seq; putabat à me omnium optimè intelligi, ideoq; uolebat me continenter adesse, & me præsente sua delicta religiose commemorabat ei, quem diximus Turono euocatum fuisse. Non opus erat ipsi interprete. Sed paucis antè diebus, cum ex more Galliæ regū curasset ægrotos, qui strumā uexabātur: expiauerat pro sua consuetudine peccata, ideoq; nihil ei magnopere dicendum restabat. Vbi se commodius ualere sensit: cœpit inquirere à quibus fuisset in morbo ui retentus, ut suprà docuimus. Quum essent nominati, statim eiecit omneis, quosdam etiam loco mouit & honoribus, alios uerò discedere iussit, et uetuit, ne quando redirent. Hanc ipsius asperitatem plerisq; reprehendebant, eò quòd optima fide rem egerant. Et uerè quidem isti: sed Principum uariæ sunt cogitationes, ne quiuis eas intelligit. Ille uero in primis metuebat, ne, quam hactenus obtinuit authoritatem longè maximam, eam per hunc morbum amitteret, neùe populum deinceps haberet minus obsequentem. Ipsius

pater,

pater, quo tempore cœpit ægrotare, suspitionem conceperat, uenenum sibi paratū esse, quo tolleretur è medio. & ita quidem uehementer hoc in animū impreßit, ut prorsus abstineret à cibo: sed de medicorum consilio, per uim ingesta illi fuit alimonia: neq; multo pòst è uita ceßit, Hanc autem uiolentiam Ludouicus magnopere semper uituperauerat: & nunc in ægritudine constitutus, ac sui motus periculo, magis etiam detestabatur, grauißimeq; tulit, se fuisse ui detentum à suis, nec id obscure præ se ferebat. Hoc enim unum uerebatur, ne ipsius necessarij & familiares, authoritatē sibi sumerent & administrationem rerum, quasi ipse propter mentis alienationem non esset ad imperium idoneus. Postea diligenter perquirit, quid interea, dum ipse quieuit, priuatim & publice actum esset. Summam rerum obtinebat Episcopus Albiensis, eiusq; frater Burgundiæ præfectus, & Ludeus. Nam hi, cum inciperet ægrotare, aderant, & eisdem in ædibus cum illo morabantur. Literas omneis, et quicquid per ipsum morbum erat allatū, uoluit cognoscere & uidere, in eoq; me utebatur interprete, & quum recitarent: simulabat se intelligere, & ubi in manus accepisset, uidebatur eas ipse perlegere, tametsi nihil ferè intelligeret, & uerbulis aliquod pronunciatis, quid responderi uellet, signis indicabat. Sed dum eius morbi finem expectamus: consistebat omnis rerum administratio. Nam erat nobis aperte cum eo agendum, & omnis uitanda offensionis causa.

causa. Post dies quindecim, quibus ita fuit afflictatus, loquendi quidem facultatem & intelligendi recuperauit: sed erat uehementer infirmus, ita quidem, ut commodioris ualetudinis spem exiguam præberet, & alioqui sic ferebat eius consuetudo, ut maximã partem medicis nõ obtemperaret. Cùm haberet aliquantò melius: ilico iußit cardinalẽ Baluensem è carcere liberari, quem per annos quatuordecim detinuerat captiuum, ac sæpe frustrà, cũ ab alijs, tum à Pontifice Romano interpellatus: nunc ultrò non solum exemit è uinculis, uerum etiam eius culpæ ueniam à pontifice deprecabatur. De consilio autem Cordæi, Picardiæ præfecti, maximam & intolerabilem pecuniæ summam toti Galliæ nuper imperauerat, uti perpetuum aleret exercitum, ad decem millia peditum, & supra duo millia fossorum, qui ad omneis casus parati essent ac instructi. His addebat mille quingentos cataphractos, qui cum usus posceret, relictis equis, pedites sese coniugerent illis. Carros etiam maximo numero parari iußit, quibus includerentur omnes copiæ, & tabernaculorum uim ingentem. Hanc rationem acceperat à Carolo, & constabat omnis hic apparatus, quindecim francorum millibus quotannis, Rebus omnibus paratis, in Normanniam profectus, apud Pontarcium, quod est supra Rothomagum, quatuor milliaribus oppidum, ad Sequanam, in ualle quadam spectabat omnem exercitum. Aderant autem Helueticorum sex millia, quem numerum illi promi

ſerant ſubminiſtrare, quo tempore cum Carolo Amboſio, Burgundiæ præfecto, pacti fuerunt, ut ſuprà demonſtrauimus. Eo delectu habito, reuerſus in Thuronos, recidit in morbum, ac per horas duas mortui hominis præbebat ſpeciem, decumbens in ſtorea, quodam in deambulacro. Quo primum tempore cœpit ægrotare, prope Cinonium oppidum, qui cum ipſo erant, quod pro mortuo haberent, miſsis huc illuc literis, cogitabant irritum facere illius edictum, quo pecuniam illam, ut diximus, mandauerat. Sed quum iam denuo affligeretur: Bocagius & ego, et ex iis qui aderant, alij multi, uotum pro ipſo fecimus, diuo Claudio. Mox recuperauit uocem, & ſtatim cœpit huc illuc per ædes, licet multum infirmus, deambulare. Non multò pòſt etiam foras prodijt, & Argentonium in ædes meas diuertit, quo in loco per menſem unum grauiter decubuit, atq; ibi cõſtituit Sanctoclaudiũ, qui eſt uicus in monte Iura, proficiſci, ut ſe religione uoti ſolueret. Cùm Turono diſcederet: miſit me certis de cauſis in Sabaudiam, et aliquantò pòſt iuſsit ut in Boijs ad ſe uenirẽ. Poſteaquam eò ueni: mirabar illius maciem & deformitatem, multò magis etiam, quòd equitandi laborem ferret. Erat quidem corpore uehemẽter afflicto & debili, ſed animi præſentia & uirtus eum nonnihil ſubleuabat. Dum eſſet apud Boios: accepit de morte uxoris Maximiliani. Eum nuncium ilico mihi recitabat ipſe, lætus admodum, ſimul hoc addebat, liberos illius, Philippum

& Marga-

& Margaritham à Gandauensibus educari, quos Burgundicæ familiæ sciebat esse multum infestos. Et quoniam Maximilianus adolescens erat, & patrem habebat minius liberalẽ, & undiq; premebatur bello, et quia quòd in his regionibus erat hospes, pauci admodũ ipsius rebus fauebant: idcirco putabat Rex, oblatam sibi tunc esse rei bene gerendæ occasionem. Cœpit igitur mox per Cordæum sollicitare Gandauenses, & agere de matrimonio sui filij & Maximiliani filiæ, Margarithæ, quæ nunc est Galliæ regina. Cordæus aditum ad reliquos habebat, per unum & alterum eius ciuitatis scribam, homines plebeios, quorum magna erat autoritas: Rex Turonum reuersus, abdebat se totum, & conspiciebatur à paucis, & de omnibus male suspicari cœpit, & magnopere metuebat, ne sibi uel adimeretur imperium, uel imminueretur potestas. Itaq; suos familiares omnes à se remouit: de fortunis autem illorum nihil detraxit, & ijs qui tum ipsius actiones intuebantur, uidebatur esse parum sanæ mentis: uerum isti fallebantur, neque satis nouerant eius ingenium. Nam ad suspiciones quantum pertinet: obnoxij sunt ei morbo plerique omnes reges, maximè uero prudentiores, & illi qui multos habent aduersarios, & qui cum plures offenderunt. Ipse uero non ignorabat, plerosque Galliæ Principes inimico esse in se animo, & ex reliquis ordinibus sciebat multos esse exacerbatos. Nam priorũ regum nemo

Galliam sic afflixerat ut ipse: quanquam sanè cupiebat eam recreare tãdem ex istis ærumnis, ut suprà diximus: uerum debebat incœpisse maturius, nec tantam interposuisse moram. Eius pater Carolus, qui singulari uirtute suorum, eiectis Anglis obtinuit Normanniam & Aquitaniæ partem, primus omnium pro suo arbitratu pecuniam imperauit, sine consensu populi. Et tunc quidem aliqua suberat causa, cur id faceret, primum, ut prouincias recuperatas præsidijs muniret: deinde ut cohortes militares, quæ paßim diripiebant agros dißiparet. Vt autem uoluntate Principũ sibi liceret exigere pecuniam per ipsorũ ditiones: promittebat eis pensiones annuas, Magnum ille profectò uulnus inflixit Galliæ, quod non facile curabitur, suæq; et successorum saluti malè consuluit. Cohortes etiam equitum, ut est Italicæ consuetudinis, instituit, quibus perpetua dantur stipendia, Postremo uitæ anno, collegit in uniuersum ad decies & octies centena francorum millia, & alebat circiter mille & septingentos cataphractos, & eos quidem ad custodiam & tuitionem Galliæ: non autem ad detrimentum illius in officio continebat. Ludouicus autem longè maiorem summam exegit, nempe ad quadragies & septies centena francorum millia, & equitatum alebat, tertia ferè parte maiorem illo, quem diximus, ac peditatum præterea longè maximum. Non debet igitur uideri mirum, si cùm tales haberet metuendi causas: uaria secum cogitabat, tametsi ex beneficia-

rijs &

riis & clientibus pleriq; non erant eum, ut opinor, in ullo rerũ statu deserturi. Cùm igitur omnibus prope diffideret in Plessium Castellum, urbi Turono propinquum, ubi tum erat, neminem ferè admittebat, præter famulos domesticos, & sagittarios numero quadringentos, è quibus multi simul ad eius loci custodiam excubabant. Gener ipsius nunc Borboniæ Dux, nonnunquam eò ueniebat: ex reliquis autem Principibus nemo ferè. Vestibulum castelli totum, cancellis admodum densis circumsepsit, et qua parte patebat introitus, uerua præfixit muro, præacuta multis cuspidibus, & pro fossa ædificabat quatuor ædiculas ferreas, iisq; sagittarios quadraginta imposuit, qui non minus interdiu quàm noctu ibi excubarent. Iis mandauerat, ut in omnes, qui de nocte, uel etiam mane, priusquam aperiretur porta, propius accessissent, eiacularentur. De suis enim familiaribus hanc opinionem habebat, facile ipsos, data occasione, ut authoritatem & administrationem sibi arrogarent, excitari posse. Nec temere quidem ita suspicabatur. Nonnulli enim cogitabant inuadere in castellum & in otio illo, dum nihil priuatim aut publicè fieret, sumere procurationem negociorum: sed ea deliberatio non uenit in actũ, & ut aliquid illi fuissent moliti: frustra tamen id futurum erat, in magna illa regis prouidẽtia. Præter ea, quæ diximus, crebro mutabat etiam cubicularios & famulos domesticos, affirmans naturam hominis delectari rebus nouis. Vnum & alterum,

exiguæ conditionis, & parum laudatos homines, admodum habebat sibi familiares, qui nihil omnium rerum ad eum deferebant, nisi forte quid ad summam imperij pertineret. Hoc enim modo spectabat, ut pacem aliquam uel inducias constitueret. Medico dabat menstruum stipendium, decem aureorum millia, sic ut intra quintũ mensem ille acciperet ab eo ad quinquaginta quatuor millia. Maximas facultates & opes donabat Ecclesijs: uerum illæ donationes, quoniam erant immodicæ, uim nullam obtinuerunt. Inter alios uitæ sanctimonia claros, audiuerat de quodam heremita, Roberto. Hunc ex Calabriæ finibus ad se accersiuit, & in eius gratiam, qui nunc rerum potitur, Carolus octauus, templum prope Plessium ædificauit. Is duodecim annorum adolescens, speluncam subijt, & in ea commoratus fuit ad quadragesimum tertium ætatis annum, quo tempore primum Rex eũ euocauit, per quendã è nobilitate, cui comitem se adiunxit princeps Tarentinus, Neapolitani Regis filius. Nisi enim Pontificis Romani & sui principis mandatũ atq; consensus interueniret: non erat profecturus. Posteaquã ad illud uitæ genus accesserat, abstinuit ab omni ferè cibo, quo plerunq; uescimur omnes. Erat illiteratus, nec eruditionis ullam partem unquam attigerat, & tamẽ prudenter admodũ ac sanctè, suprà quàm credi possit, de rebus omnibus loquebatur. Quum Neapoli iter faceret, maximo fuit à Rege & ipsius liberis

beris

beris affectus honore, ac de plerisque rebus ita differebat, quasi per omnem uitam in Principum familijs fuisset educatus. Quum Neapoli Romam uenisset: inuisebant eum Cardinales omnes: ac ter cum Pontifice, per interualla priuatim diu multumque loquebatur, assidens in sella propius illum, splendidè exornata. Cuiuscunq; rei mentio incidisset: ad eam ita respondebat, ut omnes pariter obstupescerent. Eius autem colloquio sic afficiebatur Pontifex, ut ei permitteret instituere nouum ordinem eorum, qui dicuntur Hæremitæ diui Francisci. In Galliam ubi uenisset: rex nō minus quàm Pontificem ipsum Romanum, honorabat, procumbens illi ad pedes, & uehementer obsecrans, ut uitam sibi proferret. Ille uero, ita ut hominem prudentem decet, ad ea respondit. Audiui non semel, quū Carolo Regi, qui nunc præest, in corona multorū principum loqueretur: sed profectò uidebatur esse diuino numine afflatus, alioqui nō erat dicturus tàm multa, planè supra fidem humanam. Et quia adhuc uiuit, eóque fieri potest, ut aut melior, aut etiā deterior euadat: idcirco nihil amplius addam. Ex nostris pleriq; ridebant eius aduentū: sed ij prudentissimi regis cōsilium, & causam, cur euocasset, nō intelligebāt. Suprà diximus, quēadmodū rex inclusus Plessio castello, præter sagitarios, nullū ferè comitatū haberet. Augescebant in eo quotidie suspiciones, ideoq; magnopere prouidebat, nequis omniū, de quib. parū bene sentiret, aut in urbē admit-

teretur, aut etiam propius ad eam regionem accederet. De rebus omnibus nihil quicquam ad eum deferebatur, nisi quid proprie ad ipsum, & ad regni summam pertineret. Corpore sic erat attenuato & exhausto, ut uix hominem repræsentaret: atq; ut eam maciem & deformitatem tegeret, splendide uestiebatur, ex ijsq; uestibus ultrò sæpe dabat suis familiaribus. Quoq; maiorem obtineret authoritatem, grauißima constituit supplicia, & in eos qui deliquissent, seuerè admodum animaduertebat. Hoc adeò mihi referebat ipse. Deinde creabat nouos perfectos, remouebat ueteres, & nihil fere domi, aut etiam foris relinquebat intactum, & alioqui sic erat natura, ut huiusmodi occupationibus delectaretur, Atque ut crederetur esse firma ualetudine: magnam sui famam per omnem fere Europam excitabat. Conspiciebatur enim à paucißimis, ut dixi, eoq; fiebat, ut externi, quum de illius quotidianis actionibus audirent, uix crederent ægrotare. Legatos autem intereà multos huc illuc dimittebat. Quas Angliæ Regi & illius Consiliarijs debebat pensiones: eas liberaliter persoluit, & alebat eos perpetua spe matrimonij, de quo iam sæpe diximus. Hispanias quoq; modis omnibus in amicitia & fide continere studebat. In Britannia uel Hispanijs, grandi pecunia comparabat sibi canes: In Sicilia mulam aliquam egregiam: Neapoli speciosos equos: In Affrica genus quoddam paruulorum leonum, magnitudine uulpis: E Dania iußit adduci duo quædam genera ferarum.

ferarum. ex ijs unum est magnitudine bubali, corpore cerui, breuibus & spißis cornibus: aliud damas refert corpore & pilo, nisi quod ampliora habet cornua. Pro singulis pendebat quatuor aureorũ millia, et quingentos. Verũ ut erat operosus & sollicitus in ijs omnibus conquirendis: ita etiam leuiter æstimabat ea, quum essent adducta, & plerumq; ijs, qui adduxissent, non loquebatur. His rebus efficiebat, ut non à suis tantum, uerum etiam ab externis ualde metueretur. Sed nunc ad matrimonium Delphini & Maximiliani filiæ, nobis redeundum est. Maximo cum dolore ferebat istud Eduardus, Angliæ rex, postea quàm se ludificatum esse uidit. Nam & ipse & coniunx magnopere cupiebant suam filiam nubere Delphino, sicut antea constitutum fuit: adeoq; magnam eius rei spem conceperãt, ut ijs, qui dubitare uidebantur, fidem non haberent. Nam re ad commune consilium introducta, quo tempore Picardiam rex oppugnabat, pleriq; omnes dicebant fore, ut eo bello confecto, Caletum & loca propinqua tentaret. Idem confirmabant Maximiliani et Britanniæ Ducis legati. Verum Eduardus, ut id crederet, adduci non potuit: quod ab eo factum fuisse puto, non tam inscientia rerum quàm ut ne pensionis annuæ iacturã faceret, atq; ut ne delitias, ocium et uoluptates, quibus totũ se dederat, intermittere cogeretur. Per Flandriam ergo cogitur concilium, eius matrimonij causa, & aderat Maximilianus ipse, quem Gandauenses parum habe-

bant reuerenter, dum & nonnullos proscriberent, & ipsius filio nouam attribuerent familiam. Quibus rebus confectis, quid sui esset propositi, declarabant, & ipsum, ut matrimoniū illud, quod suis fortunis necessarium esse dicebant, approbaret, cogebant. Nam & adolescens erat, & qui consilio uel re potuissent eum iuuare, proximo Tornacensi bello, interierant prope omnes, & alioqui destitutus erat hominibus idoneis, & quoniam è uita cesserat eius uxor: nō tàm libere, quàm consueuerat, loquebatur. De uoluntate Gandauēsium, & quid esset actum, regem ilico certiorem facit Cordæus. Itaq; constituitur dies, ad quem puella deduceretur Hesdinum. Paucis ante diebus, Aream, oppidum Artesiæ, quidam è familia Croiorum, eius loci præfectus, accepta pecunia tradiderat Cordæo, & quoniam est ad Flandriæ fines, ea quoq; res matrimonium ipsum magis accelerabat. Nam etsi Gandauenses cuperent sui Principis debilitatam esse potentiam: tamen ut regem haberent finitimum, minime sibi ferendū esse putabant. Legatos igitur Flandri in Galliam mittunt communi consensu: uerum negocij summa dependebat à Gandauensibus, quòd et uiribus reliquos præcederent, & sui Principis liberos haberent in potestate, & quòd rebus nouis alioqui præ cæteris ualde student. His quoque Maximilianus adiunxerat aliquot è suis, homines adolescentes, ac tantis rebus explicandis parum idoneos. Rex tum grauissime afficiebatur morbo, & uix

ægrè sui

ægrè sui conspectū præbebat, & ut pacis conditiones iureiurando sanciret, difficillime potuit adduci, idq; eò faciebat, ut ne conspiceretur à legatis. Veruntamen iurauit tandem, & erant ei conditiones omnes multum utiles. Nam sæpius antè, matrimonium hoc expetiuit, eoq; nomine poposcerat solum uel Artesiam, uel Burgundiam superiorem. Gandauenses autem non solum utramq; ditionem illi dabant: uerumetiam Matisconensem & Carolotensem, & Altissiodorensem agrum concedebant ei, libenter quoq; daturi, si fuisset eis integrum, Hannoniam & Namurcum, & quàm late per Burgundicum imperium Gallica lingua patet, ut eò humiliorem & infirmiorem principem suum redigerent. Rex pro sua prudentia satis intelligebat, Flandriam, nisi coniuncta sit Artesiæ, quæ Galliæ finitima est, non se posse tueri. Nam ex Artesia cogi potest mediocris manus optimorum militū, quibus Flandri tumultuantes coherceantur. Quò fit, ut Flandriæ Comes, Artesia denudatus, minimum possit, & à Gandauensium arbitrio totus pendeat. Vbi domū reuertissent legati, puella statim deducta fuit Hesdinum, ubi Cordæus illam excepit. Erat in eius comitatu, præter alios, uxor Rauesteni, filia illegitima Philippi Burgundiæ Ducis. Aduenientem in Galliam, exceperunt deinde Borbonius cum uxore, & alij multi principes, mandato Regis, & Ambosam, ubi filius Regis erat, adduxerunt. Maximilianus libenter eam, si potuisset, erepturus erat

iis,

ijs, qui deducebant, antequam è Flandria discederent. Verum Gandauenses omni ratione prouiderant, & iam illius minuebatur indies authoritas, & ad Gandauensium partes multi quotidie transibant. Erant autem cum Philippo Maximiliani filio, quem illi educabant, Rauestenus frater Ducis Cliuensis, tanquam ipsius moderator atq; rector. Cōnubium hoc acerbißimè, et summæ ignominiæ loco tulit, Eduardus Angliæ Rex, ueritus, ne pensionem ex Gallia deinceps nullam acciperet, multo magis etiam, ne iam despiceretur à suis, qui rectè monentibus, & euentum rei præsignificantibus fidem non habuisset. In primis autem metuebat, ne per hanc occasionem, populus rebellionem faceret, præsertim in ea propinquitate regis, quem magna moliri uidebat. Cùm igitur eius rei cogitatione uehementius perturbaretur: incidit in morbum, neq; multò pòst è uita decessit. Inscienter nimirum faciunt Principes ac inconsulte quando suam priuatam sententiam multorum iudicijs anteferunt. Dici enim non potest, quantum sæpe malorum ex eo proueniat. Rex aliquantò pòst certior factus de illius morte, nullam dabat læticiæ significationem, et paucis pòst diebus accepit literas ab Eduardi fratre Richardo, Duce Clocestrio, qui necatis sui fratris duobus filijs, principatum occupauerat, & Regis ambiebat amicitiam, pensionis, ut opinor, consequendæ causa. Rex autem propter immanem ipsius & execrãdam crudelitatem, neq; legatos audire, nec ad eius literas uoluit respon=

luit respondere. Nam mortuo Eduardo, fidem et iusiurandum, ille suo nepoti, maiori natu dederat: quod in eo fieri consueuit, quem ut magistratum, & principem agnoscimus, neq; multò pòst, atrocißimo parricidio, ambos è medio sustulit: nec id modo, uerum etiam sorores illorum, suas neptes, frequenti conuocato senatu, pronunciauit illegitimas. Sed nõ diu tulit impune. Nam Deus illi confestim excitauit aduersarium, qui in summa rerum omnium neceßitate positus, imperium Anglicanum nullo iure sibi poterat arrogare: sed statura corporis & forma erat eleganti, & multa perpessus fuerat, maximam partem captiuus in Britãnia minori. Anno 1480. Is adiutus à Rege Ludouico modica pecunia, & coactis per Normanniam circiter tribus hominum millibus, traiecit in Vualliam, quo in loco socer ipsius cum uiginti sex millibus hominum sese illi adiunxit, & cum intermißis aliquot diebus Richardum haberet obuium: interfecto illo, regni posseßionem adeptus est. Hoc eô pertinet, ut ostendam, Deum esse scelerum ultorem, nec crudelitatem ullam impunitam dimittere. Confecto matrimonio Flandrico: Rex omnem illam ditionem habebat pacatam. Britanni enim pace utebantur, sed tamen, quia copias equestres propius ad ipsorum fines Rex continebat: in magno erant metu. Pacem quoq; colebat Hispania cum eo. Ditionem Ruscinonensem, quæ pertinet ad Pyrenæos montes, ac mare mediterraneum, acceperat à Ioanne Arragoniæ Rege, patre regis

Castiliæ,

Castiliæ, qui nunc rerum potitur, & acceperat certis conditionibus, quæ modum impletæ sunt. Hispanus igitur, ob eam propinquitatem, cogebatur & metuere, et sumptus facere. Italiæ proceres ac ciuitates, erant ab eius amicitia non alieni. De Heluetijs pro suo ferè iudicio statuebat. Scotus & Lusitanus ab eo toti pendebant. Gallia omnis ad nutum & uoluntatem eius omnia faciebat. Quicquid iussisset, è uestigio conficiendũ erat, nulla uel mora uel excusatione interposita. Quæ putabantur ad ipsius ualetudinem aliquo modo pertinere: mittebantur ad eum, ex omnibus mundi plagis. Pontifex Romanus, Sixtus, ubi cognouit, eum religiosa quadam propensione desiderare linteum illud, cui panem azymum sacrifici superimponũt, quo diuus Petrus, dum sacrum faceret, utebatur: misit ei cum alijs multis diuorum reliquijs. Illa, quæ in Rhemorum urbe seruatur pyxis, cum oleo sacrato, quum ante id tempus non fuisset è loco submota: in ipsius tunc cubiculum delata fuit. Cõstituerat enim uelle inungi, ad eundem plane modum, quo fuit unctus, cùm inauguraretur regno. Pleriq; putabant eum uelle toto corpore inungi: sed uix est credendum, propter exiguitatem olei, quod in ea pyxide conseruatur. Qui nunc est Turcarum Cesar, per legatum mittebat ei descriptas reliquias, quæ adhuc superessent Cõstantinopoli: Eas omnes, ac ingentem præterea uim auri pollicebatur ei, quò fratrem suum, qui tum per Gallias erat in potestate

state Rhodiensium equitum, & nunc à Romano Pontifice captiuus detinetur: diligenter seruaret. Vbi legatus in Prouinciã Massiliensem uenit: Rex ilico mandabat, ne longius progrederetur, neq; uoluit audire. Quæ singula satis demonstrant, in quanto esset honore per omnem Europam. Quicquid enim omnino pertinebat ad ipsius incolumitatem: id omne magno studio fuit impensum. Contulerat certe in ipsum Deus maximas dotes, prudentiam, liberalitatem & fortitudinem. Et quemadmodũ reliquos Principes, coæuos suos, uirtute præcedebat: ita quoq; illos propè omneis, & aduersarios in primis, uitæ curriculo superauit. Nam & Carolus eiusq; filia, & Eduardus Angliæ rex, & Galeacius Mediolani Dux, & Ioannes Arrogoniæ rex, paucis annis ante ipsum, è uita migrarunt. Ac in his omnibus erat, quod & laudares, & reprehenderes (hoc enim humanũ est) In Ludouico autem Rege plurima certe erant, & uera Principis ornamenta, quod sine adulatione omni dictum esse uelim. Nam eos, de quibus loquor, omnes probe familiariter noui, neque leuem aliquam auditionem, ut rem certam pono. Dum hæc geruntur, uoluit cum Delphino filio colloqui. Eum à multo iam tempore non uiderat, & ab hominum frequentia remouerat: partim ob teneram & imbecillam ipsius pueri ualetudinem partim quòd metuebat, ne Principes illo abuterentur, ad moliendum res nouas, & imperij commutationem. Quum enim ipse esset undecim annorũ ado-

Anno 148.

lescentulus: procerum aliquot impulsu, bellum aduersus parentem suscepit. Eo igitur domestico exemplo mouebatur, & filium, simul atq; fuit adductus, commendabat nonnullis familiaribus, eiq; magnopere mandabat, ne quid omnino mutaret in administratione regni. Et quò magis persuaderet: adferebat in medium, quemadmodum ipse à morte patris, rerum potitus, complures excellenti uirtute uiros mulctasset: quæ quidem ex re periculum sibi creatum esse dicebat, exorto Principum bello, & cōmuni aduersum se coniuratione facta, Paulò post hoc colloquium, & confecto matrimonio, recidit in morbum, ad eundem plane modum, ut antea, & iam sic erat adflictus, ut manum ægre posset ori admouere, & sine lachrymis uix poterat à quoquam aspici. Continuo igitur iubet accersiri generum suum, nunc Borboniæ Ducem. Ei mandat, ut Ambosam ad filium suum, Regem, proficiscatur, simul ostendit. quos homines ad eum admitti, quos arceri uelit & excludi, et multa dabat egregia præcepta, quæ ad filij institutionem pertinebant: quorum si uel partem aliquam ille seruasset, magno id factum fuisset & publico Galliæ, & priuato ipsius emolumento. Post Borbonium mittit Cancellarium, & quicquid ad eius clientelam pertinet, cum sigillis partem etiam aliquam suorum satellitum, & è ducibus nōnullos, item aucupes ac uenatores, et quicquid est eiusmodi rerum. Hos omneis abeuntes rogat, ut filio bonam & fidelem operam

præstent,

præstent, ac singulis ferè mandabat aliquid, quod ad filium deferrent. Vbi loquendi facultatem deinde semel recuperauit, obtinuit eam ad extremum usque spiritum, & intelligendi uim habebat insignem. Crebris enim euacuationibus purgabat cerebrum. Non lamentabatur autem, ut plerique solent ægroti, sed prudenter multis de rebus disserens, sexto demum die per hunc morbum decessit è uita.

PHILIPPI COMINAEI commentariorum Liber Decimus.

Omponam ergo illius acerbitates ac dolores, quos pertulit ante mortem, cum ijs malis & incommodis, quibus alios affecit. Magnitudine quidem inter se differunt, ac longe alius etiam fuit ipsius munus: uerum, quò prosperiori fuit usus fortuna, & quò maior extitit eius per omnem Europam authoritas: eò quoque uehementius fuit afflictus, dum præter consuetudinem suam & naturam aliquid perferre coactus est. In eo, quem diximus, heremita, summam perpetuo spem habebat, ac subinde missis nuncijs interpellabat eum, ut uitam sibi produceret. Nam etsi res suas, quasi iam moriturus, constituerat: tamen redintegrato animo, sperabat se posse euadere. Quod si accidisset: facile dissipatur

rus erat concilium illorum, quos Ambosam ad filium præmiserat. Et quia spem adeo magnam in heremita defixerat: uisum fuit Theologis, & alijs nonnullis, aperte illi dicendum esse, nihil humani præsidij restare, & ut de salute sua cogitet: Ei quoq; sermoni debere interesse medicū ipsius, Iacobū Cocterium, cui menstruum dabat stipendium, decem aureorū millia. Ipse duos Galliæ Principes, Ducē Nemorensem & Connestablium, capite mulctauerat, & quòd alterū necasset: iam cū esset moriturus, ipsum pœnituit. Et quemadmodū illis per homines delectos, denunciatū fuit supplicium, paucis uerbis, & breue temporis spaciū, quo de salute sua statuerent, cōcessum: ad eundē plane modum isti, nulla uerborū usi circuitione, cū ei præsignificarent mortē: Vt officio nostro satisfaciamus, aiebant, res ipsa postulat. Spem nullā deinceps collocare debes, uel in heremita, uel in quouis alio. Nam actum est de te prorsus. Itaque de uitæ exitu cogitare uelis. Nihil enim superest remedij. Ea pronunciata sententia, cùm pro se quisq; breuiter aliquid ad rem dixisset: ille, spero, inquit adfuturum mihi Deum, ac fortasse non sum tam imbecillus, quàm existimatis. Quàm acerbum ei fuisse credibile est, eam audire uocem? Nam mortem nullus unquam uehementius exhorruit: neq; uno etiam maiori studio & ratione de remedijs unquam cogitauit, quàm ipse. Familiaribus suis per omnem uitam & mihi quoq; sæpenumero mandauerat,

quan-

si quando ipsum in ea necessitate positum esse conspicerentur, ut, nulla prorsus facta mentione mortis, ad peccatorum expiationem solummodo adhortaremur; ac uidebatur esse tunc temporis molliori animo, quàm ut adeo duram sententiam audiret. Pertulit tamen omnia magno & constanti animo, ad extremũ usque spiritum. Filio, quem tunc regem uocabat, multa uarijs de rebus nunciabat, & ubi sacramenta nostræ religionis ex more percepisset: multũ habuit sermonem de ijs, quæ ad filium, & regni administrationem pertinebant. Hoc autem in primis flagitabat, ne Cordeus ante sextum mensem à filio discederet, néue filius aliquid aduersum Caletos, aut quosuis alios moliretur. In consilio quidem decretũ fuisse dicebat, ut Caletum tentaretur, & alia quædã loca: sed periculosum id esse iudicabat, quod Angli, per hanc occasionem, denuo possent in Galliam excitari. Mandabat igitur, ut per annos quinq; uel eò plures, pacẽ filius coleret cum uicinis omnibus, quam tamen ipse, dum uiueret, ferre non potuit. Et sane, tametsi magna sit & copiosa Gallia: tamen propter superiorũ annorũ calamitates, pacem aliquam diuturnam ualde desiderabat. Illud etiam magnopere cauebat, ne Britanniæ dux Franciscus bello lacesseretur, néue præberetur ei ulla belli suspicio. Dixi, quemadmodũ moriendi necessitas ei nõnihil inscienter & asperè denunciata fuit. Verũ mensibus aliquot antè quàm moreretur: omnes planè habuit suspe-

ctos, in primis autem homines aliqua excellenti uirtute. Filio, quòd eum quoq; metueret, magnas posuit custodias: nec erat ulli integrum colloqui cum eo, nisi ipsius concessu & mandato. Sed & filiæ tandem cœpit diffidere, & genero suo, & indicari sibi uoluit eos, qui castellum ingrederentur. Instituerat anteà senatum in eo castello, cui Borbonius gener præerat. Ne hunc quidem tulit, & in ijs suspicionibus, totam aboleuit. Borbonius & Comes Dunensis, legatos Flandriæ, qui nuptijs Delphini interfuerant Ambosæ, honoris causa, quod fieri solet, deduxerant. Vbi Plessium reuertissent magno cum comitatu: è stipatorum & satellitum suorum præfectis quendam accersit, & explorare iubet, an essent armati sub ueste, sed ut dissimulanter faceret, mandat, interea dum familiariter cum ijs loquitur. Multos ipse, per omnem uitam, perpetuo metu & sollicitudine excruciauerat: & nunc ecce uidemus eum ad consimilem plane modum affligi. Cui enim se committat, qui liberis etiam suis, & genero fidem non habet? Hæc autem non ad ipsum modo pertinent: uerumetiam ad eos omnes principes, qui metui uolunt. Quæ quidem in re quanta sit seruitus, quum ad senectutem peruenerunt, tunc demum aperte sentiunt, quia coguntur inuicem plurimos formidare. Quàm fuit autem illi acerbum & durum, in eiusmodi metu uersari? Medico suo menstruum dabat stipendium, ut supra quoque

que

que diximus, decem aureorum millia: nec id modo, uerumetiam Episcopatum Ambianensem, eius nepoti, & munera publica multa largiebatur eius propinquis & amicis. Et tamen medicus tam erat uerbis in eum asper & durus, ut nihil suprà: ualde igitur eum Rex metuebat, & ad suos familiares, de illius asperitate nimia, sæpe querebatur, neq; tamen audebat eum à se dimittere. Nam ille pro sua consuetudine seuerius aliquando interpellans: Non dubito, quin me quoquesis eiecturus, ait, sicuti reliquos omneis: uerum sanctißimo iureiurando tibi confirmo, post meum abs te discessum, non te uicturum esse supra octauum diem. Ea uoce magnopere perterrefactus, adulabatur illi modis omnibus, & amplissima donabat munera. Sed qui tantam plurimis annis ad omneis Principes atq; populos habuit authoritatem: ei non potuit non esse ea seruitus longè acerbissima. Iis, qui deliquissent, graues admodum pœnas constituit, ut suprà diximus: ideoq; carceres parauit horrendos, & ualde tetros, nempe caueas aliquot, partim ferreas, partim ligneas, ferreis laminis coopertas, latitudine octo pedum, & altitudine paulò maiori, quàm est statura hominis. Excogitauerat hãc rationem Cardinalis Baluẽsis, & in eam, quæ primũ perfecta fuit, inclusus est ipse, perq; totos quatuordecim annos detentus. Post hunc alij multi sunt eas execrati, & ego quoq; captiuus in iis, per menses octo fui, mãdato re-

author huius libri captiuus fuit [handwritten margin note]

gijs, qui nũc praeest. Compedes etiam ferreas longè grauißimas à Germanis fieri curauit, quibus ligarētur crura. Pedes uinciebātur annulo ferreo, ab eo pēdebat immanis quędam cathena, & ad eius exitũ maximi ponderis globus. Vidi nõ paucos, magna uirtute uiros, ijs uinculis constrictos, qui postea liberati, summos ab eo, consecuti sunt honores, ac fortunas amplißimas. Et sicut per ipsius imperiũ carceres illi funesti fuerũt multi: ad eundem planè modũ ipse quoq; ante mortē, consimilibus omnino uinculis sese induit, inq; maiori uersabatur metu, quàm illi, quos aliquãdo captiuos detinuerat. Quod eò pertinet, ut ostendã, neminē esse omniũ hominum, qui nõ aliquo dolore & incõmodo afficiatur. Postremo, densis ac ferreis cancellis totũ castellum cinxit. Hi cũ essent proxime murũ, ad uestibulũ pertinebant, ut suprà quoq; diximus. In fossa perpetuo excubabant deni sagittarij, quibus mandauerat ut in omneis, qui alieno diei tempore appropinquassent, tela conijcerent. Sciebat quidē hanc munitionem non posse maiori alicui ui resistere: uerũ eò spectabat potius, & omni ratione prouidebat, ne Principes, cõiuratione facta, partim ui & imperio, partim gratia castellũ occuparēt, & sumpta authoritate, in ordinē ipsum cogerēt, ut hominē parum sanæ mentis, & administratione indignum. Ante octauã horam nõ aperiebatur porta castelli, & tunc solum admittebãtur eius domestici famuli, & praefecti, ac centuriones: qui & ad uestibulũ &

ad portam disponebãt custodias, quemadmodũ in locis quæ sunt ad hostium fines, fieri cõsueuit. Ingrediẽdum autem erat omnibus, nõ quidem per patentem portam, sed per paruulum ostium, & præter paucos aliquot familiares, quorum erat opera necessaria, nemo quisquam, nisi uoluntate ipsius, introibat. Quid? an aliquis arctiori custodia coherceri poßit: quàm ille se ipsum cohibuit? Eæ, quibus alios complures aliquando constrinxerat, caueæ erant altæ, pedes octo: & ipse tantus Princeps habebat perexiguum, in quo deambularet, uestibulum. An nõ maximas credibile est eius fuisse acerbitates? qui se ad eũ modum inclusit ipse? qui propinquos & necessarios omnes ita metuebat, ut suam salutem nõ auderet eorũ fidei permittere? Quantò autem maior erat ille carcer, quo se induit, quã sunt plerique alij: tantò quoque præstãtior erat ipse & amplior, quã alij captiui. Sunt fortasse, qui putent, fuisse aliquando principes, magis quã ipse fuit, suspiciosos. Equidẽ puto, nostris quidẽ temporibus, neminẽ suspicionibus indulsisse magis, quã illũ, & uix est, ut aliquis tàm prudens, & qui populũ habeat tàm obsequentẽ, quàm ipse habuit, in eam partẽ sic incumbat. Et ut aliqui sint hodie tales, aut extiterint aliquãdo: ij fortasse malè sibi cõscij, propter anteactã crudelitatẽ, magnas habuerunt metuẽdi causas. Ipse uero neminẽ nisi à quo primũ esset læsus, offendit. Et hæc omnia recito, nõ solũ, ut in quanto uixerit pauore ac metu, demonstrem, uerũ etiam ut ostendam

iam, primum: fuisse in his afflictionibus consimilem illius tolerantiam, qualis fuit eorum, quos ipse aliquando diuexauerat; deinde, ut qui post eum uenturi sunt, maiori clementia & humanitate miserum populum tractent, neque tam seuera supplicia statuant, quàm ipse fecit. Quanquam alioqui nescio, an meliorem uiderim Principem. Nam etsi magnopere suos premebat: tamen in alio non erat idem laturus. Ab iis tandem acerbitatibus eripuit ipsum Deus, absque ullo maiori corporis cruciatu, qui quidem deprehenderetur. Loquebatur autem continenter ad extremum usque spiritum, deq; sepultura constituit, & à quibus deduci uellet funus, praecipit: ac subinde dicebat sperare, non se moriturum ante diem sabbati, idque beneficio diuae Virginis, quam religiose admodum per omnem uitam coluit, & ita quidem accidit. Cùm enim die lunae postremo correptus esset morbo: sequenti postea die sabbati è uita decessit, secundo calendas Septembris.
1483. Parum certè spei & praesidij uulgus hominum in rebus humanis reliquum sibi esse uidet: postea quàm tantus Princeps, defunctus plurimis grauissimisq; laboribus & curis, coactus est tandem omnia relinquere, neque momentum aliquod temporis uitae curriculo potuit adijcere, quam tamen uir etiam optaret. Familiariter cum & domesticè uiuit: sed nullum habuit ferè tempus, à labore & solicitudine uacuum. Venationibus autem & aucu-

pijs multum delectabatur. Interea dum uiuit cum ea, non sectabatur alienos amores. Nam quo primum tempore ad ipsum accessi: mortuus est ei filius, grauissimo ipsius cum dolore, atque tum me præsente uotum Deo faciebat, nullius fœminæ notitiam se habiturum esse, præterquam uxoris. Et quanquam hoc ad eius officium alioqui pertinebat: tamen ea uirtus & constantia multum in ipso laudanda fuit, præsertim, cùm & obsequentes haberet plerasque omneis, & ipsius uxor non esset ea forma, quæ magnopere aliquem afficeret, tametsi alioquin egregia & honesta fœmina. In uenationibus autem non minus molestiæ, quàm uoluptatis percipiebat, ex ingenti labore, dùm incitatis equis consectabatur ceruos. Experge factus enim prima luce, prodibat in campum, & longius aliquando, quouis etiam cœlo: & nonnunquam domum redibat multum defatigatus, & maximam partem iratus alicui suorum comitum, ut in eo genere exercitationis fieri consueuit. Huic studio uacabat plerumque, donec noua re aliqua oblata reuocaretur. Nam per æstatem ferè intercedebat aliquid inter ipsum & Carolum dissidij: hyeme uerò pasciscebantur inducias. Erat ei de Ruscinonensi ditione controuersia, cum Ioanne Arragoniæ Rege, patre regis Hispaniarum, eius, qui nunc principatum obtinet. Qui licet exiguis esset facultatibus, & Barcinonenses, cuius ciuitatis est longe amplissima authori-

tas illius oræ maritimæ, haberet aduersarios: tamen, quoniam Ruscinonensi populo erat acceptus, diu multumque restitit. Premebatur ergo Ludouicus perpetuis curis, ut ante diximus, & in ocio, quod fieri solet, erat maxime negociosus. Varijs enim occupationibus distinebatur, nec sua tantum curabat: uerumetiam alienis sese immiscebat. Exorto bello, cupiebat pacem aut inducias; facta uero pace, uix continere se poterat, quin aliquid denuo moliretur. De minutissimis etiam rebus, & quæ facile alioqui poterant negligi, prorsus uoluit cognoscere: & sic erat eius natura, ut ista curiositate quodammodo aleretur. Ac sane ualebat memoria, suprà quàm credi possit, & quid per omnes Europæ prouincias gereretur, maximè autem in finitimis regionibus, optimè tenebat: magnus profecto uir, & idoneus, qui non unum aliquod regnum administraret, sed toti terrarum orbi consilio suo prouideret. Quæ fuerit eius adolescentia, non dicam, eo quòd nihil habeo comperti. Veruntamen cum esset undecim annorum, instigatus à nonnullis, inimicitias aduersus parentem suscepit. Grandior autem factus, uxorem duxit inuitus, Scotiæ regis filiam, & quam diu illa uixit, grauiter hoc matrimonium tulit. Ab eius morte, factionibus nobilium adductus, in Delphinatum, quæ quidem prouincia ad ipsum pertinebat, sese recepit. Sectabantur eum multi honesti & egregij uiri, plures etiam, quàm pro ipsius facultatibus. Dum ijs locis moratur, contraxit matrimonium cum filia Sabaudiæ Ducis: neque multò post, ortum est inter

ipsum et socerũ graue dissidium, et bellũ ualde asperũ.
Carolus septimus, parẽs, cũ uideret eũ nimis habere magnam optimatũ ducum & nobiliũ manum: statuit eò proficisci cũ exercitu, ut his præsidijs ipsum denudaret.
Ingressus iter, missis literis, & magnis ex more constitutis pœnis, denunciabat nobilitati, ut è uestigio ad se redirẽt. Ei mandato complures obtemperabãt, inuitissimo Ludouico qui patris iram ueritus, tametsi coactas haberet copias: relicta prouincia, & per Burgũdiam facto itinere paruo comitatu cõtulit se ad Philippũ Caroli patrẽ, à quo liberaliter fuit & amãter exceptus.
Et quanquã hac ratione subleuabatur aliquantulũ: tamen quotidianis impensis diminuta pecunia, cogebatur sæpe ab alijs mutuari nõ absq; magna sollicitudine, ne desereretur à suis. Quod certe graue admodũ est & acerbum ijs, qui difficultatib. eiusmodi nõ assueuerunt.
Itaq; nec in Burgũdica quidẽ familia uixit absq; molestijs. Nã & Philippus Princeps erat ei obseruãdus, & eius necessarij, ne fastiderẽt. Hæsit enim ibi per sex annos, atq; interea pater urgebat Philippũ per legatos, ut eum uel desereret, uel ad se remitteret. Quo quidẽ tempore facile intelligi potest, in quantis ille fuerit angustijs. Quodnã igitur quæso tẽpus habuit uacuũ à laboribus? Opinor equidẽ, inde à pueritia, perpetuis, eũ fuisse agitatũ curis, ad extremam usq; uitæ diem. Attigit annum sexagesimum primũ, & indicabat ipse non se uicturum esse supra sexagesimum, ac dicebat, Galliæ Reges, à multis temporibus eum terminum non exce-

cessisse. Nunc de Carolo uideamus etiam: Is nihilo ferè melius habuit. Iuuenilibus quidem annis in ocio uixit, & ante uicesimum secundum ætatis annum, nullis immiscebatur negocijs. Postea uero cœpit dissidere à præfectis domesticis, cumque uideret eos gratia & fauore patris subleuari: discessit in Hollandiam, & liberaliter exceptus à populo, consilia sua cum Gandauensibus communicabat. Nullas ipse quidem facultates habebat: sed Hollandi locupletes atque copiosi, plurima donabant. Idem erat studium aliarum quoque ciuitatum, ut ad ipsius beneuolentiam aditum sibi pararent. Sic enim est comparatum in rebus humanis, ut quorum augescere uidemus potentiam: eos magis obseruemus, quàm illos, qui in supremo gradu positi, non possunt amplius progredi. Hoc etiam Philippus non ignorabat; qui cùm audisset, Carolum esse non ingratum Gandauensibus: respondit, perpetuam esse eius populi consuetudinem, ut futuros quidem principes diligat: ubi autem ad imperium accesserint, exosos habeat. Et uerè quidem istud dicebat. Posteaquam enim ad Carolum delata fuit summa rerum: mutarunt uoluntatem atque studia, nec id obscurè sæpius declararunt, & ipsius posteritatem maximis affecerunt incommodis. Atque, ut ad institutum reuertar, Carolus inde ab eo tempore, quo Galliæ Principibus confœderatus, bellum regi fecit, quid, obsecro, in uita solidæ delectationis habuit? Aut quis [illegible] bus

bus non curis atque laboribus fuit obnoxius? Prospero cursu fortunae sublatus, initio cogitabāt, quicquid erat uspiam, sibi suisque finibus commodum & opportunum, occupare, & per aestatem ferè continebat exercitum in acie, non absque magno periculo. Sollicitudinem uero in se recipiebat omnem, ac licet erat potentissimus, ambiebat tamen multò maiora. Primus omnium ad laborē surgebat, & postremus quieti sese dabat, nō secus ac si calonum fuisset omnium uilissimus. Per hyemem, si quando à bello abstineret, totus in hoc erat, ut pecuniam corrogaret. Eius consuetudo sic ferebat, ut ab hora sexta, mane, plurimum temporis impenderet serijs occupationibus. Hoc ei iucundum erat in primis. Magno etiam studio legatos externorum Principum audiebat, & in his defatigationibus uitā finijt, occisus ab Heluetijs, ante Nanceium, ut supra docuimus. Posteaquam igitur animum semel adiecit ad cupiditatem & ambitionē, quicquid esse potest in uita suauitatis, amisit. Quorsum uero pertinebat, ut ipse, qui tam erat potens, qui tam multas, tamque copiosas & locupletes tenebat nō urbes modo, sed & prouincias, quae ad omnem foelicitatem ei satis esse poterāt, eiusmodi sese laboribus cruciaret? Ad Angliae regem Eduardum nunc transeamus. Is adolescentulus admodum, patrem suum, Ducem Eboracensem, uidit profligatū & interfectum in praelio, cumque eo patrem Comitis Beruicensis, qui propter

pter iuuenilem ætatem Eduardi, summam imperij te-
nebat, ac ipsum deinde Regem cõstituit, & Henricum
profligauit, qui iam longo tẽpore potitus erat rerum,
& mea quidẽ sententia, iure. Sed cum esset parum pru-
dens: natæ sunt factiones inter proceres, easq; fouebat
illius uxor, Renati Siciliæ regis filia, quando Somerse-
seti ducis partes tuebatur, ac Beruicensem oppugna-
bat. Quòd si diremisset illa dissidiũ: sibi, suisq; fortunis,
& Angliæ rectè consuluisset. Nam exortum ab ea dis-
sensione bellum, uiginti nouẽ annos durauit, ac multò
maximam partem lectissimorũ hominum absumpsit, et
illud immoderatum reginæ studium, in causa fuit, ut
Beruicensis Comes, Eboracensem domum, odio Lan-
castrensis familiæ deinceps propugnaret. Factiones ni-
mirum coniunctæ sunt omnes cũ periculo, inter nobi-
les præsertim, qui multũ alioquin in eam partẽ incum-
bunt: Dicat fortasse quispiam, illas partiũ offensiones
regibus esse non inutiles: patefieri hac ratione omnia
consilia, nihil esse, quòd non efferatur ad regem: & in-
uetiori ipsum esse obseruantia. Nõ negarim equidem, si
quis Princeps adolescens eiusmodi simultates ac con-
tentiones in gynæcea suscitet: quia maximam sit habi-
turus ridendi, suiq; oblectandi materiam. Nihil enim
erit adeo secretum, quod in hac mulierculorum æmu-
latione & inuidia non rescifcat. Verum ut ea consue-
tudo recipiatur in cœtu uirorum: ingens profecto peri-
culum in eo uersatur. Hoc enim uere sit igneque in tali-

ædibus

ædibus accendere, quem deinde non poßis, nisi maximo tuo detrimento, restinguere. Nam qui principem à se uident alienatum esse, ij ferè nouas incipiunt tentare amicitias, & illis libenter se cõiungunt, quos dissidere putant ab eo, quẽ sui aduersarij partes tueri uident. At ut nullum extet aliud documentum: certe factiones illæ Aurelianæ & Burgundicæ familiæ, periculi magnitudinem & luctuosos exitus demonstrare nobis possunt. Ex ijs enim ortum est bellum, quod per septuaginta duos annos durauit, cui permixti Angli, magnam Galliæ partem occuparunt. Sed ut reuertar, unde sum digreßus: Eduardus rex erat omnium hominum sui temporis longe formosißimus. Constitutus aũt rebus, & profligatis aduersarijs, planè se dabat uoluptatibus & ocio, & uenationibus, atq; ad hunc modum per sedecim propè annos uixit suauiter, quo quidẽ tempore natũ est dissidiũ inter ipsum & Beruicensem. Et quanquam ab eo fugatus fuit & eiectus è regno: breui tamen pòst tempore, redintegratis uiribus omnia recuperauit, eoq; bello confecto, redijt ad consuetum uitæ genus, eiq; multò magis etiam indulgebat quàm antea, planè securus, & corpori curãdo solum intẽtus: Verum in ætate florenti poenas dedit intemperãtiæ, & repentino ferè morbo sublatus, perijt, filijs ipsius interẽptis, & regni poßeßione ab eius ablata stirpe, sicut suprà demonstrauimus. Ab hoc ueniendũ est nobis ad alios. Hungariæ administrationem obtinuit nostra memoria, Ioannes

1483 nes Huniad, è Moldauia, uir excellenti & preclari uirtute, qui multis prelijs deuicit Turcas, Hungarie uicinos, propter occupatas in Grecia finibus & Sclauonia, prouincias. Eo mortuo, grandior factus Lancelotus, Hungariam & Bohemiam ad se iure transtulit, & impulsus à nonnullis familiaribus, ut fertur, Ioannis Huniad filios duos comprehendit, affirmans, illum, se paruulo, nimiam usurpasse potentiam, & periculum esse, ne filij, patris insistant uestigiis. Maiore igitur necato, alterum Budæ seruari iussit, neque multò post è uita decessit, ueneno sublatus è medio, Pragæ, quæ Bohemorum est urbs amplissima. Consuetudinem habebat iis locis, cum foemina quadam nobili, quæ grauiter ferens, illũ in matrimonium ducere Caroli septimi, Galliarũ regis filiam, contra datam sibi fidem & promissum: in balneo pomum ei dedit, per medium cultello diuisum, qui ueneno tinctus erat. Ab eius morte, proceres Budæ conueniunt, regis creandi causa, qui mos ipsorum est: quoties non relictis liberis, è uita rex decessit. Dum ibi concilium habetur: uenit eò Mathiæ mater amplissimo comitatu, locuples admodum mulier quò facilius erat ei, breui tempore magnum aliquod satellitium cogere. Credibile est, fuisse in eo principum & nobilium cœtu, & in urbe, qui rebus ipsius fauerent, ob mariti recentem & claram memoriam. Postquam eò uenit, filium è carcere eximit. Ex nobilitate complures, & ecclesia-

blici ordinis nonnulli, metu periculi statim profugerũt: reliqui Mathiam crearunt Regem, cuius maxima fuit et singularis tum uirtus, tum fœlicitas. Multa enim fecit secunda prælia cum Turcis, nullo cũ Hungariæ detrimento, sed maximo illius commodo. Cæsari Friderico, qui rerũ adhuc potitur, Austriam eripuit, eamq; tenuit, quamdiu uixit. Summa prudentia & consilio, res suas, tàm pacis quàm belli temporibus, administrabat. Postremis uitæ annis, cùm hostem nullum amplius metueret: magnificè domum instruxit, & ornauit omnis generis exquisitißimis rebus. Quicquid esset grauium negociorum: aut ipse procurabat, aut quomodo fieri uellet, suis mandabat. Euasit tandem aliquanto crudelior, & metui uolebat à suis. Morbo deinde correptus non sanabili: circiter uicesimum octauum ætatis annum, post multos & ærumnosos labores, Viennæ, ad Danubium, mortuus est. Turcarum Cæsar Mahometus, nostra memoria, prudens fuit, et insignis Princeps; uerum dolo contendebat, & insidijs nitebatur magis, quàm uirtute. Cum uigesimum tertium annum ageret: Constantinopolim ui cepit. Vidi depictã eius effigiem in illa ætate: & certe magnam aliquam indolem, ac præstans ingeniũ uidebatur repræsentare. Expugnauit eam urbem, ut dixi, maximo nostri orbis dedecore, & summo cum detrimẽto. Fuit interfectus ibi Cæsar ipse Orientis, cum infinita hominum multitudine: uirgines uitiatæ complures, ac honestißimæ nobilißimæq; fœmi-

næ maximo numero miserabiliter stupratæ: breuiter, immanitatis & non humanæ uiolentiæ genus nullum fuit ibi pretermissum. Prima hæc erat illius uictoria, quã deinde summa fœlicitate prosecutus est. Nam memini, cùm Venetorum legatus recitaret Carolo, illum cepisse duo Imperia, quatuor regna, & urbes ducentas. Loquebatur autem de Constantinopolitano & Trapezontino imperio, & Siria & Armenia & Peloponneso, iuxta quã multas occupauit insulas, & in his Mitylenem. Albaniam quoq; ferè cœpit omnẽ, atq; Sclauoniam. & hæc quidẽ omnia nobis, qui Christiano nomine censemur, ademit: suæ autem religionis Principes non minus bello uexauit, quàm nos, et ex ijs complures ad extremam inopiam redegit. Maximam negociorum partem tractabat ipse, quemadmodum & Ludouicus, et Mathias Hungariæ Rex. Ac sane fuerunt hi tres omnium suæ ætatis fortißimi prudẽtißimiq; principes: uerùm Ludouicus et humanitate, et honesta uiuẽdi ratione illos longe precedebat. Quantum ad delitias ac uoluptates attinet, totus in illis fuit immersus Turcarum Cæsar, & maximam temporis partem illis impendit, & à nulla prorsus uitæ turpitudine aut fœditate abstinuit, eáque intemperantia deinde morbum ei conciliauit longe grauißimum. Quotannis ad initium æstatis, ut audiui ex ijs, qui uiderunt, intumescebat ei alterum cruis magnitudine ferè corporis: & plaga non apparebat ulla: remittebatur deinde tumor, nec ullus unquam

chirurgus

chirurgus aut medicus, quid esset morbi, diiudicare potuit. Hoc unum affirmabant plerique, luxum & uitæ intemperantiam esse in causa. Conspiciebatur autem à paucißimis, & in curru quodam artificiose fabrefacto sese continebat, ut ne quàm esset macer & extenuatus, uideri posset, & ne sui contemptus aliquis ex eo nasceretur. Ad quinquagesimum secundum ætatis annum è uita deceßit, repentina ferè morte. Testamentum fecit, cuius exemplar ipse legi, ac inter alia dolebat ei plurimũ, quòd extra ordinem suis prouincijs imperasset pecuniam. Quo circa mihi uide, quid nostri Principes facere debeant, qui certe ius nullum habent, onus aliquod imponendi inuito populo. Videmus hic intra quàm breue tempus, quàm multi potentes ac summi reges mortui sint, posteaquam ingentes sumpserunt labores, ut augescerent & locupletarentur, cũ maximo procul dubio corporis; ac etiam animæ fortaßis detrimento. Nihil igitur est præstabilius, mediocri uitæ genere, quod qui potest assequi et tueri: is omnium certe est fœlicißimus. In rebus humanis ita comparatum est, ut nullus ferè sit populus, cui non æmulum aliquem & aduersarium Deus excitarit. Gallis opposuit Anglos, & Anglis Scotos. Hispanis perpetua quædam simultas intercedit cũ Lusitanis. Italiæ Principes magna ex parte retinent possessiones nullo ferè titulo, & acerbè suis imperant. Iis aduersantur reliquæ potentiores ciuitates, Venetiæ, Florentia, Genua, nonnunquam etiam

Bononia, Sena, Luca. Arragoniæ Reges oppugnantur ab Andagauorum Ducum familia. Mediolani & Insubriæ uice Comites, ab Aureliana domo. Venetis sunt infesti Principes, Itali & Florentini. Senēses autē et Genuates oderunt Florentinos. Genuates laborāt & sunt diuisi ciuilibus factionibus Fregosiorum, Adornorum, & Auriorum. In Germania magnæ sunt inter Austriacam & Bauaricam domū æmulationes, & quæ sunt ex Bauariæ Ducum stirpe natæ familiæ, inter se ipsæ dissident. Austriacis Principibus magnum est & graue odium cum Heluetijs. Impugnantur à Cliuensibus Geldri, & hi ualde sunt iniqui Iuliacēsibus. Quæ sunt ad Oceanum Germanicum et Balthicū mare ciuitates, bella sæpe gerūt cū Daniæ Regibus. In Germania plurimæ sunt arces atq; castella munita: quæ res licentius agendi multis occasionem præbet. Nam unus aliquis famulo tantum comitatus, ciuitati cuipiam denunciare audet inimicitiam, confisus aliquo castello, in quod receptum habet, et socijs aliquot equitibus. In hoc genus hominum, Germaniæ Principes non admodum animaduertunt, quoniam ipsorum opera nonnunquam utuntur: Ciuitates autē, ubi facultas eis datur, seuerissimè puniunt, et facta coniuratione, circumuallant aliquādo receptacula illorum & demoliuntur, simul in eos usus aliquot equitum cohortes alunt. Atque is est per Europam rerum status. Quid per Asiam & Africam fiat, nō habeo compertum: sed dicuntur inter se, non minus quàm

nos,

stros, imò turpius aliquantò dissidere. Nam in seruitutem se pertrahunt ipsi, seq; inuicem nostris hominibus uenundant, & uidemus, quàm multi quotidie ad Lusitanos deportentur. Apparet igitur has dissensiones, ueluti stimulum quendam, in rebus humanis esse necessarias. ac mihi quidem tametsi literarum nullum usum habeo, sic uidetur, potißimum uero, propter quorundam Principum ignauiam & malitiam, qui ingenij quidem satis habent & cognitionis: uerum abutuntur eis, neq; ad res honestas accommodant. Doctrina enim uel meliores reddit homines, uel deteriores, pro cuiusq; natura & inclinatione: sed tamen uerisimilius est aliquem ea fieri meliorem. Nam quò quisq; magis, quid se deceat, intelligit, eò uehemētius ipsum neglecti pudet officij: & etiamsi nō omnino sibi temperet à maleficio: tamen ne plane modum excedat, cauet. Ac istud quidem usu compertum habeo. Multos enim noui, quos à prauis & illaudatis consilijs eruditio sola retraxit. Huc etiam accedit metus diuini numinis. Quanta enim sit peccati magnitudo, et quantopere Deus offendatur flagitijs: docti non paulò melius, quàm homines imperiti, cognoscunt. Qui sunt igitur male instituti Principes, quantum sit minus, quod acceperunt à Deo, non intelligunt, & ipsorum familiares, ne malam gratiam sibi concilient, dißimulant: & ut ex omnibus fortè sit unus, qui fideliter admoneat: is tamen suæ sententiæ nullos habet approbatores, ac ferè fit, ut ridiculus habeatur.

Est sane quędã nobis innata prauitas, adeo magni quidem, ut nulla plane ratio nos ab iniurijs & uiolentiis coherceat. Potentiores ubi castellũ aut oppidũ eripuerunt alicui, quacunq; de causa: nolunt à possessione deinde discedere, & ubi semel aliquem obduxerint colorem, cur ita fecerint: accedit postea propinquorum & adulatorum assensus, qui hæc omnia collaudãt. Magna certe est multorum Principum iniquitas, qui pecuniam pro sua libidine suis imperant, & amplum alunt satellitium, ut miseram multitudinem in metu contineant, eamq; deinde pecuniam temere & uoluptarie profundunt, nullo cum Reipub. bono, & de quotidianis sumptibus nihil remittũt, & suos exhauriunt, et assentatorũ stipati sunt turba. Sed est Deus, qui flagitium nullum sinit impunitum: & crudelitatem imprimis detestatur. qui tametsi non loquitur hominibus hodierno die, sicut priscis illis temporibus, tamen quæ sit sua perpetua sententia, & quid à nobis fieri uelit: clare perscriptum reliquit, ita quidem, ut nemo plane, qui modo sit sanæ mentis, & qui ad iustam aliquam peruenerit ætatem: excusandi sit habiturus locum. Illi igitur, qui ui & armis imperia sua continent, et quoties aliquid mandant, capitis constituũt pœnam: ad supremum illud tribunal Dei quomodo consistent? Multa sæpe crudeliter & inique & insidiose faciunt, dum speciem aliquam iustitiæ prætendunt. Nam habent eos, qui ius dicunt, suarum cupiditatum plerunq; ministros, & quantumuis leue

delictum

delictum exaggerant. Si capitale nihil deprehendunt: rationes excogitant, ut eum, cui male uolunt, immensis uarijsque sumptibus defatigent, dum & accusatorem non sistunt, & testimonia non cognoscunt, & auidè expectant, num criminationē aliquis in eum qui captiuus detinetur instituat. Quòd si parum tuta uidetur hæc uia, neq; satis ad ipsorum uoluntatem accommodata: nouis utuntur perfugijs, et præ se ferunt, exempli statuendi causa, tali fuisse opus animaduersione. Si quis autem est ipsorum cliens ac beneficiarius: in eum multò sunt asperiores, ac contra officium & fidem, qua sit obstrictus, eum aliquid egisse confirmāt, et eò totis uiribus incumbunt, ut aut facultatibus omnibus eum exuant, aut alioqui uarijs modis affligāt. E uicinis, qui sunt potentiores ac minime stolidi, eos sinunt uti pace: uerùm, si quis est infirmior, eum sic perturbant & exagitant, ut quò se tandem recipiat, uix habeat: Causam facile inueniunt: subministrauerit, ipsorum aduersarijs auxilia, uel tale aliquid. Quamobrē aut in ipsius ditionem, coactam aliquam militum manum adducent, ut ibi sumptu miserorum alantur, aut alienam aliquam litem aduersus eum, suam facient, aut eius inimicos ope subleuabunt, aut quamcunq; aliam nocendi rationem inuenient. Si quis ipsorum parentibus bonam & fidelem operam præstitit: eum loco submouent, & nouos sibi parant beneficiarios. Ecclesiastici ordinis hominibus molestiam de sacerdotijs creant, ut saltem aliquid

extorqueant, quo deinde locupletent & augeant eos, qui plerumq; nullum ipsis honestum exhibuerunt officium. Nobilitatem multis uarijsque laboribus & impensis exhauriunt, quando bella pro sua libidine & arbitratu suscipiunt, incõsultis ijs, quorũ absq; uoluntate & consensu nihil tale mouere debebãt. Cùm enim equestris ordinis homines ac uiri nobiles, non modo facultates omnes, uerumetiam uitam & sanguinem in bella profundant: æquißimum est profectò, ut prius, quàm suscipiatur bellum, eius rei consilia cum ipsis communicentur. Quantum ad promiscuam & miseram multitudinem attinet, nihil plane reliquum eis faciunt, & quum tributum ab eis præter omnem modũ & æquitatem exigant: quo minus ab equestribus etiam cohortibus, quas alunt, diuexentur, non cauent: quæ quidem cohortes obequitant huc illuc perpetuo, & non solum uiuunt sumptu miserorum sed etiam proterue & insolenter in eos multa faciunt. Nec enim contenti sunt ijs, quæ paßim in agris reperiunt, uerũ miseris etiam hominibus uim adferunt eosq; cogunt longius abire, & aliunde adferre cibaria delicatiora: mitto, quòd uxorum quoq; & filiarum pudicitiam tentant. Huic autem incõmodo facile poßet occurri, si bimestri quouis dependerentur eis stipendia, quibus aluntur alioquin ex publico. Sic enim nullam essent habituri causam, qua se purgarent de iniurijs illis, quas inferunt, neceßitate quadam, ut aiunt, eo quòd ipsis non persoluitur. Atq; istud de Gallia

de Gallia proprie dico, quæ præter omnium aliarum gentium morem, miserabiliter his direptionibus uexatur. Aliæ prouinciæ sua etiam habent incommoda. Et ut ad institutum reuertar, nemo est omnium Principũ, qui ius habeat, uel teruncium unum exigendi à suis, præter constitutum annuum censum, nisi populus assentiatur. Dicat aliquis fortasse, nonnunquam incidere tempus aliquod, ut non sit integrum, agere conuentus, aut conscribere populum, eò quòd eiusmodi mora & coniuncta sit cum periculo, & belli rationes impediat. Nihil hoc certe ad rem facit. Nam ut bellum suscipiatur: graui quadã & matura opus est deliberatione, neq; subito uel præcipitanter aliquid in eo fieri debet. Deinde, quando reges de cõmuni populi consensu rem gerunt: & sunt potentiores, & ab hoste magis metuuntur. Nullum enim tam subitum oriri potest aut moueri bellum, ex longinquo præsertim, quin multò antè sentiatur. & quoties tale aliquid incidit: populus libenter sua conferre debet, ac modis omnibus auxiliari. Sed ipsorum Principum est etiam prouidere omni ratione, ne leue aliquod bellum pro sua libidine & temere suscipiant, quò per hanc occasionẽ pecuniam à suis extorqueant. Ad finium tuitionem opus est hauddubie sumptus facere, etiam pacis tempore, ne inopinãtes opprimamur: sed moderate omnia fieri debent, atq; totum hoc in Principis positum est prudentia. Per omnem Europam, quòd ego quidem norim, belli temporibus ni-

ssimum affligitur in Anglia populus, & calamitas tota redundat in dissensionum ac belli authores. Sunt Principes, quibus hoc frequens est in sermone, ut dicant, habere se priuilegia, ut quantum uelint, exigant à populo. Certe Galliarum Rex omnium minime causam habet, ut istud de se iactet. Nec enim uel ipsi, uel cuiuis alij licet. Qui uero comparandæ gratiæ causa, potestatem hanc illi tribuunt: ij certe parum liberaliter agunt, & prouide. Quid enim finitimorum uolũtates alienare magis posßit, quàm eiusmodi uoces atq; licentia? Verùm si rex ad hunc modum diceret, habere se populum fidelißimum, qui libenter imperata faciat: qui nullum onus recuset: qui patientißime quiduis toleret: qui damnum acceptum moderatißime ferat: maiorem sane laudẽ ex eo sit habiturus, quàm si prius illud dicat, suumq; priuilegium sibi diligenter seruandum esse contendat. Non sic loquebatur Carolus Quintus, Galliarum rex, neq; uero aut Ludouicum, aut eius filium, qui nunc præest, sed ipsorum familiares audiui non semel in eam loquentes sententiam: & prudenter quidem ipsorũ iudicio, sed reuera faciebant hoc, partim adulatione, partim inscientia rerum. A morte Ludouici Regis conuenerunt omnes Galliæ ordines, ut de summa imperij statuerent. Non deerant id temporis imperiti quidam & tenuis conditionis, ac nullius usus homines, qui dicebant eiusmodi conuentus ad crimẽ læsæ maiestatis pertinere, quòd regum imminuatur eo ipso potestas. Verum qui

rum qui sic loquuntur, scelere se polluunt, grauissimeque dubio procul & Deum & Rempublicam offendunt. Nam eiusmodi uoces solum spectant ad priuatam utilitatem eorum, qui nullo suo merito uel uirtute, authoritatem obtinent, qui ad nullam rem honestam idonei, clandestinis susurrationibus Principum aures demulcent, & gratiam eblandiuntur, qui couentus idcirco metuunt, ne ipsorum detegatur improbitas. Dum istud apud Turones concilium habetur: Gallia uehementer erat afflicta. Nam per uiginti & eò plures annos grauissime uexata fuit exactionibus. Carolus enim septimus, quòd et suprà diximus, imperabat solum duodeuigesies centena francorum millia quotannis: Ludouicus autem filius, ad quadragies et septies centena millia, praeter eos sumptus et operas, quae facienda erant deducendis tormentis & consimilibus rebus. Itaque miserrimum erat spectaculũ, uidere multitudinis et populi aerumnas. Hoc tamen erat in eo boni, quòd auarè nihil agebat, omnemque pecuniam impendebat in aedificia, munitionesque locorum. Ecclesijs etiam plurima donabat, & praestitisset, eum hac parte minus fuisse liberalem. Spoliabat enim tenuiores ac inopes, ut eos, qui alioquin abundabant, locupletaret. Ab eius igitur interitu magnae fuerunt natae dissensiones. Principes enim ac reliqui ordines, facta rebellione aduersus filium eius, qui nunc praeest, cogitabant alium regem constituere, uel ita saltem cohercere illum, ut ne regiam obtineret potestatem. Sed

tem. Sed mitigati tandem, iusiurandum & fidem illi ex more dabant, & ex omni numero delecti fuerunt duodeni, quorũ ille secutus consilia, tredecim annorum adolescens regio more, quid fieri uellet, mandabat, & habito concilio, proceres ac ordines multa postulabant ab eo, quae ad salutem regni pertinere dicebant: ueruntamen ad ipsius & delectorum uoluntatem omnia referebant, cumq; uigesies & quinquies centena francorum millia ille imperasset, assenserunt: nec id modo uerum etiam, ut post biennium alij conuẽtus agerentur, petebant, & si ea pecuniae summa nõ sufficeret eius necessitatibus, ultro deferebant se daturos, quantum uellet: ac si quis aliquid aduersus ipsum ullo tempore moliretur, se non facultates tantum omneis, uerum etiam sanguinem & uitam paratos esse pro ipsius incolumitate profundere. Haec eò pertinent, ut ostendam, quàm sit egregia Gallorum erga suum Regem uoluntas & beneuolentia. Num iniquum est igitur & inhumanum, si quis, cùm populum habeat tàm obsequentem & liberalem, uelit eos imperio cohercere, quasi liceat sibi quantumlibet exigere? Nonne multò sit honestius, comitate quadam eos ad suam uoluntatem adducere: quàm imperiose agere pro sua libidine? Certè quod suprà non semel diximus, nemini omnium licet, absq; populi consensu ullam pecuniam imperare. Sed in utramque partẽ ferè peccatur. Nam et Principes immoderate multa saepe faciunt, & populus nonnunquam grauiter

illos offendit,

illos offendit, quando nec morē gerunt, & in necessitate deserunt, & rebellionem faciunt plane contra fidem & iusiurandum. In Principibus autem conspicitur magis, & est illustrior Dei potentia, quàm in hominibus priuatis atq; plebeis. Nam hi multis opportuni sunt iniurijs, & nonnunquā præter ius & æquū mulctantur, uel prædæ consequendæ causa, uel culpa iudicis & errore. Aliquando etiam iure plectuntur, in eóque nihil est reprehendendum. Quando uero Principes eorumque familiares, aut ciuitates aliquid delinquunt, quis eâ de re quæstionem habebit? & habita quæstione, quis ad iudicem deferet? quis iudicis personam sibi sumet? quis pœnam constituet? Quænam est autem huius tantæ licentiæ & prauitatis causa? uel cur in deteriorem partem sic propendemus omnes? Incredulitas nimirum hoc efficit. Nam si certò statueremus, esse Deum, qui scelus nullum sinit impunitum: esse perpetuas & sempiternas pœnas, quibus affliguntur impij: credibile est, neminem fore, qui uiolenter aut auarè uel crudeliter aliquid ageret. Cum ab hoste Princeps aliquis detinetur captiuus: an aliquid habet in rebus omnibus tā charum ac preciosum, quod pro sui liberatione non dependat? Certe quicquid undiq; corrogare potest, tàm è suis, quàm è populi facultatibus, totū hoc eò confert, quemadmodum scimus accidisse temporibus Ioannis Valesij, Galliarum Regis, qui captiuus ab Anglis, apud Pictones, depēdit eis tricies centena francorū millia, et simul

Joannes Valesius captus ab Anglis

dabat

dabat tertiam ferè Galliæ partē, quæ tunc ad extremam inopiam redacta, corio, cui modicum erat infixum argenti, loco pecuniæ utebatur. Hæc omnia ille pro recuperãda libertate persoluit, & ut nihil plane dedisset: Angli tamen non erant eum interfecturi, & ut id fecissent: tamē quota fuisset illa, quæso, pars cruciatuum inferni, quibus afficiuntur post hanc uitā impij? Cur autem & se suosq; liberos & populum ad hanc egestatē ille redegit? Ideo sane, quòd certô sciebat, non se alioquin euasurum esse carcerem. Et tamen fieri potest, ut quo tempore flagitiū illud, quodcunq; sit, admisit, propter quod in hanc tantā calamitatem incidit: securus plane fuerit, neq; crediderit se Deum offendisse. Quiduis igitur ille fecit, ut è uinculis expediretur: & uerò tàm nulli ferè sunt, aut pauci admodū Principes, qui posteaquam semel aliquid occuparunt quocunq; modo: restituere illud uelint. Nam neq; ratio, neq; iusiurandi religio, neq; metus diuini numinis, nec æquitas ulla, nec inferni cruciatus perpetui mouere illos possunt, ut quod alienum est, quod à se mala fide poßideri sciunt, reddãt. Interrogaui paulò antè, quis habiturus sit quæstionem de potentibus, quis illos accusabit, quis litem definiet, quis pœnam irrogabit? Certe querimoniæ & lachrymæ miserorum hominum, quos crudeliter uexarunt, item uiduarū et pupillorum gemitus atq; suspiria, quos parentibus atq; maritis inhumanè spoliarunt, breuiter eorū, quos afflixerūt et fortunis omnibus denudarūt, lamen-

tationes

lationes atq; plangor, erũt accusationis loco, quando illi coram supremo Dei tribunali sistent. Qui magnitudine scelerum offensus, non semper concedit diuturniorẽ impunitatem, sed illos aliquando uerberat præsentibus pœnis, ita quidem euidenter & clare, ut dubitare non poßit ipsum esse iustißimum impietatis nostræ ultorẽ. Pleriq; uero Principes, imperiti quidem illi & inconsulti, quandiu prospera utuntur fortuna: nihil tale metuunt. sed cùm maximè securi sunt omnium rerum, tunc ecce Deus repente illis aduersarium aliquem excitat, de quo minime suspicati fuerant. Et quoniam eius rei in omnibus ferè libris, ac in his Commentarijs pulcherrima extant documenta: nihil est opus prolixiori demonstratione. Atq; ut ad finem aliquando perueniamus: nihil est in hac ærumnosa uita potius, quàm ut metuamus diuinum iudicium, & studeamus in rebus omnibus æquitati, et contenti simus mediocri uitæ genere, neq; defatigemur ijs curis, quales ferè suscipiuntur à multis, nimia quadã cupiditate et ambitione augescendi. Hanc uiam si possemus ingredi, atq; tenere: & tranquillius uiueremus, & minus affligeremur ualetudine aduersa, & mortem non adeo formidaremus. Etenim quãta sit uitæ nostræ miseria, facile potest ex eo colligi, quòd simul atq; mortuus est aliquis, quicunq; sit ille, statim omnes abominantur et exhorrescunt ipsum cadauer, & euolat anima, sistiturq; statim iudicio ineuitabili.

IOANNES

IOANNES SLEIDANVS Lectori S. D.

VANTA sit utilitas huius historiæ, non dubito, quin satis intelligant omnes, uel tenui ciuilium rerum cognitione præditi. Et quoniam ad illustrationem horum temporum in quibus uersamur, maximè pertinet; atque hanc ob causam potißimum eius interpretationem suscepi: idcirco, ut planior sit & intellectu facilior, quædam paulò altius mihi repetenda sunt. Et principio quidem, uidemus duas potentißimas nostri orbis familias, Francicam & Burgundicam, continentibus ferè bellis conflictari. Eius uero mali causam ab ipsa stirpe & radice inuestigare oportet, ut uideri poßit, quantæ sit molis, natum semel inter potentes principes dißidium, ita componere, ut non semper aliquæ maneant reliquiæ. Sic igitur res habet. Ad Ioannem Valesium, Philippi Valesij filium, Galliæ Regem, qui ante annos centum & octoginta è uita deceßit, delata fuit inferior Burgundia, quæ Ducatus nomen obtinet. Is in prælio captus ab Anglis, apud Pictones, ac deinde mortuus in Anglia captiuus: filios reliquit quatuor, Carolum, Ludouicum, Ioannem & Philippum. Ad Carolum natu maiorem delatus est principatus. Fuit hic, eius nominis quintus, ac propter insignem uirtutem nominatus est prudens. In diui-

denda

denda hæreditate, minimo fratri Philippo, dedit Burgundiam, à patre acceptam, Philippus igitur Burgundiæ Dux, cognomento Fortis et Audax, in matrimonium duxit Ludouici Flandriæ Comitis filiam unicam, et auctus per eam fuit Artesia, Flandria, Burgundia superiori, quæ comitatus nomine censetur, Nineruensi et Rethelensi ditione. Ei successit Ioannes filius. Regnabat autem tum in Gallijs Carolus Sextus, Caroli Quinti filius: Qui cum exercitu profectus, ut Ioanni Britanniæ minoris Duci bellum faceret: ubi ad Cenomanos peruenit: inter equitandum, subito in mentis alienationem incidit. Et quanquam per interualla morbus rediebat: summa tamen gubernationis erat penes ipsius patruos. Fratrem iste habebat Ludouicum, Ducem Aurelianum. Inter hunc & Ioannem Burgundiæ Ducem, Philippi Audacis filium, patrueles, orta fuit æmulatio quædam atq; simultas de principatu, dum ambo, per ualetudinem Regis, primas administrationis partes obtinere student. Augescente uerò indies magis atque magis eo dißidio: Dux Aurelianus de nocte, quum paucis admodum comitatus domum rediret: Luteciæ fuit interfectus. Qui cædem fecerant, profugerunt in ædes, quas tum Flandriæ Comites ibi, ut pleriq; alij proceres, habebant. Hoc postea cognitum fuit, habita quæstione. Postridie conueniunt patrui et propinqui regis: in his etiam erat Burgundiæ Dux, Ioannes. Cumq; de perpetrata cæde grauis institueretur ab omnibus queri

monia: Biturigum Dux animaduertit, in Ioanne uultum atque colorem mutari. Secedens igitur priuatim cum eo & amicè loquitur: rogat an sit sibi conscius? Ille suspirans, & in lachrymas effusus, fatetur summissos à se fuisse percussores. Tum Biturix, hei me miserum, ait, qui uno die duos amitto consanguineos. Burgundus illico discedens ab eo, quasi mox rediturus: conscendit equum, & paruo comitatu profectus, incredibili celeritate contendit ad Atrebates, ac pontem à suis, quà transibat, rescindi iubet, atque ita incolumis euasit. Collectis deinde copijs, quoniam & deploratã regis ualetudinem, & factionibus sciebat diuisos esse multorum animos: incursionibus Galliam uexabat, & Parisiensem populum habebat suis rebus fauentem. eoque deducta res tandem fuit post multam disceptationem, ut Carolus Sextus, compositione cum eo facta, publicis literis fateretur, cædem illam sui fratris, iure, ac Reip. bono factam fuisse. Verum, ut fieri solet in rebus, quæ parum firmo nituntur fundamento, quum reliqui Principes & ordines, Aureliani Ducis filij potissimum hanc Regis contestationem improbarent, & ab eo, qui parum esset sanæ mentis, profectam esse dicerent: recruduit odium, præsertim cum iam paulatim grandesceret Caroli Sexti filius. Renouatis igitur dissidijs, miserrimus erat Galliæ status. Angli enim, qui iam inde à Philippo Valesio regis proauo, illam uexauerant, hanc occasionem conspicati: grauissimum ei bellum inferebant.

rebant. In his acerbitatibus, cœptum est cogitari de remedio & salute. Cumq; Angli Rothomagum obsiderent, eò deducta res fuit, ut utrinq; data fide, Burgundus & filius Regis (Delphinum Galli uocant) qui postea dictus est Carolus, eius nominis septimus, apud Monstrelum, uiginti supra Lutetiam milliaribus oppidum, ad confluentem Sequanæ & Ionæ, in collocutionem uenirent. Ibi tum Burgundus, in conspectu Delphini ad quem transierat, fuit interemptus à quibusdam Aureliani Ducis familiaribus, quos ad colloquium Delphinus adduxerat, anno duodecimo post Aureliani cædem. Hanc patris necem, Philippus filius, cognomento bonus, ulciscens: fœdere se coniunxit Anglis, & illorum adiutus præsidijs, per triginta duos annos continenter bellum Galliæ fecit. Tandem summorum principum intercessione, pax inter eum et Carolum septimum facta fuit Atrebati, exclusis Anglis, qui nimium acres & duras leges proponebant. Ea pacificatio prorsus erat ex utilitate Philippi. Sic enim tunc afflicta fuit Gallia, ut tranquillitate & ocio uehementer opus haberet. Inter alia, rex dabat Philippo Duci, & eius liberis masculis, agrum illum omnem & oppida, quæ sunt ad Somiam flumen, sub certa conditione, ut ex his commentarijs clarum est. Ea constituta pace, rex, quod uoluit, consequebatur. Nam belli summam et omne robur, in Anglos, qui tunc bonam Galliæ partē tenebant, conuertit, eosq; ex omnibus undiq; locis tandem pro-

fligauit, ita quidem, ut ab eo tempore, praeter Caletos, nihil hodie magnopere citra mare poßideant. A morte Caroli septimi, bellum, quod antea uix magno labore sedatum fuit, renouatum est inter eius filium Ludouicum undecimum, & Carolum Philippi filium, ut ex his commentarijs constat. Quo interfecto prope Nanceium: Rex Burgundicam domum acerrimè persecutus, non modo Burgundiam utramq; : sed & Picardiae & Artesiae bonam partem occupauit, ac bellum deinde geßit cum Maximiliano Friderici Caesaris filio, qui Caroli filiam unicam, & florentißimarum ditionum haeredem, in matrimonium duxerat. Composito tandem & hoc bello per connubium, & mortuo Ludouico: Carolus filius, eius nominis octauus, grandior factus, Margaritham Maximiliani filiam, sponsam suam, ante annos nouem ad se deductam, domum remisit, & Annam, Francisci, Britanniae minoris Ducis, filiam unicam, Maximiliano publicè in Ecclesia, per internuncium desponsam, uxorem duxit, ut Britannia cuius iam bonam partem occupauerat, sine contentione potiretur, eamq; pacatam haberet. Ibi denuo, quod nuper curatum erat uulnus, recruduit, & grauißima sunt exorta bella, propter hanc, quam Maximilianus factam sibi putabat esse contumeliam. Ac inter alia cum Carolus Regno Neapolitano capto, domum rediret: Maximilianus foedere coniunctus cum Alexandro Pontifice Romano & Hispaniarum Rege, & Venetis & Ludouico

Sfortia,

Sfortia, Mediolani Duce, prope Forum nouum, ad radices Apennini montis, illum adortus est. Verum ipse tametsi multò inferior numero: singulari quadam fortuna, peruasit. In publicis etiam Imperij decretis, extat quoddam Maximiliani postulatum, ubi à Principibus Germaniæ opem petit aduersus illum, molientem res nouas contra Pontificem, & Italiæ proceres. Ab eius morte delatus est Galliæ Principatus ad Ludouicum, eius nominis duodecimum. Et quanquam de odijs nonnihil iam remissum erat: tamen certa nulla fuit inter eos, aut constans amicitia, turbante omnia Iulio Secundo Pontifice, qui cum esset infestißimus Galliæ, traduxit ad se, quæcunque potuit auxilia, & in his Maximilianum. Qui quoniam diutißime regnauit: cum Francisco etiam Valesio, eius nominis primo, nunc Galliarum Rege, inimicitias exercuit. Et ab eius interitu, quæ sint consecuta bella inter Carolum quintum Cæsarem, Maximiliani nepotem, in quo Burgundica stirps, atq; Caroli posteritas renata esse uidetur, & hunc ipsum Franciscum, in recenti est hominum memoria. Ac eò solum hæc omnia ordine recitaui, ut & lucem aliquam adferrem his Commentarijs, & ostenderem, inde ab illa cæde Ducis Aureliani, annis ab hinc centum & triginta octo, ferè perpetuum fuisse dißidium Franciceæ familiæ cum Burgundica. Quod eò pertinet, ut Principes ac ipsorum familiares, magnopere caueant dissensionum occasiones. Nato enim semel dißidio, necesse est multas de-

inde praeberi causas offensionum, quod hic accidisse uidemus. Dum enim perpetuatis odijs, ab illa caede Aureliani, & Burgundi, nouae semper dissensionum natae sunt occasiones: dum Caesar ereptam sibi suisq; maioribus Burgundiam, & Galliae rex ademptum ab illo sibi Mediolanum queritur: dum insigni rerum facta uicissitudine, quas per Italiam nuper & nostra memoria Reges Galliae tenuerunt prouincias, Neapolitanũ regnum & Insubriam Caesar hodie poßidet: uidemus, quò reciderint omnia. Et quantum ab eo fonte prodierit malorum, ad hoc usq; tempus, adeò sumus experti, ut omnibus precibus à Deo petendum sit nobis, quò familias illas duas, longè potentißimas, à quibus Europae summa ferè tota pendet, anteà saepe frustra reconciliatas, firmis amicitiae uinculis, ad sui nominis gloriam, itâ coniungat, ut certò sperare poßimus, ac nobis polliceri, tyrannidem illius, qui latrocinijs, & immanißimo belli genere nos persequitur, nõ esse longius progressuram.

De Anglia nunc dicendum est, & quamobrem illi Galliam ad se pertinere confirment, ut in his commentarijs apparet. Philippus Galliae Rex cognomento Pulcher, qui ante annos ducentos & triginta mortuus est, quatuor habuit liberos, Ludouicum, Hutinum, Philippum Longum, Carolum Formosum, & filiam Isabelam, quae nupsit Eduardo secundo, Angliae Regi. Filij principatum ordine tenuerunt, & quum è uita cessissent, nõ relictis liberis masculis: Eduardus tertius filius,

lius Eduardi secundi ex Isabela, missis in Galliam legatis, petebat regnum ad se qui nepos esset Philippi Regis è filia deferri. Proceres ac ordines conuocato concilio, dicebãt antiquitûs ita & institutum et obseruatum esse, ne foeminæ ad Galliæ principatum admitterentur: et quandoquidem ipsius mater in eo nihil habeat iuris: ipsum quoq; non posse ullum sibi ius uendicare. Et ut foeminæ omnino locum habeant: potius tamen esse ius filiarum Ludouici, Philippi, et Caroli Formosi, quàm sororis ipsorum: & meritò illas debere suis patribus succedere, si qua ratione foeminis ad regnum pateret aditus. Post multam utrinq; disceptationem, ij, qui dicuntur Pares Franciæ, Regem constituunt Philippum Valesium, Philippi Pulchri ex fratre nepotem. Eduardus igitur bellum statim denunciat, & acerrimè gessit, non ipse modo, sed & illius posteri, ita quidem, ut & Aquitaniæ & Normanniæ maximam partem, & Luteciam, & quicquid circûm est, plurimis annis occuparint: donec à Carolo septimo, Philippi Valesij ab nepote prorsus eijcerentur, ut suprà diximus. Ab Eduardo igitur tertio, & à Philippi Valesij temporibus, qui ante annos centũ & nonaginta quinq; mortuus est, Angliæ Reges, ea de causa, quã diximus, & Galliam ad se pertinere dicunt, & eius descriptionẽ ac titulum sibi usurpant, in hunc usq; diem. A Philippo autem Valesio hi fuerunt ordine reges, ex ea gẽte ac familia, Ioannes, Carolus Quintus, Sextus, Septimus, Ludouicus undeci-

mus, Carolus octauus, Ludouicus duodecimus, & Franciscus primus. Galli eam legem, qua cauetur inter alia, ne fœminæ ad regni succeßionem admittantur: Salicam uocant, & est ipsis quodammodo peculiaris. Hungaria quoq;, si non superſit filius, liberam habet electionem. Dania uerò maioribus utitur priuilegijs. Nam etiam si multi ſint filij regis? iure tamen successionis ad principatum ex ijs nemo quiſquam admittitur, & totum ex arbitrio procerum ac ordinum pendet, ſicut ipſorummet ſcripta teſtantur. Eadem ratio dicitur eſſe per Poloniam: tametſi cùm idonei ſunt filij ferè præferuntur omnibus alijs. Per Hiſpanias autem, & Luſitaniam, & Siciliam, & Neapolim, & Nauarrã, & Angliam, et Scotiam, à Principatu fœminæ nõ excludũtur.

Proximum eſt, quandoquidem Galliæ plurima ſit, & locorum in his commentarijs mentio: ut exponam, quibus hodie finibus illa contineatur, quando regũ ſubeſt imperio, & in quas partita ſit prouincias, et quibus eæ uocentur nominibus, & quos illæ populos, quorum C. Cæſar, & alij mentionem fecerunt, comprehendant. Et principio quidem, quàm latè pateat, & quemadmodum poſita ſit, poſt C. Cæſarem nemo melius dixit. Manebit igitur illa deſcriptio immota & integra. Sed hodierno die has ditiones habet maiores. Burgundiam ducatum, Campaniam, Picardiam, Normanniam, Britanniam minorem, Xanthones, Guiennam, Vaſconiam, Languedociam, Prouinciam, Maßilienſem, &

Delphinatum.

Delphinatum. Hæ sunt uelut extremæ oræ, quibus tanquam sepimento quodam, & muro, prorsus ambitur interior illa, cuius hi sunt populi, Franci, quorum caput est Lutecia: Carnutes, Cenomani, Andes, Turones, Bituriges, Ambari seu Niuernenses, Boij seu Borbonij, Aruerni, Lemouices, Pictones, Petracorij, Vellaunij. Ducatus nomen obtinent Burgundia, Normannia, Britannia, Guienna, Bituriges & Borbonia. Normannia complectitur Neustrios, Ambilates, Bellocassos, Lexouios, Eburonices, Aulercos. Britannia continet Osismos, Diablintres, Venetos, Curiosolitas, Rhedones, Nanetes, Cadetes. Guienna, Vibiscos, Cadurcos, Heluios, Rhutenos. Vasconia, Tarbellos, Datios, Bigerones, Auscos, Cantabros. Languedocia, Tholosates, Volcas, Nitiobriges. Delphinatus habet Blagonios, Brannonices, Eburodunos. Porrigitur usque ad Allobroges, qui nunc Sabaudi, & Taurinos, qui Pedemontani hodie dicuntur. In Burgundia sunt Hedui, Mandubij, Lingones, & pars aliqua Sequanorum. In Campania Rhemi, Catalauni, Trecenses. In Picardia, Suesiones, Ambiani, Bellouaci, Veromandui, Morini. His plane sunt uicini Atrebates & Neruij: sed ij, propter Flandriam, Cæsaris Caroli Quinti parent imperio. Mediam Galliæ regionem obtinent Bituriges, æquali propè spacio undiq; dirempti à finibus. Tenent igitur hodie Galliarum Reges omnem Aquitaniam & Celticam, præter Heluetios & Comitatum Burgundi-

am, quos Gallorum siue Celtarum nomine Cæsar comprehendit: Belgicæ uero partem, à Sequana & Matrona possidet, usq; ad Atrebates & Pleumosios, siue Flandros, & Neruios, & ad Mosam flumen. Tenent præter Ruscinonensem agrum, Narbonensem omnem prouinciam, & quicquid est trans Rhodanum, usq; ad Allobroges, & Taurinos, quorum tamen maximam partem Franciscus primus, ante annos nouem, bello cepit, Guienna & Vasconia propriè ad Aquitaniam pertinent, & eo solo nomine censebãtur olim. Quo loco igitur mentio fit in commentarijs, Ludouicum regem fratri suo dedisse partẽ Aquitaniæ: hoc de Guienna solum, non autem de Vasconia intelligendum est. Languedocia, pars est Prouinciæ Galliæ, sicut Cæsar, & antiquitùs illam uocarunt. Eam uero partẽ, quæ est trans Rhodanum, uersus mare Mediterraneum, usq; ad Liguriæ montes, Galli peculiariter hodie uocant Prouinciam. In ea sunt Auenio. & Aquæ Sextiæ, & Maßilia, & Arelate, et Tollonum. Britannia minor, sic appellata propter maiorem, nempe Angliam, eas continet ciuitates, quas Cæsar uocat Armoricas. Totius autem Galliæ longè maximæ sunt & opulentißimæ, Normannia & Britannia. Earũ extremi fines, sicut & Picardiæ, & Xanthonum, & Guiennæ, et Vasconiæ, pertinent ad Oceanum: Languedocia uerò & Prouincia Maßiliensis, ad mare mediterraneum. Normanniam à multis iam temporibus Galliæ Reges tenent. Burgundiam & Prouinciam

tiam quemadmodum Ludouicus undecimus acquisierit: ex his commentarijs notum est. Britanniam Carolus Octauus adiunxit, quando Francisci Ducis filiam unicam, Annam uxorem duxit, quam deinde Ludouicus duodecimus, quum nulla Carolo superesset proles, in matrimonio habuit. Borboniam & Aruerniam, Franciscus primus, ob Caroli, earum regionum Principis, defectionem ad Cæsarem: sibi uendicauit. Gallicæ linguæ (qui nunc est illius usus) principatum obtinent hodie, Parisienses, Aureliani, Carnutes, Turones. Ab ijs nonnihil uariant, Normanni, & aliquantò magis Picardi, ac Burgundiones, præsertim accentu. Britanniæ pars illa, quæ est Andibus propinqua, minimum differt: Interior autem illa, prorsus alio sermone utitur, sicut & Vascones, & Aquitani, & Languedocij, & Prouinciales, qui ad Italicam magis accedunt. In iudicijs autem publicis & senatibus: purè loquuntur omnes, ac scribunt Gallicè, quanquam forensis ille stylus à latina lingua maximam partem mutuatur.

Diximus antea de Paribus Franciæ. Ad eorum arbitrium & iudicium redit omnium rerum et consiliorum summa & constituendi Regis, cum de successione est controuersia, potestatem isti habent, ut accidisse uidemus in Philippo Valesio. Sunt autem numero duodecim, antiquitus instituti, ut ipsorum imprimis consilio reges uterentur, quemadmodũ in Germania sunt Principes

cipes Electores, dignitate & gradu cæteris potiores. Ex ijs tres sunt Duces, Burgundus, Normannus, Guiennus seu Aquitanus: Comites uerò totidem, Flandriæ, Campaniæ, Tholosæ: Deinde sex Episcopi, Rhemensis, Laudunensis, Lingonensis, Nouiodunus, Bellouacus, et Catalaunus. Ex priori ordine nulli hodie supersunt, præter Flandriæ Comitem. A multis enim annis Normanniam, & Guiennam, & Campaniam, & Tholosanam ditionem, & à morte Caroli Ducis, Burgundiam tenent Galliarum Reges, ac patrimonio suo coniunxerunt. Flandria sola restat, quam Carolus Quintus Cæsar, superioribus annis, quando cum Francisco Valesio Rege, Madricij, & postea Cameraci pactus fuit: exemit à fide, qua Galliæ prius erat obstricta. Nam illinc ad Senatum Parisiensem prouocari solebat, sicut octauo libro recitatur de Burgundiæ Cancellario & Imbercorto, qui capitis damnati à Gandauensibus, appellationem illam interponebant. Nunc autem, quando Franciscus primus ei iuri cessit: prouocationes omnes, uel Atrebatum uel Mechliniam deferuntur. Porrò tametsi nulli extant pares: tamen cum aliquid solenne peragitur, euocantur alij Principes, qui sint ipsorum loco, quemadmodum quo tempore Ludouicus duodecimus proximus ante hunc, regno fuit inauguratus: Dux Alenconius, & Borbonius & Lotharingius, & Cliuensis, & Rauestenus, & Comes Fossensis repræsentabant sex illos primi ordinis. Quantum ad reliquos

quos pertinet, ij quoniam sunt Ecclesiastici: manent immoti.

De Senatu quoq; Parisiensi, & eius authoritate, mentio fit in his commentarijs, libro tertio. Sunt omnino septem eiusmodi senatus per Galliam (ipsi Parlamenta uocant) à quibus prouocare nō licet, & ad quos ab omnibus alijs iudicijs appellatur. Ii sunt Parisiensis, Tholosanus, Rothomagensis, Diuionensis, Burdegalicus, Aquensis in Prouincia, & Gratianopolitanus in Delphinatu. His omnibus stipendia Rex præbet. De causis omnibus & criminibus isti cognoscunt, & quod à singulis definitum fuerit: ei standum est. Omnium autem latißimè patet, ac amplißimam iurisdictionem habet Parisiensis. In eum aliquando uenire solent ipsi reges, quoties aliquid magni decernere uolunt, quemadmodum ante annos octo, mense Ianuario, Franciscus primus, bellum illaturus Carolo Cæsari, uenit eò, & per aduocatum suum expositis, quas ab illo sibi factas dicebat, iniurijs, demonstrabat, bellum sibi necessariò suscipiendum esse, ut Flandriam & Artesiam, quæ nunc illius uitio & culpa ad se pertineant, recuperaret, & Galliæ rursus, è qua prodijssent aliquando coniungeret. Olim ista referebantur ad publicos conuentus ordinum. Ii quoniam aboliti sunt: aliquod adhuc eius rei uestigium manet, dum ad eum senatum itur. quod tamen rarißimè nunc fieri consueuit, quando solus rex, pro suo iudicio quiduis decernit. Illud

autem

autem adhuc frequens est ac usitatum, ut pactiones regum, & quicquid omnino ad regni constitutionem pertinet: in eo recitetur, & scriptis publicis, quorum ipsi custodiam habent, inseratur.

Et quoniam ad Galliæ descriptionem uentũ est: non erit alienum adijcere aliquid de fluminibus, quibus irrigatur. Ex ijs prima & maxima sunt, Matrona, Sequana, Ligeris, Arar, Rhodanus, & Garumna. Deinde, Somia, Iona, Elauer, Albis, Axona, Osia, Druentia, Isera. Mosam & Mosellam non ponam in eo numero. Nam etsi in Gallijs, prout à Cæsare illa describitur, originem habent: nempe ex Vogeso monte, tamẽ quoniam extra Franciæ Regum fines labuntur: non huc propriè pertinent. Scaldem eadem de causa non pono, qui prope Veromanduos ortus, perq; Neruios et Flandros decurrens, non in Mosam, ut Cæsar ait, sed milliaribus aliquot, infra Antuerpiam, in Oceanũ illabitur. Dubis etiam, quem Cæsar Aduasdalim uocat, non debet huc referri: qui supra Vesontionem ortus, prope Virodunos, Arari sese coniungit. Matrona ortũ habet ex Lingonibus: labitur per Campaniam, & duobus supra Luteciam milliaribus, in Sequanam influit. Sequana prouenit ex Burgundia Ducatu, interlabitur Luteciam, alluit Rothomagum, deinde uoluitur in Oceanũ. Ligeris oritur in Aruernia & longissimè profluens, infra Nanetes, in Oceanum exit. Arar scatet ex diuersa parte Vogesi montis, & lapsus per Burgundiam, passi-

bus alio

bus aliquot infra Lugdunum, Rhodano miscetur. Rhodanus supra Sedunos emanans, & per lacum Lemanum deuectus, ubi Lugdunum præterijt: ad meridiem conuersus, incredibili rapiditate, infra Arelaten, duobus ostijs in mare Mediterraneum sese eijcit, Isara tamen & Druentia prius receptis. Garumna descendit ex Pyrenæis montibus: allabitur Tholosam, & prope Burdegalam exonerat in Oceanum. Iona & Albis & Osia, sed hæc prius aucta flumine Axona, commiscentur Sequanæ. Elauer ex Aruernis profluens, in Ligerim desinit. De Somia satis dictum est in commentarijs: Influit in Oceanum. Multi sunt alij amnes atq; riui, sed obscuriores. Ii uero, quos diximus, tàm secundi, quàm primi ordinis, nauigantur omnes. Cæterum, in Rhemorum urbe, Galliarum Reges inaugurantur. Clodoueus rex, qui ante annos mille & triginta mortuus est, omnium primus religionem Christianam complexus fuit, ut ipsorum scripta narrant, & coelitùs tunc inter alia dicitur allata fuit pyxis, olei plena, quò deinceps inungerentur reges. Hoc etiam obiter annotare uolui, quoniam eius olei mentio fit postremo libro.

Alterum, cuius te, lector, admonendum putaui, illud est. In his commentarijs uti me uulgaribus atq; protritis uocibus honorum, ordinum atq; dignitatum, cuiusmodi sunt, Dux, Marchio, Comes, Ducatus, Comitatus, Cancellarius, Mareschallus, Connestablius, Amiralius, Cardinalis, Heremita, Canonicus, Officialis,

cialis, Delphinus Abbatia, & alicubi Francorum nomen, quod est monetæ genus apud Gallos. Bini paulò minus aureo coronato æstimantur. His autem uocabulis utendum est nobis, etiam inuitis, nisi magnam uelimus inducere scriptis obscuritatem: & utendum est, donec doctorum hominum approbatione & consensu, meliora fuerint inuenta, & lege sancita. Pleraq; omnia quid sibi uelint, uulgò notum est. Propter imperitos autem rerum Gallicarum, nonnulla sunt explicanda. Mareschallos quatuor habet Gallia, qui sunt uelut magistri equitum, & ad eos introducuntur lites rei militaris. Iis omnibus præest Connestablus, quo non alius est amplior & magnificentior honos. Eum dignitatis gradum, superioribus annis, apud Franciscum primum obtinuit Carolus Borboniæ Dux, qui ad Cæsarem postea defecit. Principibus autem propriè conuenit hoc munus: uerum quia per se magnum est, & eximium: reges plerunq; tribuunt illud hominibus medio cri conditione & nobilitate, quos facile cohibeant, & qui ex humili loco ad summam dignitatem perducti, magis ipsos revereantur. Et sicut isti ferè sunt acceptiores regibus: ita uicissim reliqui ordines, ac nobilitas potissimum, malunt principem aliquem ad eam rem deligi. Nam ijs, qui sunt ex illustribus nati familijs, uehementer dolet, quum tenuiores homines præferri sibi uidēt, & eorum coguntur imperio parere. Ac multis calamitosum sæpe fuit munus hoc administrasse, quos alioqui

uitæ

uitæ conditio mediocris poterat inuidiæ & periculo subducere. Sed incidit aliquando tempus, quo nullus est Connestablius: et post Caroli Borboniæ Ducis defectionē, per quatuordecim annos, ac eò amplius nullū Franciscus Rex creauit. Ad Amirallium pertinet omnis procuratio & disceptatio rei maritimæ & classis regiæ, sic ut Connestablius quodammodo sit legatus Regis, quum bellum terra geritur, Amirallius autem maritimo bello præsit. Sed totum hoc in Regis arbitrio positum est, qui illorū opera, quibus in locis uisum ei fuerit, utitur. Delphinum Galli uocant, aut natu maximum Regis filium: aut si non sit filius, designatum Regem, hoc est: eum, qui Regi successurus est, ob generis propinquitatem. Ad hunc propriè pertinet ea regio, quæ Delphinatus dicitur. Vtor etiam consuetis, & hodie receptis oppidorum & regionum nominibus, ut omnia sint magis plana. Quod nunc Cameracum dicitur, à Cæsare Samarobrinam putant esse uocatam. Caletum ille portum Iccium uocat, tametsi & Caletorum meminit. Eburones dicuntur esse Leodienses. Menapij, sunt Cliuenses, Iuliacenses, & Geldri. Ego ne quid relinquerem obscuri: malui uulgaribus uti. Et hæc pauca, solum exempli causa posui, ut & de reliquis idem æstimetur, et ne quis conqueratur, neglectam esse à me antiquitatem. Cataphractorum frequens admodum fit mentio, & necessariò quidem ea uoce nobis utendum est. Et sicut Cæsar uocat ephippiatos equi-

tes, qui sellis insident inter equitandũ: ita nos eos equites, qui toto corpore sunt armati, cataphractos uocamus greco nomine, quia latino destituimur. Libro tertio per occasionem fit mentio Comitis Veromanduorum: Is fuit Herbertus, qui Carolum Simplicem, Galliae Regem, Peronae, per proditionem, dum simularet amicitiam, cepit, ac in carcere, per biennium & eò plus detinuit, donec ille moreretur. Eduardus Angliae Rex, cuius frequentem mentionem author facit, est eius nominis quartus. Ei successit filius eiusdem nominis, quem Richardus patruus deinde necauit, occupata regni possessione. Richardum eijcit Henricus septimus, pater Henrici Octaui, nunc Angliae Regis. De milliaribus quoties mentio fit: illud intelligendum est, pro cuiusq; regionis modo & consuetudine. Postremò, quam interpretandi rationem in hoc opere sim secutus, facilè quiuis, ut puto, iudicabit. Non astrinxi me ulli seruituti, & hoc solum spectaui, ut quàm uerissimè expressam sententiam, familiari & proprio sermone latino redderem. De rebus Anglicis author quiddam prolixius recitat: uerùm, ne seriem narrationis impeditam redderem, paucioribus illud, libro quarto, explicaui. Author etiam per capita suum opus est partitus: ego uero per libros, ubicunq; argumenti qualitas id uisa fuit postulare. Adhec, ubi de bello scribit, quod à morte Caroli, Rex per Auraicum Principem in Burgundia gerebat, expatiatur in locos,

communes,

communes, ac multas interserit illustres sententias. Verum ne perturbaretur ordo, in finem operis totum hoc reieci. In reliquis omnibus nihil est immutatum. Quicquid autem in eo consumptum est operæ et laboris: Germaniæ, hoc est patriæ, totum est impensum, cui talium rerum cognitionem opinor posse prodesse. Quò magis spero, gratum plerisque futurum esse hoc meum officium. Ea uerò quæ hîc explicandæ causa historiæ subieci: ueritate nituntur, & ex fide recitata sunt omnia. quod facile agnoscent Gallicarum rerum non imperiti. Vale.

Argentinæ, 22. Februarij.
M. D. XLV.

Z 3

ILLVSTRIORES AC praecipui loci, passim his commentarijs inspersi.

Superbiam

ac omnia